

55983

(U-2000)

55983

(375)

2000/1

1-6j+kn

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXVIII. ÉVFOLYAM

99
9

HONISMERET

XXVIII. évfolyam • 1. szám
2000. február

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím:
1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761

Megjelenik
a József Attila Kulturális és
Szociális Alapítvány,
a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma a Nemzeti Kulturális
Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 840 Ft,
fél évre 420 Ft,
az egyes számok ára 158 Ft.
Közös a Hírlap-előfizetési és
Postai Helyettesítő Igazgatóság,
Postaalternatív terjesztők.
Postacím: 1011 Budapest,
Országház utca 1.,
Postabanknál
1011 Budapest, Pf. 101,
1011 Budapest, Pf. 364.
E-mail cím:
honismeret@postbox.hu

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Báti Anikó Phd. ösztöndíjas, Budapest
Bogdán Lajos ny. népművelő-tanár, Szeged
Cseh Zsolt néprajzos-muzeológus, Miskolc
Csorba Csaba dr. főiskolai docens, Budapest
Dankó Imre dr. etnográfus, c. egyetemi tanár,
Debrecen

Fehér Katalin dr. főiskolai tanár, Budapest
Fehér Zoltán dr. ny. főiskolai tanár, Bácsalmás
Ficsór József polgármester, Kiskunfélegyháza
Frankovics György tanár, Pécs

Gábrriel András dr. ny. adjunktus, Budapest
Gáspár Tibor középiskolai tanár,
Révkomárom

Góg Imre ny. vízügyi munkatárs, Gyula
Göncz László igazgató, Alsólendva
Halász Péter főszerkesztő, Budapest
Hangodi László történész-tanár, Tapolca
Hámori Péter főiskolai tanár, Budapest
Huszár János ny. szakfelügyelő, Pápa
Kanyar József dr. ny. levéltárigazgató,
Budapest

Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
Krisztián Béla dr. egyetemi adjunktus, Pécs
Matyikó Sebestyén József múzeumigazgató,
Siófok

Mezey László Miklós szerkesztő, Budapest
Molnár István dr. filmtörténész, Budapest
Nagy Molnár Miklós dr. múzeumigazgató,
Karcag

Orbán Viktor miniszterelnök, Budapest
Ördög Ferenc nyelvész, Nagykanizsa
Pokorni Zoltán oktatási miniszter, Budapest

Pain Lajos ny. tanár, Budapest
Ricci József ny. tanító, Magyarlóna
Szabó Magda író, Budapest

Szőllősy Tibor dr. orvos, Nagyszőlős
Tánczosné dr. Berecki Ibolya igazgatóhelyettes,
Szentendre

Viszóczy Ilona muzeológus, Aszód

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik lemondtak tiszteletdíjukról.

A címlapon a millenniumi zászló látható
(Mészáros T. László felvétele).

TARTALOM

<i>Orbán Viktor: „Minden amit túlélünk, erősebbé tesz bennünket”</i>	3
--	---

A MAGYAR NYELV AZ EZREDFORDULÓN

<i>Szabó Magda</i> levele Maróti Istvánhoz	5
--	---

ISKOLA ÉS HONISMERET

<i>„A honi történet tudása nélkül nincs honszeretet” (Pokorni Zoltán)</i>	6
Honismeret a kiskunfélegyházi iskolákban (<i>Ficsór József</i>)	8
Gondolatok a honismeret oktatásáról (<i>Csorba Csaba</i>)	10
Helyismereti tankönyv az iskolai nevelésben (<i>Kováts Dániel</i>)	17
A tapolcai Rómer Flóris Honismereti Szakköréről (<i>Hangodi László</i>)	22

ÉVFORDULÓK

Háromszázötven éves a komáromi gimnázium (<i>Gáspár Tibor</i>)	25
<i>„Biharpüspökínél átlépjük a trianoni határt” (Fehér Zoltán)</i>	29
Fekete Istvánnak szobrot állított szülőfaluja (<i>Kanyar József</i>)	35

HAGYOMÁNY

A Zrínyi–Frangepán-féle összeesküvés a horvát birodalomban (<i>Frankovics György</i>)	37
Emlékek a felsőbányai apácázárdáról (<i>Pain Lajos</i>)	39
Pest–Buda sajtója a leányok neveléséről a XIX. század elején (<i>Fehér Katalin</i>)	43
A régi gajnai leányvásárokról (<i>Góg Iure</i>)	50
Az egykori Urániáról (<i>Molnár István</i>)	52

TERMÉS

A szászfenesi Leányvár (<i>Ricci József</i>)	57
Pápa tűzvédelme a XVIII. században (<i>Huszár János</i>)	58
A főtí Suum cuique-telep története (<i>Hámori Péter</i>)	61
A Lakatos Demeter Egyesület tíz esztendeje (<i>Halász Péter</i>)	69

SORSKÉRDÉSEK

Magyar sziget a Lápos felső medencéjében (<i>Dr. Gábrriel András</i>)	76
A Mura vidéki magyarság megmaradásáért (<i>Göncz László</i>)	81
Bemutatjuk szerkesztőbizottságunk tagjait	85

KRÓNIKA

A földrajzinév-gyűjtés és -kiadás helyzete (<i>Ördög Ferenc</i>)	92
Honfoglaló vitéz emlékműve Szolyván (<i>Szöllősy Tibor</i>)	93
Dr. Ruzsvai Lajos (<i>Tánczosné dr. Bereczky Ibolya–Dr. Nagy Molnár Miklós</i>)	94
Piller Dezső emlékezete (<i>Matyikó Sebestyén József</i>)	95
Komoly Kochan Pál halálára (<i>Bogdán Lajos</i>)	96

KÖNYVESPOLC

Tornyok és temetők (<i>Mezey László Miklós</i>)	98
A Herman Ottó Múzeum centenáriumi kiadványairól (<i>Viszóczyk Ilona</i>)	98
Mihályi nyolcszáz éves (<i>Kováts Dániel</i>)	100
Fehér Zoltán: Bátya életrajza (<i>Halász Péter</i>)	100
A Dunaújvárosi Történeti Klub kiadványai (<i>Dr. Krisztián Béla</i>)	102
Kós Károly: Népi földművelés Kalotaszegen (<i>Cseh Zsolt</i>)	102
Nagy Géza: Bodrogköz helytörténeti és néprajzi bibliográfiája 1837–1997. (<i>Dankó Imre</i>) ...	103
Morzsák. Tanulmányok Kisbán Eszter tiszteletére (<i>Báti Anikó</i>)	104

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	106
--------------------------------	-----

Az 1999. évi XXVII. évfolyam tartalomjegyzéke (mellékleten)

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12)

Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1-3.)

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
1053 Budapest V. Magyar u. 40.

Dunaújváros, Intercisa Múzeum
Városház tér 4.

Orbán Viktor:

„Minden amit túlélünk, erősebbé tesz bennünket”*

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Mélyen tisztelt Püspök Úr, Nemeskürty Tanár Úr, Gyimóti Úr a Magyar Parlament alelnöke, és Lázár Mózes Úr, a Megyei Közgyűlés elnöke. Megköszönöm Önöknek, hogy meghívtak bennünket. Külön öröm számomra, hogy az első millenniumi zászlót Bajót polgárainak adhatom át. Amikor a Kormánybiztos Úr bekopogtatott hozzám és javasolta, hogy az első település, amely megkapja a millenniumi zászlót község legyen, kicsit meglepődtem. Az ember a híres íjászokon kívül keveset tud erről a faluról. Kérdeztem is a Tanár Urat, hogy miféle népek laknak ott? Azt mondta, nyugodtan mehetünk, rendes, dolgos emberek laknak arrafelé. És miután a Tanár Úr még néhány, az Árpád-kori feljegyzésekből származó idézettel is felfegyverzett, úgy éreztem, talán nem is vihetjük jobb helyre az ezeréves államiságunkat szimbolizáló zászlók közül az elsőt, mint ide, Bajót községébe, és talán helyénvaló, hogy éppen ide, a katolikus templomba kerül.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! A Jóisten kegyelméből nekünk adatott meg, hogy a második és a harmadik évezred keresztútján állhatunk. Az embernek ilyenkor két dolga van. Először, hogy maga mögé nézzen: megértse hogyan jutottunk idáig; majd pedig hogy előretekintsen. A múlt önmagában is izgalmas és érdemes arra, hogy vizsgáljuk, de nekünk, magyaroknak a múlt azért ennél többet jelent. A múlt erőt ad! Minden amit túlélünk, erősebbé tesz bennünket! Ezért érdemes nekünk magyaroknak a hátunk mögé nézni, hogy láthassuk milyen erősek vagyunk valójában.

A jövőt pedig azért érdemes fürkészni tisztelt Hölgyeim és Uraim, tisztelt bajóti Polgárok, hogy a múlt néhány tanulságát megfogalmazzhassuk. A mögöttünk hagyott ezer év történelméből kiviláglik, hogy kétféle korszak váltogatta egymást. Voltak olyan korszakok hazánk történetében, amikor a megmaradás és a túlélés lehetett a legnagyobb cél, amit magunk elé kitűzhetünk. A sorsunk úgy alakult, hogy az akkori magyaroknak ennyi adatott meg. És voltak olyan korszakok, amikor gyarapodtunk és sokasodtunk, amikor béke honolt országunkban, amikor építkezhetünk. A legfontosabb útravaló, amit ebből magunkkal vihetünk az, és ez egyben a felelősségünk is, hogy mindig föl tudjuk ismerni, melyik korszak következik. Nem követhetnénk el nagyobb hibát annál, hogy úgy készülünk a csak a túlélést lehetővé tevő jövőre, mintha nagy lehetőségek állnának előttünk. Hasonlóan hiba lenne, ha a nagy lehetőségeket tartogató jövőre úgy készülnénk, mintha csak a túlélés lenne a legmagasabb cél, amit magunk elé kitűzhetünk. Természetesen ma egyikünk sem tudhatja pontosan a jövődőt, ez másvalakinek a privilégiuma. Annyit azonban mindenképpen tudhatunk, jó esélyünk van arra, hogy a következő – reményeink szerint azonban jó néhány – emberöltő békességben és nyugalomban élhetjük. A csillagok állása – úgy tűnik – lehetővé teszi számunkra, hogy Magyarországra most nyugodt, békés, sokasodó, gyarapodó és építő korszak köszöntson. Ehhez azonban az is szükséges, hogy higgyünk ebben.

Itt van mögöttem, tisztelt bajóti Polgárok, ez a millenniumi zászló. Önök is tudják, hogy a magyar zászló piros, fehér, zöld. Nyilván azt is tudják – még a fiatalok is – hogy eredetileg, Árpád óta a magyar zászló színe piros és fehér volt, a zöld később járult hozzá. Sosem kérdeztem a Kormánybiztos Urat, akinek az ízlését is tükrözi ez a zászló, hogy miért fehér a

* Elhangzott 2000. január 1-jén, Bajóton, az első millenniumi zászló átadásakor (Szerk.)

színe. De most, hogy először adjuk át ezt a zászlót, érdemes feltenni a kérdést. Nem tudom Nemeskürty tanár úr is azt a választ adná erre a kérdésre, amit én, de szerintem ez a zászló nem véletlenül fehér. Ez a zászló azért fehér, mert azt szimbolizálja, hogy mi, ma élő magyarok hisszük a himnusznak azt a sorát: „megbűnhődte már e nép a múltat s jövődőt”. Nincs olyan vétünk, ami miatt saját magunkat, történelmünket, vagy jövődőket eleve bűnösnek kellene gondolnunk.

Ezért fehér ez a zászló Tisztelt Hölgyeim és Uraim, és ezért nem egyetlen millenniumi zászló van, hanem háromezerkétszáz. Minden magyar közösség, minden magyar település, amely szeretné, amely akarja és amely kívánja ezt a zászlót a millenniumi év során, kezébe veheti és megkaphatja.

Engedjék meg, hogy mielőtt a zászlót átadom Önöknek, itt az év első napján Boldog Új Esztendőt kívánjak a Magyar Kormány és a magam nevében. Legyen sikeres az előttünk álló esztendő, legyen békés családunk, legyen osztályrészünk a gyarapodás, legyenek jó szomszédaink, legyenek derűsek gyermekeink.

Kívánok Önöknek munkát, amelynek értelme, haszna és gyümölcse van. Isten áldjon mindannyiunkat.

Török László felvétele

A MAGYAR NYELV AZ EZREDFORDULÓN

Az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Honismereti Szövetség közös levélben fordult a világ magyarságának olyan jeles személyiségeihez, akik íróként, művészként, tudósként, politikusként felelősek és felelősséget is éreznek nyelvünkért. Három kérdést tettünk fel nekik azzal a nem titkolt céllal, hogy válaszaikat lehetőségeinkhez mérten közzé is tesszük. Felkérésünknek több mint húsz megkérdezett készségelet is tett. Közülük néhányan nem írásban küldték el válaszukat, hanem munkatársunkkal való személyes találkozás során, hangszalagra rögzítve mondták el véleményüket. Ez utóbbiakat az érintettek hozzájárulásával – sőt részben kérésükre –, bizonyos fokig az arányok kedvéért is, helyenként némileg megrövidítettük, fesszést tettük.

Az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Honismereti Szövetség ezúton mond köszönetet mindazoknak, akik a felkérést elfogadták, és értékes válaszaikkal megtisztelték bennünket, megtisztelték lapunkat.

A feltett kérdések:

1. Milyen közvetlen élményekből táplálkozik anyanyelvi tudata, anyanyelvéhez fűződő kapcsolata?
2. Ön szerint veszélyben van-e anyanyelvünk, és ha igen, mit kell tennünk védelmére?
3. Milyennek látja a harmadik évezred küszöbén az úgynevezett kis nyelvek és általában az anyanyelvek helyzetét és jövőjét?

Szabó Magda levele Maróti Istvánhoz

Kedves István, minden szavával egyetérték. Azt az író, akinek anyanyelvét Csokonai városában az immár irodalmi személyllyé emelkedett, az Árpád-házig származását visszavezetni tudó petkesi Jablonczay Lenke tanította, persze hogy nem kell megkérdéznie, hogyan és mitől tud úgy magyarul, hogy író lett.

Anyanyelvünk veszélyeztetettségét mindenki érzi, a kivédést a politika Európához való csatlakozási igénye olyan határig befolyásolja, hogy a pesszi-

mizmus indokolt. Már a szülők zöme se kapott familiáris vagy iskolai nyelvi nevelést, az iskolák egyébként a minisztérium rendelkezése szerint képzettségük arányában bővíthetik, szoríthatják az ilyen irányú oktatást. Utolsó kérdésére szerintem csak futurológus vagy csillagjós felelhet. De írásban adom: nagyon kellemes volt Magával elbeszélgetni. Korai, de ne bánja: nyelvünknek megmaradást, Magának szép ünnepet s ígertes évezredet kíván híve:

Szabó Magda

ISKOLA ÉS HONISMERET

„A honi történet tudása nélkül nincs honszeretet”

Szeretettel köszöntöm mindazokat, akik itt egybegyűltek.¹ Köszönöm a meghívást, örömmel jöttem. *Vasvári Páltól* találtam egy szemléletes idézetet, engedjék meg, hogy ezzel kezdjem mondanivalómat: „Ha az anya gyermekét hona iránti hűségére akarja buzdítani a Thermopülák alatt elvérzett Leonidaszt állítja elébe vezérpéldának. A Thermopülák távol görögthonban vannak, a gyermek előtt ismeretlenben. Leonidasz egyrészt ősi korban élt, s őt hozzánk semmi rokonság nem csatolja, s így példájával teljes szívvel nem lelkesít. De vezesse fel az atya gyermekét Drégely várának por ette falai közé, s beszélje el a feladásról csak hallani sem akaró Szondi hősi halálát. Vezesse el Szigetvár romjaira, s mondja el fogékony kedvű gyermekének Zrínyi dicső elestét. Vezesse el Temesvárra, a temesvári kapuhoz, hol az üszkös falakat védelmező losonci férfiak elszántsággal áldozták fel életüket. S mondja el gyermekének, hogy e hősök vérrokonaink voltak, hogy ezek azért küzdöttek, azért áldozták fel életüket, hogy nekünk, unokáinknak megtartsák a hazát. Mennyire fogja becsülni ezek hallására a fogékony keblű kis ivadék, mennyire fogna igyekezni, hogy az érte elvérzett hősök méltó unokája legyen. A honi történet tudása nélkül nincs honszeretet.” Ezt írja Vasvári Pál *A honismereti ismeretek, hadtörténeti ismeretek* című munkájában.

A helytörténet, a honismeret ma a Nemzeti Alaptanterv társadalomismereti műveltségterületén belül, a történelem tantárgyban eszköz, talán a legkiválóbb eszköz a nevelésben, az ismeretek kézzelfoghatóvá, személyessé, életszerűvé tételében. Alkalmas arra, hogy a szülőföld, a lakóhely múltját megismerjék diákjaink. Segíthet abban, hogy ez az ismeret ne csupán egy tiszteletreméltó, de hidegen hagyó érték tisztelete legyen, hanem eleven értéknek tekintsék azt. Az ilyenfajta kötődés saját tartalmas érzetükként alakuljon ki. A honismeret nagyon közvetlen módon segíthetné olyan kisebb csoportok, közösségek létrehozását, amelyek nélkül az iskola nem iskola, amelyek nélkül nevelni nem tudunk. Okítani, kezelni igen, nevelni biztosan nem.

Nehéz, talán lehetetlen is definiálni, hogy mit jelent szeretni a szülőföldet, hogy mit jelent szeretni a hazát. Szoktunk erről beszélni, szónokolni, de nehéz megmondani mai konkrét tartalmát. Jelentheti, jelenti – elsősorban a kisgyermek számára –, hogy az életfejlődéséhez szükséges elfogadó légkör, a bizalommal teli környezet nem ér véget a családnál, hanem egy szélesebb közösségtől is megkapja a támogatást. Jelentheti azt, hogy – Tamási Áront idézve – otthon érezheti magát egy környezetben. Ez nem pusztán ismeret dolga, nagy szerepe van benne az érzelmek élményszerű átélésének. Jelentheti – egy felnövő fiatal ember számára –, hogy egy közösségben valamiféle szerepe lehet, feladatot és felelősséget bízhatnak rá, s ezzel a felelősséggel élnie lehet, élnie kell. Az otthonosság, a közösségben való jelenlét nem pusztán pozitív, örömteli, csupa boldogsággal teli létezés, hanem az néha vitákon, sértéseken, sérelmeken, keserveken keresztül megvalósuló dinamikus lét.

Csak így kérhetjük számon, csak így remélhetjük, hogy az ifjú ember a közösség ügyeiben felelősséggel eljáró ember, felnőtt, polgár lesz, aki szülővé, családanyává, családapává válva ezt a kötődést úgy tekinti, mint amit felelőssége, feladata átörökíteni. Ennek ez a lényege, hogy a történeti folyamatosságot értéknek tekinti, s nem pusztán a korlátozó, megkötő erejét látja, hanem azt az erőforrást is, amit mindenki külön-külön meríthet a mindennapjai, változó gondjai átéléséhez és megoldásához, hiszen a hagyományok ismerete nélkül sokkal kevésbé,

¹ Oktatási miniszterünk előadása Kiskunfélegyházán, a *Honismeret az iskolában* című konferencián, 1999. október 15-én hangzott el. A közzétett szöveg az előadás hangfelvétele alapján készült. (Szerk.)

sokkal töredékesebben, esetlegesebben tudja a saját életfeladatát teljesíteni. A hagyomány átadása gyermekeinknek azért is fontos, hogy ne csak a jelen pillanataiba veszve éljék életüket, hanem támaszkodhassanak arra, ami mögöttük áll. Ez a támasz önmagától nem épül meg. A hazaszeretet, a szülőföld szeretete a felnőtt korban azt is jelenti, hogy azt tovább kell adni. Ettől remélhetjük, hogy hazánkban egyre többen lesznek olyanok, akik amikor egy közösséghez való viszonyukat mérlegelik, nemcsak azt tekintik, hogy mi az, ami nekik jár, mi az amit ők kapnak egy közösségtől, hanem azt is, hogy mi az, amit ők adnak hozzá ehhez a közösséghez, amit az ő segítségükkel egy város, egy falu, egy ország elérhet, megvalósíthat.

Nehéz definiálni tehát, hogy mit jelent szeretni a szülőföldet. Olyan elemei is vannak ennek a szeretetnek – talán a politikusnak, a kormány tagjának ezt a gondolatot is megengedik –, mint az, hogy befizetjük az adónkat, mert fontosnak tartjuk azokat az értékeket, amiket ebből megvalósítanak, s hogy betartjuk azokat a szabályokat, amelyeket közösen határozzunk meg. Nem szokásos definíciója ez a szülőföld, a haza szeretetének, de a valóságban is el kell jutnunk ide. Másfelől a honszeretet jelenti azoknak az értékeknek megtartását, közvetítését, amit az itt bemutatott könyvek, szöveggyűjtemények tartalmaznak. Az iskolában pedig jelenti a diákok számára a saját kutatás élményének, az értékek átélésének lehetőségét. Jelentenie kell a problémamegoldás lehetőségét, kötelezettségét, helyszínét az iskolai gyakorlatban. Ifjú emberekről, igazságot kereső kamaszokról lévén szó az önálló gondolkodást, az igazság feltárásának semmi mással nem pótolható erejét.

Az itt ülők közül kevesen éltek át felnőttként, tudatos korban akárcsak a II. világháború eseményeit. De ki-ki fel tudja idézni azt, amit szülei – fiatalabbaknál nagyszülei – meséltek arról, miként éltek át a frontok ide-odavonulását, hol bujkáltak, hogyan menekültek meg, milyen személyes példái voltak az aljasságnak és az emberi küzdőképességnek. Azt, hogy mi a háború, mik egy nemzet sorsfordulói, megtanítják a tankönyvek, a lexikonok. De hogy hol az igazság, hogy az miképp élhető át, hogyan értelmezhető: az valószínűleg csak ezekben a személyes vallomásokban, sokszor csak a családi legendáriumokban, a szülőről gyermeke átszálló példákban, konkrét történetekben élhetők át teljességükben. És kell, hogy ezeket a történeteket átéljük. Ha a szülők nem vállalják ezt, akkor az iskola teszi meg, ha a nagyszülő nem, akkor a tanító vagy a tanár beszél el, mert ezek nélkül nem lesz ott az igazságkeresés szenvedélye gyermekeinkben, nem látnak többet, mint egy tananyag információhalmazát.

Ha lehetőséget adunk rá, akkor az iskolában a gyermek megtanul ismereteket elrendezni, válogatni, dokumentumokat, tudáselemeket gyűjteni, szelektálni, feldolgozni. Megtanulja, hogy ne tantárgyakba különülten lássa a világot és saját magát. S akkor nem elszigetelt ismeretszoportokra koncentrál, hanem egybekapcsolja őket. Megtanul társaival együttműködni, kooperálni. Megtanulja azt, ami a legfontosabb az iskolában: a tudás megszerzésének önálló képességét, felelősségét, ami nem az információért, önmagáért, hanem annak elrendezéséért, az azzal való élés képességéért történik.

A honismereti nevelés – véleményem szerint – teheti ezt többféle módon, sokféle feladat közben, például a családtörténet, az életmódtörténet kutatása közben. Márai Sándor kiváló regényéből, az Egy polgár vallomásaiból számos emlékezetes oldalt őrizhetünk a fejünkben. Arra például jól emlékszem, amikor Márai leírja, hogy évente hányszor használták a fürdőszobát ebben a nagypolgári családban. És hogy a főként lomtárnak használt helyiségben csak hűsvétkor és karácsonykor fűtöttek be az alkalmazottak. Az életmód változásának a végig-gondolásával, a családtörténeteken keresztül a rendszerező gondolkodást érhetjük el, akár csak a használati tárgyak – adott esetben néprajzi eszközök – gyűjtésével, rendezésével, értelmezésével, a történeti változások feltárásával, a hagyományok, szokások leírásával. Gyakorolhatják ezt tanítványaink egy iskolai gyűjtemény, kiállítás rendezése közben. A diákok számba vehetik környezetünk kulturális értékeit, s a település helytörténeti, művelődéstörténeti kiállítását állíthatják össze. A sokszor kárhóztatott szegénység ezekben a kutatásokban olykor a kezünkre játszhat. Szegénységünk okát nem kell soká keresni, ha megmutatjuk a háborús sebeket, a lövedéknyomokat a házak falán. Sok városban láthatók ma is ilyenek. Mitől, hogyan, milyen módon, kik által, mikor keletkeztek ezek? Sokkal többet kaphat egy, a történelem iránt érdeklődő fiatal ember e kérdésekre adandó válaszok kutatásától, mintha mindezt pusztán a könyvből tanulja meg.

Sokféle módon szervezheti az iskola a honismereti nevelés feladatait. Tantervek, tanórák részeként, a közismereti tárgyak kibővítésével, a helytörténeti adalékok településhez kötődő információival. A lényeg, hogy élményszerűbbé, átélhetőbbé tegyék a tanultakat. Teheti ezt az iskola önálló honismereti tantárgy vagy óra keretében. Ez ma az iskolai közösségnek a fenn tartóval egyetértésben a pedagógiai program részeként elfogadott döntésén múlik. Teheti továbbá nemcsak kötelező óratervi keretekben, hanem a tanrenden kívüli iskolai elfoglaltságok körében is: honismereti szakkörben, helytörténeti sétán, kiránduláson, iskolatörténeti gyűjtemény létrehozása során, a levéltár, a múzeum, a könyvtár lehetőségeinek megismerésével, a tárgyi emlékek, eszközök gyűjtése közben. A mai tantervi szabályozás erre lehetőséget biztosít, s a magam részéről azon vagyok, hogy a most vita alatt álló kerettantervekben ez a lehetőség ne csökkenjen, hanem az imént elmondott értékek miatt sokkal inkább kimondottá váljék.

A honismeret fontosságát bizonyítja, hogy az országos középiskolai tanulmányi versenyeken a történelmi tételek között évről évre legalább egy helytörténeti téma is szerepel. S azt látjuk, hogy egyre növekvő mértékben választják ezt a fiatalok. Az utóbbi időben ez a műveltségi terület előtérbe került a pedagógusképzésben, a pedagógusok továbbképzésében. Ennek megszervezése, támogatása, egységesítése – azt gondolom – a minisztérium feladata. A közoktatási modernizációs program keretében nemrég értékeltük ezt a témát, a honismereti oktatást segítő könyvek, programok létrehozására kiírt pályázatot. Ez a munka elhivatott pedagógus személyiségeket kíván. Nélkülük honismereti nevelés nem lehetséges. Hozzáteszem: csupán pedagógusokkal sem lehetséges, ezért a tanárok munkáját segítő intézményeket kell teremteni, támogatni.

A honismereti nevelésnek, a honismeret pedagógiájának nem az a lényege véleményem szerint, hogy tudományosabb legyen a tudománynál, hanem hogy alkalmas adjon az általam előbb elmondott nevelési értékek megvalósulására, az átélhető, élményszerű ismeretek szerzésére. Ha mégoly pontos, mégoly precíz lábjegyzetekkel, tudományos eszközrendszerrel pótolnánk az élményt, vennénk el az időt és az energiát, akkor – azt hiszem – nem a legjobb irányban haladnánk a honismeret támogató, oktatást segítő kiadványokkal.

Ne feledjük: ezek a könyvek önmagukban eszközök csupán. Ezek a kiadványok önmagukban, eleven iskolai gyakorlat és pedagógus nélkül, holt tárgyak. Azt kell hogy szolgálják, hogy az iskolában az itt jellemzett honismereti munka, ez a pedagógiai éthosz *működhesen*. És akkor jó a könyv, ha ezt képes szolgálni. Ha ez elmarad, akkor bármilyen jegyzetek, mellékletek, bibliográfiai utalások találhatóak is bennük, a polcokon fognak porosodni. Hogy ez ne így legyen, hogy bennük legyen a pedagógiai, a személyiséget gazdagító érték, ezt kérem önöktől.

Ehhez kívánok mindannyiuknak jó munkát.

Pokorni Zoltán

Honismeret a kiskunfélegyházi iskolákban¹

Tisztelt Miniszter Úr! Elnök Úr!

Kedves Vendégek, Hölgyeim és Uraim!

Nagy tisztelettel köszöntöm Önöket a Honismeret az iskolában című konferencia alkalmából, Kiskunfélegyházán a Városháza dísztermében.

Kiskunfélegyháza több száz éves város, nagyon gazdag történelmi és kulturális értékekkel rendelkezik. 1999-ben ünnepelte várossá nyilvánításának 225. évfordulóját, ugyanis 1774. február 4-én Mária Terézia mezővárosi rangot adott a városnak. Félegyháza itt az Alföld közepén, a Duna-Tisza közén a környék meghatározó települése volt, s nagy vonzáskörzettel rendelkezik napjainkban is.

¹ Elhangzott 1999. október 15-én, a témával foglalkozó honismereti tanácskozás megnyitójaként.

Kiskunfélegyháza városa 1998-ban adta ki Helyismereti Tankönyvét, amit nagyon fontos dokumentumnak tartok a város életében is. Iskoláinkban, a könyvtárban és a közművelődési intézményeinkben a várost érintő történelmi és kulturális értékek mindig előtérben vannak. Elvártuk eddig is a pedagógusoktól, hogy amikor a tananyagban elérkeznek egy bizonyos személyhez vagy történelmi időszakhoz, akkor feltétlenül említsék meg annak félegyházi vonatkozású eseményeit, illetve kötődését.

Fontosnak tartjuk, hogy az iskoláinkban tanuló gyerekek tudják, Kiskunfélegyháza határában az autópálya építésekor nagykiterjedésű szarmata település nyomait találták meg a régészek. Ha a honfoglalásról tanulnak a félegyházi gyerekek, akkor tudják, hogy Kiskunfélegyháza határában milyen honfoglalás kori lelet vagy különböző tárgyi emlék van, mint pl. a kiskunfélegyházi tarsolyelem. Ha IV. Béláról tanulnak a gyerekek, tudják, hogy a kunokat, a jászokat IV. Béla magyar király telepítette a Kiskunságba, a Nagyunságba és a Jászságba. Ha a XIV. századról tanulnak, akkor tudják, hogy Zsigmond király okleveleiben található az első írásos emlékek, *Feledház* település elnevezéssel.

Sorolhatnám még a történelmi eseményeket, de meg kell említenem egy fontos időszakot, amikor meghatározó jelentőségű dolgok történtek a város életében. 1702-ben a kiskunok elvesztik szabadságukat, majd ezt követően gyűjtik a pénzt, hogy szabadságukat megváltsák. 1745-ben Mária Terézia aláírja a redemptiós (megváltás) törvényt, mely szerint a korábban elzárkosított jász kun területek ismét szabaddá váltak. Jó ha tudják az itt élő gyerekek, hogy elődeik 43 évig gyűjtötték a pénzt, hogy megválthassák szabadságukat, s ezt követően 1753-tól a Kiskun Kapitányság székhelye Kiskunfélegyházára került.

Folytathatnám az irodalmi órákkal. Nagyon fontos az, hogy a félegyházi gyerekek más iskolák tanulóinál többet tudjanak Petőfi Sándorról, a költőről és a forradalmárról – mert mi félegyháziak mindig büszkén vallottuk, hogy Petőfi Félegyházán született. De említhetném Móra Ferencet az író, a muzeológust, vagy testvérét Móra Istvánt, akik ugyancsak büszkén mondták városunkat szülőhelyüknek.

A rajzórákra vagy a képzőművészeti órákra térve fontos, hogy tudják a félegyházi gyerekek: jelentős érték városunkban Holló László festőművész tevékenysége, Szántó Piroska munkássága, de hogy a szobrászokat se hagyjam ki, Kovács Ferencet és Morell Mihályt is meg kell említenem. Folytathatom a zeneórával, gondolva a Kiskunfélegyházi Ifjúsági Vegyeskar 50 éves fennállására, vagy az Ifjúsági Koncert Fúvószenekar hazai és nemzetközi sikereire. A testnevelési órákra is gondolva fontos az, hogy a város büszkélkedhet különböző sportágak világ-bajnokaival, Európa bajnokaival, olimpiai bajnokaival és különböző helyezésekkel.

Amiről eddig beszéltem az tulajdonképpen a helyi kulturális és történelmi értékek és a diákok lehetséges találkozása volt, de nagyon fontosnak ítélem meg azt is, hogy a városunk lakói is megismerjék Kiskunfélegyháza történelmi és kulturális értékeit és hagyományait. Erre jó alkalmat adtak az elmúlt években a városhoz kötődő évfordulók. 1993-ban az újratelepítés 250. évfordulója vagy a redemptióra emlékező ünnepségek. Ezek az alkalmak mindig rá tudják irányítani a figyelmet egy városi közösségben a helyismeretre és a honismeretre.

Örülök, hogy Kiskunfélegyháza helyet adott ennek a fontos konferenciának, s azzal fejezem be e köszöntőt, amivel a kiskunfélegyházi helyismereti tankönyv is kezdődik. A könyv mottója egy Csokonai Vitéz Mihálytól vett idézet, amely így szól:

*„Minden föld ugyan hazája
A jó embernek, való!
De mégis szülötte tája
Mindenneml’ előbb való!”*

Ficsór József

Gondolatok a honismeret oktatásáról*

A honismeret – miként a Honismereti Szövetség Alapszabályában (1998) is olvasható – a szülőföld, a lakó- és munkahely, a szűkebb és tágabb haza történetének, természeti és gazdasági értékeinek, népéletének, kulturális hagyományainak ismeretét, tiszteletét, szeretetét, továbbá mind a szűkebb, mind a tágabb hazához való minél szorosabb értemi és érzelmi kötődést jelenti.

A honismeret – véleményünk szerint – nem egyszerűsíthető le bizonyos tudásanyag elsajátítására, és annak tanári ellenőrzésére, hanem ennél jóval többnek kell lennie. Magában foglalja értelmezésünk szerint tehát

- nemzeti (nemzetiségi) tudat ébrentartását, a hagyománykincs tudatos ápolását,
- értékmentő- és értékőrző kezdeményezések támogatását, az abban való részvételt.

A honismeret magyarországi (és külföldi) oktatása történeti folyamatának (elméletének és gyakorlatának) elemzése aligha lehet ennek a rövid írásnak feladata, ezért eltekinthetünk tőle. A távolabbi és közelebbi múlt néhány vonatkozásának megemlézése azonban kikerülhetetlennek látszik, mert ezek nélkül a mai helyzet és a jövőre vonatkozó elképzelések mintegy légüres térben lebegni látszanának.

Bízvást *Anonymus* immáron nyolc évszázada írott *Gesta Hungarorum*a tekinthető az első magyar honismereti munkának. Több mint három évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy megszülessen egy újabb honismereti mű: *Oláh Miklós Hungáriája* (1536). A következő jelentős lépéscsoportot *Bél Mátyás nagy ország leírása* jelenti (s igencsak szégyenkezhetünk amiatt, hogy mindmáig nem került teljes egésze kiadásra). Ennek előszavában olvashatjuk a következőket: „Sok minden van Magyarországon, amit részben a külföldiek irigysége ferdített el és tett gyűlöletessé, részben a mieink érdektelensége megvetetté; sok olyan is van azonban, amit homály borít és elfeledéssel küzd...” *Bél Mátyás* mutatott először példát arra, hogyan lehet a honismereti gyűjtőmunkában, a hon utazások útján történő megismerésébe bevonni a diákságot (tanítványait).

Honismereti jellegű az eddig legtöbbet, mintegy félszázszor – javított-bővített formában – kiadott magyar nyelvű tankönyv, *Losontzi István Hármás Kis-tűkör* című műve, amit 1773–1850 között a szó szoros értelmében rongyosra olvasott generációk egész sora. Ennek tudható be, hogy alig találunk belőle manapság könyvtárainkban többé-kevésbé ép példányokat. Az 1992-ben hasonló formában megjelentetett *1848-as kiadás* előszavából idézünk: „Tudjuk, hogy a gyermekek a versekben igen gyönyörködnek – és a verseket is örömebb tanulják, ez okból indíttatván a vármegyékben lévő nevezetesebb városok és helyek neveit versecskéikben foglaltam, hogy azokat a gyermekek unalom nélkül megtanulván, elméjükben állandóan megtartsák... Egyébiránt tudva való dolog, hogy nem csak a növendő ifjúság, hanem a szülők is édes-örömet olvasgatják e könyvecskének több szakaszait. Ugyanezért a kiadónak minden igyekezete oda vala irányozva, hogy a kevesebb értékű olvasó közönségnek oly »sokféle« hasznos ismereteket magába foglaló olvasó könyvecskét olcsó áron juttasson kezébe, melyben központosítva legyenek különösen szeretett nemzetünket és magyar hazánkat legközelebről illető érdekes tárgyak.”

A XIX. század végén, illetve a XX. század első évtizedeiben elemi iskoláinkban megjelentek a *honismereti-helytörténeti tankönyvek (olvasókönyvek)*, amelyek egy-egy vármegye tájait mutatták be. Íróink általában az adott megyében oktató tanárok-tanítók közül kerültek ki. Jelentős részben a földrajz oktatásához kapcsolódtak e honismereti kiadványok (... megye földrajza az elemi népiskolák III–IV. osztálya számára). A Sárospataki Református Főiskolának az elemi népiskolák III–IV. osztályai számára kiadott olvasókönyvében (1892) találhatjuk *Majtényi Flóra* szívhez szóló versét (*Mi a hazá?*), amely ma is hasznos olvasmány lehetne.

A Néptanítók Lapjában (majd különnyomatban) hét évtizede (1929) jelent meg egy piarista, földrajz-termesztantraj szakos tanár, *dr. Karl János*, azóta meglehetősen elfeledett, ám alapvető fontosságú műve: *A honismertetről*. Ennek bevezetőjében olvashatjuk: „Az összes tantervekben a régiékhöz képest feltűnő módon és gyakran szerepel a *szülőföldismeret*, vagy a *honis-*

* *A Honismeret az iskolában* című konferencián Kiskunfélegyházán, 1999. október 15-én elhangzott előadás némileg bővített, pontosított változata. (Szerk.)

meret. Az elemi oktatástól kezdve a polgári iskolákon át a különböző polgári középiskoláig mindenütt előfordul." Majd felteszi a kérdést: „Milyen jellegű tudomány a honismeret?” Erre a következő választ adja: „Vannak benne *természeti tényezők*, mint pl. a talaj, a növény- és állatvilág. De része az *ember* is társadalmi és szellemi életnyilvánulásaival, pl. gazdasági formák, egyes iparágak, egyesületek, művészeti alkotások. Gyarló elménk megszokta, hogy környezetünkben földművelést, kereskedelmet, politikai jelenségeket vesz tanulmányozás alá külön-külön. Pedig nem ezek veszik körül egyenkint és egymástól elszigetelten, hanem mindezek összessége, együttessége. Ha azonban ez így van, akkor a honismeret nem *részlettudomány* a szó megszokott gyakorlati értelmében. Egész környezetünkkel, ha úgy tetszik, a körülöttünk lévő totalitással ismert meg. Ezért a szaktudományokat tanító főiskolák tanrendjében nem is találunk ilyen című előadást: honismeret. Nincs is olyan egyetem, amelynek ilyen jellegű tan-széke volna.”

Az elmúlt hét évtized alatt a helyzet nem változott. Néhány főiskolán, illetve egyetemen helytörténeti vagy néprajzi speciális kollégiumok vannak (vagy voltak, pl. Zsámbékon), azonban ez nem jelent(ett) rendszeres képzést. 1975-ben a szegedi JATE kiadta néhány száz példányban *Szántó Imre A helytörténeti kutatások elméleti és módszertani kérdései* című jegyzetet, azonban ez önmagában még a helytörténeti kutatáshoz, illetve oktatáshoz sem elég (számos hibája mellett mára teljességgel elavult), s egyébként is a *honismeret nem szűkíthető le a helytörténetre!* E kiadványnak leginkább terjedelmes bibliográfiája hasznosítható.

Karl János jó áttekintést ad a honismereti oktatás európai történetéről, mint földrajz szakos érthetően elsősorban annak földrajzhoz kapcsolódó vonatkozásairól. Megszívlelendő az is, amit a nevelő és a honismertetés kapcsolatáról kifejt: „A nehéz munkában a tanító, a nevelő személye annyiban fontos, hogy ismernie kell a vidéket. Magának is mintegy bele kell élnie magát az egészbe. Igaza van *Müllner* professzornak, amikor módszertanában azt írja, hogy a honismertetést kezdő, vagy azon a helyen először működő oktatóra nem ajánlatos bízni. Ebből viszont következik, hogy ezt magának kell elsajátítani. Tisztában kell tehát lennie a honismertetés körébe vágó ismeretek megszerzésének *módjával*, másodszer meg azoknak az iskolában, a tanításban való *alkalmazásával*...A honismertetés tárgya, tartalma minden, ami valamely kisebb vidék, helység, esetleg táj *természeti* vagy *művelődésbeli* képéhez tartozik. Ebből következik, hogy tágterű ismeretkör. Számos tudomány és tudományos vizsgálat, megfigyelés áll közvetve vagy közvetlenül a szolgálatában. Éppen nagy terjedelménél fogva egy embertől nem is kívánhatjuk, hogy valamely helyre vonatkozó összes ismereteket felkutassa. Legfeljebb részletmunkát várhatunk. Annál kívánatosabb azonban, hogy a különböző részletkutatásokból összefüggő képet alakítson ki. Erre minden oktatónak feltétlenül szüksége van...” A továbbiakban kifejti, hogyan kell felkészíteni a felsőoktatási intézménynek a leendő oktatót, a gyűjtő, feldolgozó munka módszertanára csakúgy, mint az oktatásra.

Nyolc fejezetbe soroltan rendszerezi, hogy a honismertetést végző oktatónak milyen tárgykörök ismeretanyagát szükséges összegyűjtenie, illetve megismernie, oktatnia: I. A környék természeti állapota (a település fekvése, helyzete, talaja, vizek, égbolt, éghajlat, növényvilág, állatvilág, a szülőföld, mint tájkép). II. A település (az emberi megtelepedés története a kezdetektől). III. Gazdasági helyzet (gazdasági ágak, közlekedés). IV. A lakosság (népesedés, életmód). V. Néprajz (életmód, népszokások, nyelvjárás és népköltészet, népművészet, művelődés). VI. Közigazgatás, vallás, szociális helyzet, politika. VII. Történelem (a terület története, a jelentősebb családok története). VIII. Források (levéltári-irattári dokumentumok, nyomtatványok, térképek, festmények, fényképek). Majd mintaként bemutat egy Rajna vidéki „honismertető múzeumot”, amelynek gyűjteményében természetrajzi, földrajzi tárgyak és dokumentumok egyaránt vannak. „Hatalmas munka ez a kis múzeum! Megalkotásában részt vett az egész iskola: a kis és nagy diák, valamint tanár...Mentsük meg és gyűjtsük össze tehát ezért az utókor számára, ami még menthető és összegyűjthető...”

Mondanivalóját a következőképpen összegzi: „A honismertetés korunk egyik legfigyelemreméltóbb pedagógia, társadalmi és tudományos mozgalma. A határok nehezen különíthetők el s igazi neveléget csak úgy érthetjük meg, ha minden vonatkozásában tisztán áll előttünk. A magyar nevelésügy története azt mutatja, hogy a művelt, fejlett Nyugat eszméi nálunk mindig megértésre találtak. Azokat nemzeti jellemünknek megfelelően módosítottuk s így vettünk részt Európa nagy szellemi életnyilvánulásában. Ez a tudat jogos reményt támaszthat tehát

bennünk az iránt, hogy a honismeret munkája körül a magyar oktató szintén megteszi kötelességét.”

A két világháború közötti honismereti mozgalmat felvállalta a Cserkész Szövetség, a népi írók mozgalma, s ettől függetlenül is a falu, illetve általában az egyes tájak megismerését célzó alapvető módszertani kiadványok jelentek meg *Bodor Antal* (pl. a Honismeret könyve. Bp., 1935.), *Fodor Ferenc* (pl. A szülőföld és honismeret könyve. Bp., 1926.), *Ujszászy Kálmán* (A falu. Sáropatak, 1936.), *Végh József* (Táj- és népkutatás a középiskolában. Bp., 1942.), *Tálas István* (Néprajz és középiskola. Bethlen Gábor Ref. Gimnázium évkönyve. Hódmezővásárhely, 1937.), *Bálint Sándor* (Néprajz és nevelés. Szeged, 1934.) és mások tollából.

1949 után a honismeret-helytörténet csak erős korlátok közé szorítva „lappanghatott” egy évtizeden keresztül, csak az 1956 után következő években oldódott a hatalom szorítása. Ennek a történetnek részletei azonban nem képezik jelen írásnak tárgyát.

A honismeret oktatásának a tantervbe való beillesztését egyértelműen tartalmazza a *Nemzeti Alaptanterv* [130/1995. (X. 26.) Korm. rendelet] (rövidítve: NAT) a kötelező oktatás tartalmi szabályozásáról rendelkező I. fejezetében. A műveltségi területek oktatásának közös követelményei című részben a következőket szögezi le:

„*Hon- és népismeret.* Minden tanuló ismerje meg népünk kulturális örökségének jellemző sajátosságait, *nemzeti kultúránk* nagy múltú értékeit. Ismerjék a kiemelkedő magyar államférfiak, tudósok, feltalálók, művészek, írók, költők, sportolók tevékenységét, munkásságát. Legyenek jól tájékozottak a haza földrajzában, irodalmában, történelmében, mindennapi életében. Sajátítsák el azokat az ismereteket, gyakorolják azokat az egyéni és közösségi tevékenységeket, melyek az otthon, a lakóhely, a szülőföld, a haza és népei megismeréséhez, megbecsüléséhez, az ezekkel való azonosuláshoz vezetnek. Ismerjék a városi és falusi élet hagyományait, jellegzetességeit.

A tanulók legyenek nyitottak a hazánkban és szomszédságunkban élő más népek, népcsoportok értékeinek és eredményeinek megismerésére, megbecsülésére.

A hon- és népismeret segítse elő harmonikus kapcsolat kialakítását a természeti és társadalmi környezettel. Alapozza meg a nemzettudatot, mélyítse el a nemzeti önismeretet, a hazaszeretetet, ösztönözzön a szűkebb és tágabb környezet történelmi, kulturális és vallási emlékeinek, hagyományainak feltárására, ápolására. Késztessen az ezekért végzett egyéni és közösségi tevékenységre.”

A NAT ezt követően *egy-egy művelődési terület követelményeit határozza meg korcsoportonként.* A hon- és népismereti követelményeket jelző sematikus Magyarország-térkép jel a következő követelmény-csoportoknál szerepel:

- Magyar nyelv- és irodalom
- Matematika (magyar matematikatörténet)
- Társadalmi ismeretek (4. évfolyam végén: család, lakóhely ismerete, országismeret, mondák, legendák, a magyar nemzet jelképei, 6. évfolyam végén: lakóhelyünk gazdasága, társadalmi; a társadalom és gazdaság változásai évezredek során, történetek hazánk múltjából)
- Társadalmi, állampolgári és gazdasági ismeretek (8. évfolyam végén: család, helyi társadalom, alkotmányos rendszer működése; 10. évfolyam végén: állami szuverenitás, háztartás)
- Emberismeret (10. évfolyam végén: közösség és társadalom, értékrendek és erkölcsök, hit és vallás)
- Történelem (8. évfolyam végén: a magyarság születése és a honfoglalás időszakától a 18. századig; 10. évfolyam végén: a 18. századtól a rendszerváltásig)
- Természetismeret (4. évfolyam végén: ásványok, talaj, tájékozódási alapismeretek, növények; 6. évfolyam végén: természetföldrajzi környezetünk, környezetünk élővilága)
- Fizika (mozgás, gravitáció, égitestek, elektromosság, atomenergia)
- Kémia (8. és 10. évfolyam végén: anyagok és változások, gyakorlati alkalmazások)
- Biológia és egészségtan (8. évfolyam végén: tájak és életközösségek, az ember szervezete és egészsége)

- Földünk és környezetünk (10. évfolyam végén: magyar utazók, felfedezők, Magyarország földrajza)
- Ének-zene (4. évfolyam végén: daléneklés, zenei ismeretek, a szülőföld népdalkin-
cse; 6. évfolyam végén: éneklés, zenei ismeretek, a szülőföld népzeneje; 8. évfolyam
végén: éneklés, népdalok; 10. évfolyam végén: éneklés, népdalok, magyar zene)
- Tánc és dráma (népi gyermekjátékok, szerepjátszó játékok, egyes ünnepekörök játécai)
- Vizuális kultúra (képzőművészeti alkotások megismerése)
- Mozgóképkultúra és médiaismeret (művészeti ismeretek, művelődéstörténet)
- Könyvhasználat (iskolai, lakóhelyi könyvtár, könyvtártípusok, könyvtár I. fejezetében,
használat, könyvtári dokumentumok)
- Technika (4. évfolyam végén: népművészeti hagyományok; 6. évfolyam végén: népmű-
vészeti hagyományok, lakás, lakóház, városrész falu modellezése; 8. és 10. évfolyam
végén: technikatörténet)
- Háztartástan (4. évfolyam végén: bevásárlás; 6. évfolyam végén: népviseletek, lakás, la-
kókörnyezet; 8. évfolyam végén: hagyományos magyar és nemzetiségi ételek készítése,
falusi és városi családok életmódjának különbségei; 10. évfolyam végén: családi szabad-
idő eltöltése, játék, lakásszervezés, lakástervezés)

Nem szerepel viszont a testnevelés és sport részben hon- és népismereti követelmény, noha az egyes települések-tájak népi sportjátékai is hasznosíthatók lennének, s nemcsak kisiskolás korban. Sokkal élvezetesebb, változatosabb és érdekesebb lehetne a tanóra, mint a jelenlegi követelményrendszer szerint.

Az 1990-es években, azaz immár lassan egy évtizede a NAT kidolgozásával párhuzamosan, illetve azt megelőzően és attól függetlenül is történtek kísérletek a honismeret integrálására az oktatásban. Sőt tartozunk annyiival az igazságnak, hogy ez nem az 1990-es években kezdődött, hanem az első kezdeményezések több évtizeddel korábbra nyúlnak vissza. A mindenkori tantervtől függetlenül mind az általános, mind a középiskolában egyes lelkes tanárok, akik többnyire maguk is részt vettek valamiféle természet-megfigyelési (éghajlat, csapadék, növényzet, állatvilág stb.) akcióban, vagy néprajzi, régészeti, képzőművészeti tárgyak gyűjtői voltak, gyakorta diákjaikat is bevonták tevékenységükbe, vagy bemutatták gyűjteményük (megfigyeléseik) egy részét tanórákon, illetve az iskolai kirándulások szervezésében a honismereti szempontokat messzemenően figyelembe vették. Jó néhány esetben a lelkesedés és ügybuzgalom iskolaműzeumot vagy ahhoz hasonló szertári gyűjteményt is eredményezett. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy a nagy múltú fővárosi- és vidéki középiskoláknak kivétel nélkül volt honismereti jellegű múzeumi-könyvtári gyűjteménye, azonban ezek nagyobb részét közgyűjteményekbe (városi- megyei könyvtárakba, múzeumokba, levéltárakba) szállították be, illetve egy részük elkallódott (kiselejtezték, ellopták, elpusztították).

Az utóbbi évtizedek iskolai honismereti mozgalmához kapcsolhatók az iskolai szakkörök, honismereti körök, illetve a TIT történelembaráti és egyéb körök létrehozása is. Mindezek közös jellemzője, hogy mindenkor adott személy(ek)hez kötődött adott intézményben. Ha egy-egy honismerethez vonzódó tanár eltávozott adott intézménytől, akkor gyűjteménye az esetek többségében gazdátlanra vált, s a honismereti oktatás tanórákon belül, illetve tanórákon kívül egyaránt megszűnt.

A honismereti mozgalmat a Hazafias Népfront keretén belül működő honismereti mozgalom (folyóirata a *Honismeret*), a múzeumok (gyűjtési útmutatók), a TIT, a Tankönyvkiadó (*szakköri útmutatók*) látták el módszertani segédanyagokkal. A *Tájak-Körök-Múzeumok* mozgalma 1979–1994 között félezer füzetben ismertette meg hazánk természetvédelmi értékeivel, műemlékeivel, múzeumi kiállításaival, tájaival az olvasókat. Az utóbbi fél évtizedben a kis füzetek száma erőteljesen gyarapodott tovább, már a hatszázat is jóval meghaladja. A természetbarát egyesületek, a turista mozgalom ((lapja 1945 előtt évtizedeken át *Turisták lapja*, majd *Turista*, aztán *Turista Magazin* címmel jelenik meg). Az útikalauzok, idegenforgalmi kiadványok, a természetbarát folyóiratok (*Természet Világa, Búvár* stb.), a TIT hetilapja, az *Élet és Tudomány*, építészeti örökségünk megismertetője, az 1957 óta megjelenő *Műemlékvédelem* című folyóirat mind-mind a maga eszközeivel valamilyen formában a honismeret ügyét szolgálta. Helytörténeti tekintetben az 1960-as évek óta jelennek meg a megyei levéltárak gondozásában az egyes

megyék helytörténeti (honismereti) olvasókönyvei. Eleinte alig 150–200 nyomtatott oldalnyi terjedelemben láttak napvilágot, az utóbbi évtizedekben azonban a gyakorta több kötetes, olykor ezer oldal is meghaladó terjedelmű megyei-városi dokumentum-gyűjtemények kora következett el.

Mind a régebbi, illetve az újabb monográfiák, ismeretterjesztő vagy turisztikai célú kiadványok (könyvek, folyóiratok), a dokumentum-gyűjtemények közös jellemzője, hogy önmagukban alkalmatlanok mind a tanár, mind a diák számára a honismereti oktatásra. Lévéen egyik sem tankönyv, se nem munkafüzet. Egyértelműen le kell szögeznünk, hogy a helytörténeti olvasókönyv, a helytörténeti monográfia semmilyen formában nem helyettesíti a honismereti tankönyvet!

Főleg az utóbbi évtizedben születtek már kifejezetten az iskolai oktatást szolgáló honismereti-helytörténeti tankönyvek, illetve munkafüzetek. Anélkül készültek azonban ezek, hogy megalkotásukat az elengedhetetlenül szükséges módszertani munka előzte volna meg, amely részletes tantervi minták, illetve tankönyv-szerkezeti minták megalkotásában öltött volna testet. Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a tantervek, a tankönyvek, illetve munkafüzetek tekintetében a legkülönfélébb helyi elgondolások érvényesültek. A gondot természetesen korántsem a sokszínűség ténye jelenti, hanem az, hogy a honismeret oktatásának csak felémásan felelnek meg, sőt megkérdőjelezhető a legtöbb kiadvány taníthatósága is.

A Művelődési és Közoktatási Minisztérium tantervi pályázatán díjat nyert helyi tantervek közül 1997-ben több száz oldalas vaskos kötetekben adták ki a budapesti Bőrfestő Utcai Általános Iskola 1–8. osztályos helyi tantervét, a nagykállói Kőrösi Csoma Sándor Általános Iskola 1–10. osztályos helyi tantervét, a budapesti Novus Gimnázium és Szakközépiskola átmeneti tantervét, s a budapesti Róbert Károly általános Iskola átmeneti tantervét. Az első tanterv jóformán csak a NAT-ban szereplő témaköröket ismétli (korántsem hiánytalanul) az egyes tantárgyaknál, csak annyit téve hozzá, hogy Káposztásmegyér-Újpest helyi jellegzetességeit kell a tanulóknak megismerniök (ezeket azonban nem részletezi). A nagykállói tanterv már részletesebb, különösen a cigány interkulturális program (a cigány kultúra megismertetése) vonatkozásában. Csak az nem derül ki, milyen segédanyag van ehhez: helyi (vagy országos) gyűjtésen alapuló tankönyv (és/ vagy) munkafüzet, illetve mennyiben személyhez kötött az oktató munka. A Novus Gimnázium tanterve semmilyen utalást nem tartalmaz honismereti ismeretek oktatására. A Róbert Károly Általános Iskola tantervében néhány esetben megtalálható a hon- és népismeret kifejezés, ami így odavetetten eldönthetetlen, hogy valójában mit is takar.

Az elemzett tantervek díjnyertes minta-tantervek, amelyek más iskolák számára követendő (???) például kellene, hogy szolgáljanak. Csak reménykedhetünk, hogy a honismeret tekintetében nem ezen az úton haladnak tanintézetünk.

A honismeretnek előadásunk elején említett körülhatárolásából, amely nem ellentétes a NAT-tal sem, következik, hogy mind az általános, mind valamennyi típusú középiskolában gyakorlatilag a tantárgyak mindegyikének van honismereti tartalma. Korántsem csak a történelemnek, az irodalomnak és a földrajznak, mint ez leginkább elterjedt a köztudatban. Mind ebből következik, hogy tantárgyanként kellene kidolgozni, a jelenleg forgalomban lévő tankönyvcsaládokhoz kapcsolhatóan, mely pontokon kapcsolódik a „törzsanyaghoz” a honismeret. Ennek megfelelően *először el kellene készíteni az egyes települések kiegészítő honismereti anyaga. Utóbbi természetesen igen változatos lehet. Következően abból is, hogy elképzelhetetlennek látszik, hogy az ország több mint háromezer települése egyenként elkészítse (vagy elkészíttesse) saját honismereti tankönyvét. Városok (fővárosi kerületek, városrészek), nagyobb falvak esetében belátható időn belül teljessé válhat a kötet-füzet sorozat, kisebb falvaknál, ahol esetleg még saját iskola sincs, csak néhány bejáró tanuló, egy tabló vagy leporelló is nagy előrehaladást jelentene a semmihez képest. Célszerű lenne, ha egy-egy kistájhoz tartozó falvak közös tankönyvet készítenének, így a tanulók nemcsak saját közösségük jellegzetességeit ismerhetnék meg, hanem azt is, hogy azok mennyiben egyediek, illetve mennyiben hasonlóak vagy azonosak közvetlen környezetükével.*

A *Magyarország megyei kézikönyvei* sorozat (CEBA Kiadó) 1990-es években megjelent kötetei tartalmazzák az ország valamennyi településének honismereti leírását. A sajnálatos az, hogy az egyes települések bemutatása rendkívül különböző pontosságú, igen sok esetben egyene-

sen dilettáns színvonalú (ugyanaz jellemzi a képanyagot is). De még a legjobb szövegek (pl. Kalocsa) sem használhatók változtatás nélkül általános- vagy honismereti tankönyv gyanánt, – hiszen nem annak íródtak... A honismereti oktatás egyik alapvető feladata az is, hogy tudatosítsa mindenkit: legyen büszke szülőhelyére, szűkebb lakhelyére, mert minden helynek megvannak a maga értékei. Nem igaz az, hogy van néhány országosan ismert település, s a többről viszont csak azt lehet elmondani, hogy ott nincs és nem is volt, nem történt soha „semmi”.

Mindenképpen fontos, hogy a szűkebb környezet (falu, városrész, kerület) mellett a nagyobb egység (megye, főváros) honismerete is része legyen az iskolai oktatásnak, hogy szűkebb környezetüket a tanulók össze tudják hasonlítani annak környékével, s így világosan lássák, mi az, amiben különbözik, s mi az, amiben hasonló (azonos) szűkebb hazájuk (szülőföldjük) tágabb környezetével.

Nyilvánvaló, hogy a (hagyományos, vagy munkáltató) tankönyvek, illetve munkafüzetek elkészítése nem kis feladat. Kérdés, van-e ehhez mindenütt elegendő szakember, aki kellően ismeri az adott környezetet, s egyben képes-e ismereteit érdekesen, közérthetően s tankönyvszerű formában megfogalmazni? Továbbá lesz-e elegendő pénze az önkormányzatoknak az elkészült művek megfelelő minőségű kiadására? Tudja-e a központi kormányzat segíteni a szegényebb önkormányzatokat, hogy a honismeret oktatása adott településen ne a pénzügyi lehetőségek függvénye legyen. S kérdés az is, az egyetemek és főiskolák mikor illesztik be tantervükbe kötelezően a honismereti képzést is? S mikor lesznek ehhez megfelelő felsőoktatási tankönyvek, jegyzetek?

A honismeret adott településen nem jelentheti pusztán egy országos jelentőségű esemény (pl. országgyűlés) emlékének ápolását. Nem merülhet ki a honismeret abban, ha adott településen született, elhunyt (vagy hosszabb-rövidebb ideig ott tartózkodott) nevezetes személy (író, tudós, politikus, művész stb.) évfordulójáról rendszeresen megemlékeznek, megkoszorúzzák emlékművét, emlékházát. Nem elegendő, ha egy nevezetes csatahelyre elzarándokolnak. Nem elegendő, ha csak az országos jelentőségű műemlék építmény(ek)e)t, vagy különleges védett természeti értéket (állatot, virágot, fát, arborétumot stb.) ismerik az adott településen. *A nevezetességek ismerete ugyanis nem helyettesíthető a lakókörnyezet egészének ismeretével.*

A honismereti oktatás tekintetében látszólag legelőbbre talán a történelem és az irodalom tanítása jár. De az eddig megjelent forráskiadványok, monográfiák, képeskönyvek minden tekintetben alapos átdolgozásra, kiegészítésre szorulnak, hogy az adott korsztályok számára valódi, használható tankönyv készülhessen fölhasználásukkal. Nem szabad szem elől tévesztenünk azt, hogy a történelmi források legnagyobb része teljességgel alkalmatlan iskolai felhasználásra (pl. terjedelme, vagy bonyolultsága, nyelvezete stb. miatt). Régi szövegek esetében a betű- és formahű közlés általános- és középiskolai tanulóknak szánt tankönyvekben mindenképpen mellőzni kell, mivel a szöveg megértését nehezítené, sőt olykor egyenesen lehetetlenné is tenné. Az egyszerűsítés természetesen nem jelenti a történelmi hűség feláldozását. Régi kéziratokat ne csupán fotó- vagy xerox másolatban közöljünk, mert azok olvasása a tanárok és tanulók többsége számára megoldhatatlan, vagy igen nehéz feladat. Képek vonatkozásában nem közömbös, hogy melyek azok, amelyek igazán csak színes nyomtatásban élvezhetők, s melyek azok, amelyeknél a nyilvánvalóan olcsóbb fekete-fehér nyomtatás is megfelelő. A kép egyébként nem csupán térkitöltő illusztráció, hanem be kell illeszteni a szövegbe, meg kell magyarázni, fel kell hívni a figyelmet, hogy mi az, ami legfontosabb információ rajta. Térképek esetében kerülni kell a zsúfoltságot, s más kiadványból átrajzolás nélkül csak nagyon indokolt esetben vegyünk át bármiféle képet (térképet), ha az nem felel meg az iskolai oktatás céljára.

A honismereti oktatás során nagyon kell ügyelnünk arra, hogy mind a társadalomra, mind a természeti környezetre vonatkozó ismeretek arányosan épüljenek be a tantervbe. Különösen ott, ahol akár egyik, akár másik vonatkozásban valami kiemelkedő, a köztudatban központi helyet kapott jellegzetessége van, nagy a kísértés az arányeltolódásra.

A honismeret oktatása a most felnövekvő generáció számára azért sem egyszerű feladat, mert a kiindulás minden esetben csakis a család lehetne. Napjainkban viszont nagyon gyakori a felbomló család, másrészt kevés az olyan család (rokon kör), amely hagyományosan évtizedek óta ugyanott, ugyanabban a házban, ugyanabban az utcában, falu-, illetve városrészben

lakik. A gyermekek jelentős része számára a születési hely nem azonos azzal a hellyel, ahová iskolába jár. A kisgyermekkortól kezdve gyakori helyváltogatás nehezíti, hogy igazi, egy bizonyos jól körülhatárolható helyhez fűződő, erős érzelmi kötődés alakulhasson ki. Az egyes iskolák tanári karában is meglehetősen gyakorivá váltak a személyi változások, ami szintén megnehezíti az eredményes honismereti oktatást.

A honismeret másik kiindulópontja (a család után) az iskola. Ehhez szükséges, hogy a tanárok megismerjék és megismertessék az adott iskola történetét. Legyen minden iskolának neve, mégpedig olyan neve, amely minden vonatkozásban illik az adott iskolatípushoz és az sem közömbös, hogy adott térséghez egyértelműen kötődő személyiséget válasszanak névadónak. Újra adjanak ki évkönyvet az iskolák, ha nem évente, akkor legalább négyévenként, s az évkönyvben ismertessék az iskola történetét. Az iskolák épületein az államcímert helyett az adott önkormányzat címérét helyezték el, s minden osztályban három jelkép legyen látható: az államcímert, a megye címere, illetve az adott település címere.

Végül feltehető a kérdés, ha ennyi gonddal, s ennyi költséggel jár a honismereti oktatás lehetőleg teljes körű bevezetése, akkor érdemes-e erre áldozni, nem lehetne-e valahogyan a kérdést egyszerűbben megoldani, megkerülni, elodáztatni? Meggyőződésünk, hogy nem. Ugyanis már évtizedek óta egyre szorítóbb késésben vagyunk, aminek egyre erőteljesebb és egyre nyilvánvalóbb negatív következményei jelentkeznek a tanulók tudásszintjében, beilleszkedési zavaraiiban, mentálhigiénés problémáiban. A késlekedés veszélyesebb, és sokkal nagyobb árat fizettünk már eddig is érte, mint amennyibe a tanári képzés (továbbképzés), a tankönyvek megírása (megjelentetése) és a megfelelő felszerelések beszerzése (működtetése) kerül.

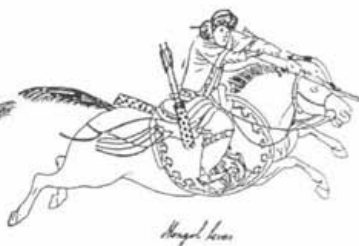
Csorba Csaba

Acsi lov

Kapfélé-egyer lov

Hogel lov

Teljes korrajzok

<i>Telje</i>	<i>Andal</i>	<i>Arde</i>	<i>Iskariok</i>	<i>Iskariok</i>	<i>Iskariok</i>

Ugár ipin

Nagy melen

A helyismereti tankönyv az iskolai nevelésben¹

A *Honismeret az iskolában* címmel rendezett konferencia programjába természetesen került be a tankönyv kérdése. Nem mintha a tankönyv lenne a főszereplője a nevelés folyamatának, inkább azért, mert a mai iskolai gyakorlat nélkülözhetetlennek tekintti. Azok között a tényezők között, amelyek a honismereti nevelés sikeréhez nélkülözhetetlenek – az én felfogásom szerint – a pedagógus megkülönböztetett helyen áll. Minden sikernek ő a záloga, ezért egyszer azt a kérdést is napirendre kell tűznünk, miképpen érhetjük el (a képzés, továbbképzés eszközeivel) azt a kettős követelményt, hogy a tanító, a tanár felismerje a szülőföld- vagy lakhely-ismeret fontosságát a bontakozó személyiség formálásában, s hogy birtokában legyen azoknak az eszközöknek, amelyek nevelőmunkáját sikeressé teszik. (Ebben a vonatkozásban ismeret- és módszerbeli eszközökre gondolok.) Természetesen kell egy olyan *társadalmi közeg* is, amely igényli és támogatja, hogy a honismeret szerves része legyen a magyar nevelési rendszernek. Nem lebecsülendő annak jelentősége sem, ha *tantervi* keretek jelölik ki az oktatási folyamatban a helyismeret feladatkörét, helyét, anyagát. A *tankönyv* ezután következik a láncolatban, hogy mind a tanítás tartalmához, mind pedig a feldolgozás módszeréhez alapot, konkrét segítséget nyújtson. S a tényezők közül utolsónak említtem a *tanulót*, aki természetesen a legfontosabb a számunkra, hiszen az ő egészséges szellemi, lelki és testi fejlődésének szolgálatában áll az összes többi.

A honismereti nevelés az iskolában egy sajátos kommunikációs folyamatként is felfogható, melynek egyik végén – mai gyakorlatunkban – a pedagógus áll, aki átgondolt és célzott üzeneteket közvetít a címzetthez (tanulóihoz), mégpedig egy társadalmilag meghatározott környezetben, a számára és a tanulók számára egyaránt felfogható kódok használatával. E folyamat áttekintésével is bizonyíthatnánk a tanár (tanító) jelentőségét, hiszen tehetségével és felkészültségével nagyrészt pótolhatja, ami a társadalmi környezetből, a tantervi keretből hiányzik, átsegítheti az ügyet azokon a nehézségeken, amelyek az üzenet tartalmi vagy kódolási nehézségeiből következnek. Hiszen – a gyakorlat igazolja ezt az állítást – a tanár minden társadalmi közegben, a tanterv előírásaitól függetlenül, tankönyvek hiányában is átadhatja tanítványainak azokat a tartalmakat, amelyeket az adott hely értékeiből átörökítendőnek ítélt. Megtaníthatja a szülőföld népdalait, játékeit a kisiskolások ének vagy testnevelés óráin; elviheti diákjait a közeli emlékhelyre vagy közgyűjteménybe; elolvastathatja a település nagy szülötteinek írásait, a róluk szóló irodalmat; színesítheti az egyetemes vagy magyar történelem eseményeinek és szereplőinek bemutatását helyi adalékokkal; alakíthatja a tanulók ízlését a díszítőművészet, az épített vagy természetes környezet helyben elérhető alkotásainak elemzésével; felfoghatóbbá teheti a nemzedékek egymást váltó sorának az életformában, a szokás- és hitvilágban bekövetkező változásait a közvetlen környezet példáján. Magam – aki 40 esztendő óta töltöttem a katedrán különböző iskolafokozatokban – tanúsíthatom, hogy a kellő indíttatással és fogékonysággal rendelkező pedagógusok a XX. század változó társadalmi viszonyai között is mindig megtalálták a módját annak, hogy tanítványaiknak átadjanak valamit elődeiknek, iskolájuknak, településüknek, népüknek hagyománykincséből.

Ezért gondolom azt, hogy nem érdemes a tanterv szűkös kereteit, a tankönyv hiányát panaszolni; ehelyett érdemes vállalni a helyi tananyag ismeretelemeinek összegyűjtését, s mindezek felett fölkelteni tanítványaik igényét a hely „szelleme”, sajátos jellemzői és értékei iránt. E nevelői feladatvállalásnak az a felismerés a fő motívuma, hogy harmonikusabb az az ifjú ember, aki kötődik valahová, aki érzi a gyökereket, amelyek által személyisége kiteljesedéséhez éltető erőt meríthet. E meggyőződés nélkül a pedagógus átadhat ugyan ismereteket, de aligha képes élményt közvetíteni neveltjeihez.

¹ Előadásaként elhangzott Kiskunfélegyházán, 1999. október 15-én a „Honismeret az iskolában: helyismereti tankönyvek, olvasókönyvek a közoktatásban és a könyvtárban” címmel rendezett konferencián.

A haza fogalmának megértése a szülőföld táji hatásával, az otthonlét tudatával kezdődik. Ha ez elmarad, homokra épül minden további tapasztalat. Hadd idézzem Szabó Zoltánt – akinek Szerelmes földrajz című könyve épp most jelent meg új kiadásban –: „Első élményünk hazánkról nem történelmi, nem politikai, nem múltból átszóló, nem jövő felé mutató, nincs köze határhoz, hatalomhoz, államhoz, államformához, különösképpen nincs köze világnézethez, vagy politikai párthoz, nincs köze a nacionalizmushoz sem. Mindezek későbbi dolgok. Az első élmény a hazáról igen egyszerű, közvetlen, békés és türelmes. Hegyek hajlásának bizonyos szöge, egy víztükör, egy patak csobogásának zenéje, egy közeli utcasarok, felhők vonulása a síkság fölött, egy darab táj, melyet egy ablak kerete bezár, s melyben csupa ismerős és hozzánk hasonló emberek mozognak; körülbelül ennyi az egész.” És: „A tájak nem harcolnak, hanem téremnek, nem vetélkednek, hanem ihletnek; jó lenne időnként figyelni rájuk.”²

Ez lehet a kiindulópontunk, a honismerettel kapcsolatos pedagógiai felfogásunk alapja.

Nem akarom azonban megkerülni a rám bízott kérdést, a tankönyv helyének jellemzését. Ha látjuk azt a rendszert, amelynek a honismereti tankönyv az egyik eleme, akkor ítélni tudunk meg hitelesen lényegét és hasznát. Ezért kell a honismereti nevelés egésze, valamennyi tényezője felől közelítenünk hozzá. Tehát: a tankönyv az egyik eleme a honismereti nevelés folyamatának, s nem pótolhatja, feledtetheti a többi. Nem vállalja át a pedagógus munkáját, nem helyettesíti a pedagógiai programot, s nem válhat kizárólagos ismeretforrássá. Mindezekben mégis közreműködik. A XX. század végén, amikor a könyvnél szemléletesebb s mozgósítóbb ismerethordozók is bevonulnak az iskolába, a médiák egyikeként kaphat hasznos funkciót.

Még ma is igazak Comenius figyelmeztető szavai, melyek 1650. november 28-án magyar földön (Sárospatakon) hangzottak el: „Ha könyvek nem lennének, tudatlanok s tanulatlanok volnának mindnyájan; nem volna emlékünkhöz a múlt dolgokról, semmi ismeretünk az isteni vagy emberi dolgokról nem volna. Vagy ha volna is, a változékony szóhagyományok által ezerszer átalakított mese lenne. A könyv az emberi elmének engedett isteni ajándék, melynél az emlékezet és értelem életére fontosabb adomány nem lehet.”³ Fogadjuk el ezt ma is, mert még mindig a könyv a tanuló számára a leginkább elérhető, a legkönnyebben kezelhető ismeretforrás.

A táj- és népismeret helyi kiadványainak világában többféle válfaj található: a munkáltató tankönyvtől az olvasókönyvön, a dokumentum- vagy tanulmánygyűjteményen, a helytörténeti monográfián, a különböző segédkönyveken (bibliográfia, kronológia, névtár) át a képeskönyvekig. (Röviden áttekintettem ezeket egy évvel ezelőtt a honismereti és helytörténeti kiadványok szerkesztőinek országos tanácskozásán Zamárdiban.)⁴ Itt és most azonban célszerűbb inkább a tankönyv szerepe felől közelíteni egy-egy kiadványtípushoz, mintsem a helyismereti kiadványok műfaji változatai felől.

Fogadjuk el a további gondolatmenethez kiindulásul azt a tételt, hogy a *tankönyv* a tanulóknak szól elsősorban, s nem azért készült, hogy a tanár számára legyen nyersanyag vagy iránytű csupán. Ha így van, akkor (egyszerűsítve és tömörítve) azt mondhatjuk, *szerepe hármas*: a) érdeklődést kelt tárgya iránt, b) változatos tematikájú ismeretkincset közöl olvasójával, és c) gondolkodásra, cselekvésre készíti használóját. E funkcióknak valamennyi műfaji típus meg tud felelni a maga módján, ha megvan hozzá a szerzői, szerkesztői szándék.

A honismereti tankönyv tehát először is érdeklődést kelt, megteremt az *motivációt*, amely szükséges ahhoz, hogy a tanuló vállalja a fáradságot, amely nélkül nem tud új tudáselemekhez jutni, hogy legyőzze érdektelenségét, kényelmességét (durvább szóval: lustaságát). Tudjuk tapasztalatból, hogy nem minden ismeretkörnek azonos a motivációs ereje; vannak tárgyak és könyvek, amelyekhez szívesebben nyúl a diák, míg másokkal szemben ellenállást tanúsít. A honismeret szerencsés helyzetben van, mert viszonylag egyszerű a tanulóhoz közel vinni ismeretköreit. Szabó Zoltán imént idézett intelmét megfogadva a tájból indulhatunk ki, s a megszokott táj általában vonzalmat ébreszt, a tanulóban az az érzet támad: „hiszen én ezt

² Szabó Zoltán: Szerelmes földrajz. Millenniumi Könyvtár 21. Osiris Kiadó, Bp., 1999. 14. old.

³ Comenius: A könyvekről, az értelmi képzés eme főeszközeiről. Dezső Lajos fordítása (1882). = Bibliotheca Comeniana VIII. Sárospatak, 1999. 20. old.

⁴ Vö.: Kovács Dániel: A honismereti kiadványok szerepe az iskolában. = Honismeret 1998/6. sz. 3–6. old.

ismerem, ez az én pátriám, vajon mit tudhatok még meg róla”. Vagyis él az elinduláshoz szükséges kíváncsiság, csak arra kell vigyáznunk, hogy ez a továbbiakban is fennmaradjon.

A honismereti tankönyv élhet azzal az előnnyel, hogy amiről ír, azt az ismeretek átadásának legősbibbi és legtermészetesebb módján közvetítheti. Úgy vezetheti be olvasóját tárgyába, ahogyan hajdan az öregek tették, mikor téli estéken meséltek az unokáknak. A mesék, a mondák, a hagyományok átörökítésének természetes hangulatát idézheti föl. Azt a légkört, amelyet néhány szóval Kisfaludy Sándor egyik regéjének bevezető soraiban példásan megteremtett:⁵

*Ülj mellém a kandallóhoz,
Fel van szítva melege;
Csobánc-várról, Édes-kegyes,
Ím! halljad, egy agg rege: –
Múlt szüretkor Badacsonyon
Ezt Múzsámtól vettem én,
Egykor, midőn magam bolygék
A hegy szirtes tetején.*

Hosszasan lehetne elemezni ezt az egyetlen versszakot témánk szempontjából. Most csak felsorolásszerűen hívom fel a figyelmet hangulatteremtő erejére (a meleget sugárzó kandalló), a hallgatóval való kapcsolatteremtésre (megszólítás), a történetnek a hallgató által is ismert helyhez kötésére (Csobánc-vár, Badacsony), a téma költői megközelítésének jelzésére („Múzsámtól vettem én”), valamint az epikai hitelt erősítő személyességére („magam bolygék”), továbbá a tájfestésre („A hegy szirtes tetején”). A születőben lévő magyar romantika terméke ez a költemény, mégsem teljesen idegen a modern (vagy posztmodern) világban. Ugyanis megtapasztalhatóan él továbbra is ifjúságunkban a meghittség, a személyesség iránti vágy.

Valahogy így kell tankönyvét indítania a honismereti tankönyv szerzőjének, hogy érdeklődést keltsen: megjelölve a tárgyat, amiről szólni fog, biztosítva a lélektől-lélekig szólás kapcsolatát teremtő hatalmát, s közvetítve azt a meggyőződést, hogy érdemes belépni abba a világba, amely a mi saját világunk ugyan, mégis szerezhetünk róla új információkat, illetve újabb nézőpontokból csodálkozhatunk rá elemeire.

A motivációnak a hangulati tényezők és a személyes érintettség mellett van egy szinte kimeríthetetlenül gazdag további lehetősége, ami a helyismeret tárgykörének szemléletességéből fakad. Hiszen a fényképek, rajzok, reprodukciók, térképek, grafikonok természetes kísérői a szövegnek, s lehetővé teszik, hogy az információk a vizuális megjelenítés többféle formájában jussanak el a tanulóhoz. Megint Comeniust kell idéznem, hogy a szemléletes ábrák hasznosságának több évszázados felismerését jelezsem. Ő a képekkel kísért és előmozdított ismeretközvetítés jelentőségét abban látta: hogy az „arra készíti a lelkeket, hogy az iskolát ne valamiféle gyötrelmeknek, hanem gyönyörűségnek képzeljék”, elősegíti azt „hogy felébredjen, a dolgokra tapadjon és egyre jobban élesedjen a figyelem”, s az ebből következő harmadik haszna az, hogy a gyermekek erre rávéve, és az ilyenfajta figyelemtől vezérelve, játszva és szórakozva sajátítják el a világban levő, elsősorban fontos dolgok ismeretét”.⁶ Tehát a sikeres honismereti tankönyv olyan, hogy öröm kézbe venni, belelapozni, tanulmányozni; kíváltkja a tanuló vonzalmát a honismeret mint ismeretkincs iránt, s átsegíti a tanulás fáradtságán.

A honismereti (lakóhely-ismereti) tankönyv érdeklődést keltő hatását azonban hosszabb távra szólóan tartóssá kell tennünk. Ezt *tartalmának változatosságával* el is érhetjük, hiszen a táj- és népiismeret helyi témaköreinek gazdagsága olyan lehetőség, amit viszonylag könnyű kihasználni. A honismeret interdiszciplináris, tehát több tudományágot, szakterületet érint, s ez már önmagában is vonzó adottság. A helyismeret tartalmi elemei a tájfldrajz, az élővilág, a helytörténet, az irodalmi hagyományok, a művelődéstörténet, a néprajz, a névtan, a képzőművészet, a műemlékvédelem, a szociográfia ismeretköreiből származnak, tehát a tankönyv élhet a „varietas delectat” (a változatosság gyönyörködtet) ősi felismerésének előnyével.

⁵ *Kisfaludy Károly*: Csobánc. = Kisfaludy Sándor és Kisfaludy Károly válogatott költeményei. A Magyar Költészet Kincsestára 16. Unikornis Kiadó, Bp., 1994. 121. old.

⁶ *Comenius*: A Vestibulum és a Janua Lucidariuma, vagyis a dolgok tárgyjegyzékének szemléltető változata (1653). Fordította: *Bollók János*. = Bibliotheca Comeniana VII. Sárospatak, 1999. 13. old.

Ennek a változatosságnak érdeklődést fenntartó hatása mellett van egy ennél is fontosabb üzenete, amely komplexitásában rejlik. Minden erőfeszítés ellenére az iskolai oktatás továbbra is szaktárgyakra szeletelődik (szegmentálódik), s igen kevés támpontot kap a tanuló ahhoz, hogy az elkülönült tantárgyak ismeretanyagát valami összefüggő, többé-kevésbé egységes tudássá, világképpé szerkessze össze. Noha voltak rá eredményes kísérletek – gondoljunk Németh László pedagógiai felfogására és vásárhelyi gyakorlatára! –, továbbá a Nemzeti Alaptanterv is tett feléje tétova lépéseket, nem sikerül általánossá tenni az integráltabb tudásközvetítést. (Ennek oka a megmerevedett tantárgyi struktúrában, és az ehhez igazodó pedagógusképzésben keresendő.) Nos, a honismeret szinte „felkínálja” magát arra, hogy egységesítő, összehangoló, összegző szerepet vállaljon, mégpedig nemcsak a társadalomtudományok ágazatai között, hanem a természet- és társadalomismeret, tehát az anyagi-környezeti, a társadalmi és a szellemi kultúra egészét is érintve.

Érdekes sajátosságok rajzolódnak ki azok előtt, akik a helyismeret valamiféle taneszközét (olvasókönyvét, tankönyvét, helytörténeti krónikáját, lakóhely-ismereti kalauzát) kívánják megalkotni. A komplexitás, az összefüggő rendszerben való gondolkodás az egyik ilyen sajátosság, s ezért a szerzőtől – és vele együtt a tankönyv használatától: tanártól és diáktól – többirányú nyitottságot, sokoldalú tájékozottságot kíván. A honismeret igénye a teljes látóhatár bemutatása. Ahogy Ádám mondja a Tragédia phalanster-színében: „*Mi a tudógyant szakhoz nem kötök, Átpillantását vágyjuk az egésznek.*”⁷ De ez az egész egy tudatosan leszűkített, behatárolt világnak a teljessége; látóhatárunk szülőfalunkra, lakóhelyünkre korlátozódik. Ez a másik szemünk előtt tartandó sajátosság. A tankönyvszerző feladata és felelőssége a tágabb összefüggések helyi érvényességének láttatása, a rész és egész viszonylatainak érzékeltetése.

Egyértelmű tehát, hogy a honismereti tankönyv fontos szerepe: elvezetni a tanulót a részismeretektől egy mikrovilág lehetőségei felé, azon belül egy olyan szemlélet kialakulása felé, mely összetett mikrovilágunkat egységben látja. Ennek az egységben látásnak, tágabb világunk lényegének és jelenségeinek megítélésekor is hasznát veszi az ifjú ember. Van továbbá egy fontos személyiségfejlesztő haszna is: az otthonlét biztonságának tudatát alakítja ki. Az ezredforduló globalizálódó világában egyre inkább érzékeltetni fogjuk ennek jelentőségét. A helyismeret (és a helyismereti tankönyv) pedagógiai jelentőségének mérlegelésekor elsősorban ebből kell kiindulnunk!

A tankönyv tartalmainak elsajátítását úgy tehetjük élményszerűbbé, hatását maradandóan azáltal rögzíthetjük, ha az *gondolkodásra, cselekvésre készleti* használatját. Ez általánosan terjedő követelmény minden tankönyvre vonatkozóan. A feladatokkal való cselekedtetés többféle módon és fokozatban valósulhat meg. Előfordul, hogy magában a könyvben nincsenek munkára serkentő utasítások, mert a szerző a tanárra bízta ezek megfogalmazását. A tankönyv összeállítása során azonban ebben az esetben is tekintettel kell lenni arra, hogy legyenek benne önálló feldolgozásra, elemzésre, értelmezésre, csoportosításra, kiegészítésre alkalmas közléselemek. E könyvtípus előnye az, hogy az adott tanuló, illetve tanulócsoporthoz felkészültségéhez, előismereteihez, képességeihez, valamint az oktatás helyi feltételeihez igazíthatók a feladatok. Hátránya csupán annyi, hogy a tanárnak több a feladata a tanítás során. A skála másik szélén a munkáltató tankönyv áll, amelynek felépítése lehetővé teszi a tanuló számára az önálló, lépésekre bontott, szinte programozott ismeretszerzést, s ezáltal akár ki is iktathatja a szaktanárt a folyamatból. E két típus között az átmenet többféle fokozata alakítható ki, s a már meglévő tankönyvek a skála más-más fokozatát valósítják meg a cselekedtetés, az önálló feladatmegoldás tekintetében. Kialakult olyan változat is, amely tankönyv és munkafüzet (vagy feladatlapok) együttesével szolgálja az oktatást.

Nem érdemes azon vitatkozni, hogy ilyen szempontból nézve melyik tankönyvtípus a jobb. Magam az alkalmazás, a gyakorlás fázisában vagyok híve a tanuló önálló (akár feladatlapokkal, akár számítógépes vezérléssel folyó) munkálkodásának a honismeret tanulási folyamatában, mert úgy gondolom, hogy a tárgy jellege az ember és ember közötti élő kommunikáció elsődlegességét kívánja meg az ismeretszerzésben. Természetesen a feladatok között is vannak ilyenek. A gyűjtőfeladatok során a tanuló kikérdezheti nagyszüleit, szomszédait, egy-egy szakma jeles művelőjét, települése neves szülőit, tudósait, tehát emberi sorsok és tapasztala-

⁷ Madách Imre: Az ember tragédiája. Pest, 1861. 173. old.

latok személyes megismerőjévé lehet. Jól egészítik ki az így föltárt ismeretek és élmények az frott forrásokból feltárható tudást.

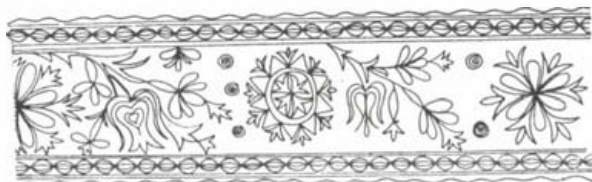
Hogy mennyire irányítja a tankönyv a tanulók önálló munkáját, azt erősen meghatározza az, hogy kinek (kiknek) szól. Vannak olyan könyvek, amelyeket általános használatra szántak, tehát nem illeszkedik egyik iskolafokozat szintjéhez sem. Az ún. olvasókönyvek és a települési monográfiák többsége ilyen. Ezeket több éven át, ismételten elővehetik a honismeretre szánt órákon, s a tanár irányítása szerint hol egyik, hol másik fejezetéből ismernek meg valamit a tanulók. E műfajban van a legkevésbé értelme a feladatok tankönyvbeli megfogalmazásának, hiszen kevésbé veheti tekintetbe a tankönyvszerző az adott tanulócsoporthoz tartozó jellegét, amelyben épp könyve valamelyik részletét tanulmányozzák. Jelen viszonyaink között ez a tankönyvtípus terjedt el leginkább, hiszen a könyvkiadáshoz szükséges anyagi alapok szűkössége az általánosabban használható kiadványtípus létrehozására ösztönöz. Más a helyzet akkor, ha egy meghatározott település meghatározott iskolatípusának meghatározott korosztálya számára (például a kiskunfélegyházi általános iskola 3–4. osztályában folyó lakóhely-ismereti oktatás céljára) készíthetnek tankönyvet. Ebben az esetben részletesebben és pontosabban meghatározhatók az ismeretnyújtás mellett a rögzítés, az alkalmazás, a gyakorlás feladattípusai. Sajnos azonban egyelőre messze vagyunk attól, hogy ennyire célirányosan kidolgozott tankönyvek készüljenek hazánk minden táján, településén.

Most a tankönyveknek változatos sokfélesége van kialakulóban – nemcsak az iskolatípusok, hanem a megcélzott tantárgyak, illetve régiók szempontjából is –, ezért általános ajánlásokat adni nehéz. Ha csak a kiskunfélegyházi tanácskozáson bemutatandó kiadványokat vesszük számba, akkor is szemléltethető, hogy van ahol egy település helyismeretét mind az általános, mind a középiskolában alkalmazható módon foglalják tankönyvbe, máshol a történelem tanításának kiegészítésére szerkesztenek kötetet, megint másutt irodalmunk megismerését egészítik ki a helyi hagyományokkal, vagy esetleg egy egész megye hagyománykincséből válogatnak. Ezt a tényt nem ítélnénk problematikusnak, örülnünk kell e sokszínű virágzásnak. Azt a következtetést azonban le kell vonnunk, hogy – egyrészt – még az útkeresés időszakát éljük, és hogy – másrészt – a honismereti tankönyvnek igen sokféle, egymástól eltérő típusa formálódik, de valamennyi megtalálhatja a maga hasznos szerepét.

Érdemes tehát vissza-visszatérni országos és regionális konferenciákon a helyismereti tankönyvek kérdésköréhez, s az általánosabb szempontú elemzések mellett a megjelenő művek bemutatásával, az alkalmazás elméleti és módszertani kérdéseinek megvitatásával elősegíteni minél jobb tankönyvek megszületését, alkalmazásuk leghatékonyabb formáinak kimunkálását.

A *Honismeret* című folyóirat addig is törekedett arra, hogy ismertesse a szerkesztőséghez eljuttatott különböző műfajú helyi kiadványokat, olvasókönyveket, tankönyveket. Új évfolyamában pedig külön rovatot indít az iskola és a honismeret témakörének, melyhez várjuk pedagógus kollégáink írásait. Folyóiratunk ezzel tartalmi és metodikai vonatkozásban egyaránt hasznos segítség lehet az iskolák számára. Olyan fórumot nyitunk, amely elősegíti a lakóhelyismeret iskolai elterjesztését, a helyi hagyományoknak az iskola által az ifjúsághoz közvetített kulturális kincsek közé való beiktatását. Meggyőződésünk, hogy ezzel icőszerű feladatot vállalunk, s hasznára lehetünk az iskolai nevelésnek.

Kováts Dániel

A tapolcai Rómer Flóris Honismereti Szakköréről

Az iskolai honismereti műhelymunka területéről kívánok szólni.¹ Mondanivalómat a tapolcai Városi Könyvtár és Múzeum keretén belül, helyileg pedig a tapolcai Batsányi János Gimnáziumban működő *Rómer Flóris Középiskolai Honismereti Szakkör* munkájának tapasztalataira alapozom. A szakkör tagsága a történelem és a helytörténet iránt fokozottan érdeklődő tapolcai középiskolásokból, illetve volt középiskolásokból – főiskolai, egyetemi hallgatókból – kerül ki. A szakköri munkában az általános helytörténeti témák mellett erőteljes régészeti és hadtörténeti jellegű tendencia mutatkozik a szakköri tagság és vezetőség speciális érdeklődésének köszönhetően. A szakkör a városnak és környékének múltját kutatja, ezt kívánja a lehető legalaposabban megismerni.

Méltán nevezhető ez hasznos tevékenységnek, hiszen napjaink tetemes mennyiségű középiskolai történelmi tananyaga vajmi kevés módot és lehetőséget nyújt a szaktanároknak megdiákoknak arra, hogy a különböző történelmi korok országos esemény- és politikatörténeti mozzanatait a helyi párhuzamok figyelembevételével vizsgálják. Pedig a letűnt korok történelme úgy válik igazán élővé, gondolatilag átélhetővé, ha helytörténeti momentumok is beépülnek az úgynevezett törzanyag részekbe. Éppen ezért mindenütt, minden iskolában és közművelődési intézményben fokozottabb támogatásra érdemesek a honismereti, helytörténeti körök, hiszen olyan kulturális missziót teljesítenek, amellyel az eljövendő időszak felnövő generációit oltják be a lakóhely és a hon ismeretének, szeretetének nemes érzelmével. Mindezzel egyidejűleg kifejezik utólagos tiszteletüket és nagyrabecsülésüket az elmúlt századok egykori helybéli lakosai, teljesítményük, szellemi és anyagi hagyatékuk iránt. Létléggyen szó akár egy hajdanvolt egyszerű helyi iparosmesterről, akár fényes karriert befutó politikusról, katonáról.

A tapolcai gimnáziumban tanuló diákok közül már eleve sokan érkeztek és érkeznek a szűkebb értelemben vett hon szeretetével és az iránta való elkötelezettséggel felvértezve, a Reindl Erzsébet tanítónő által immár második évtizede nagy sikerrel működtetett általános iskolai honismereti szakköri munkának köszönhetően.

A gimnáziumi honismereti szakkör is jelentős és példaértékű előzmények nyomán működik napjainkban. Igazi, úgymond nagy tanáregyéniségek voltak az előttünk járók. Az 1970-es években Töröcsik Zoltán tanár vezette a szakkört, amely nagyszabású, főleg néprajzi és régészeti profilú helytörténeti gyűjteményt hozott létre. Ez regionális viszonylatban egyedülálló volt. Az iskolavezetéssel egyetértésben egy állandó gimnáziumi kiállítás volt látható az erre a célra berendezett tanteremben, mégpedig az iskolaépület reprezentatív központjában. Az intenzív honismereti munka az 1980-as években Czuczor Sándor tanár vezetésével folytatódott. Ekkor kerültek megrendezésre az emlékezetes középiskolai honismereti táborok (1983 Bakonyoszlop, 1984–1985 Tapolca). A helytörténeti gyűjtőmunka folytatása mellett a szakkör tagsága kivette a részét – 1984–1989 között – a tapolcai Templomdombon és a Szent György-hegyen folyó régészeti ásatásokból. Ugyanezekben az években a szakkör gimnazistái több helytörténeti vonatkozású versenyen és pályázaton vettek részt – szép eredményekkel (Ki miben tudós?, Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny, „Lyka Károly” Országos Középiskolai Művészettörténeti Verseny, A Rákóczi-szabadságharc és a Rákócziak emlékezte a néphagyományban stb.)

A szakkör 1991 óta vezetéssel folytatja működését. Ugyanebben az évben vettük fel a Rómer Flóris Középiskolai Honismereti Szakkör nevet, a híres bencés pap-tanár, a magyarországi régészet megalapítója, volt 1848/49-es honvéd utász főhadnagy emlékére, aki az 1860-as években Tapolcán és környékén is folytatott régészeti kutatásokat. Az 1991-ben újjáalakult szakkör első tagjai közül, mint szombathelyi tanárképző főiskolások és egyetemisták, ma többen visszajárnak még a foglalkozásokra. Sőt közülük ma már többen gyakorló történelemta-

¹ Előadasként elhangzott Tapolcán, a IV. Országos Diák Honismereti Konferencián, 1999. szeptember 24-én. (Szerk.)

nároként plántálják a szűkebb pátria szeretetének fontosságát napjaink iskolásainak lelkébe. A szakkör 1991–1996 között a gimnázium keretében működött, 1996 óta a Városi Könyvtár és Múzeum kebelében, de a foglalkozásoknak és a szakköri gyűjteményeknek továbbra is a gimnázium ad otthont és jelenleg is ott működik heti egy foglalkozással.

A szakköri munka két részre oszlik: elméletre és gyakorlatra.

Az elméleten belül évente párhuzamosan *tematikus előadássorozatokra* kerül sor szűkebb pátriánkkal és szélesebb körben értelmezett országismereti témákkal foglalkozva, diáképes előadások módszerével. Néhány példa a témakörökből: Régészeti ásatások Tapolcán 1984–1991 között; Ismeretlen középkori kolostor maradványai a Szent-György hegyen; A rómaiak Tapolcán; Tapolca három vára; Tapolca elpusztult középkori temploma, a Szent Miklós rotunda; A Boldogságos Szűz városi plébániatemplom és a hozzá tartozó középkori temető régészeti kutatása stb.

Tapolca város környékének történetéből:

Elpusztult középkori falvak és templomok a Tapolcai-medencében; Alsócsobánc mezőváros és ma látható emlékei; Középkori kolostorok a Tapolcai-medencében; Környékünk várai; A kelták és a rómaiak Tapolca környékén stb.

Az országismereti – ezen belül a régi Magyarország tájaira vonatkozó diáképes előadássorozatból néhány példa: A Mecsek és vidékének műemlékei és természeti látnivalói; A Zempléni-hegység; A Pilis és a Dunakanyar középkori műemlékei; Várak a Cserhátban; Középkori műemlékek a Budai-hegységben; Zsigmond király kori várak az Al-Duna mentén Zimonytól Galambócig; Felvidéki várak Zólyom és Kőrmöcbánya táján; A Szepesség műemlékei stb.

A gyakorlati foglalkozások két fő tevékenységcsoportba oszthatók: régészeti jellegű gyűjtések és a II. világháborús repülőgéproncsok kutatása.

1991–1996 között csoportos *terepbejárásokat és felszíni gyűjtéseket végeztünk a Tapolcai-medence területén*: erdők, szántóföldek, forrás- és patakmedrek átfésülésével, eközben folyamatos szóbeli konzultációkat folytattunk a megyei múzeum régészeivel (Perémi Ágota – népvándorlások, Regénye Judit – őskor, Rainer Pál – középkor), mialatt számos új felfedezést tettünk. Sok településnyomot találtunk a legkülönbébb régészeti korszakokból, az újkőkori, ún. „Lengyeli kultúra” időszakától a késő török korig bezárólag. Így például sikeresen lokalizáltuk a középkori Győr falut, az Eger-völgy tapolcai-medencei torkolatában, továbbá számos síkvidéki és hegyi telepet beazonosítottunk a késő bronzkor urnamezős kultúrájú népének korából. Mindemellett régészeti ásatásokat is látogattunk. Éveken át nagy figyelemmel kísértük és rendszeresen meglátogattuk a szigligeti várban a ’90-es évek eleje óta folyó régészeti feltárásokat. Eljutottunk Nemesvámos-Balácapusztára is, ahol római kori ásatásokat volt szerencsénk élőben látni.

A régészeti jellegű munkánk közül a következő három az, amit a legjelentősebb sikernek érzünk:

– A korabeli várkapitányi levelezési emlékek és Dénes József szombathelyi régész útmutatásai alapján megtaláltuk a hegyesdi várat, 1562 tavaszán a törököktől visszafoglaló egyesült dunántúli végvári és nemesi haderő megerősített ostromtáborának felszíni maradványait.

– Három évi munkával elkészítettük a hegyesdi halastó vizének mélyén rejtőző terjedelmes római kori villaépület felmérését és alaprajzát. A munkát megnehezítette, hogy az építészeti maradványokról csak minden ősszel egy rövid időre csapolják le a tó vizét.

– Elkészítettük a híres almádi bencés apátság felmérését és alaprajzát Monostorapáti község határában. E felmérésünk eredményei azóta már publikálásra is kerültek, nevezetesen a Hajnal István Kör gondozásában megjelent „Előadások az Eger-völgye településeinek történetéből” című kötetben 1996-ban, azon belül pedig Rainer Pál: Az Eger-völgye középkori települései című tanulmányának keretében.

Szakköri kutatótevékenységünk másik nagy területe a *második világháború lakóhelyünk környékén fellelhető emlékeinek gyűjtése*, ezen belül pedig főként az 1944/45. évi légiháború tárgyi emlékeire koncentrálna. A lezuhant repülőgépek szántásokban, erdőkben, vizekben rejtőző roncsmaradványait az egykori szemtanúkkal együtt kutatjuk fel, térképezzük és dokumentáljuk. Mindezidáig a Balaton-felvidék és a Déli-Bakony területét véve alapul mintegy húsz II.

világháborús amerikai, angol, orosz, német és magyar repülőgép roncsait, illetve lezuhanási helyét sikerült megjelölnünk.

Néhány az eredményeink közül, amelyekre a legbüszkébbek vagyunk. Megtaláltuk az 1944. június 30-án Szigligetnél és Vállusnál lezuhant USA B-24 „Liberátor” bombázógépek még meglévő roncsait. Az előbbit Karnay Ernő magyar vadászpilóta hadnagy, az utóbbit pedig Bejczy József főhadnagy lőtte le. 1992 és 1994 között tavaszi, nyári és őszi kutatótáborokat rendeztünk, amelyek során 1992 nyarán Tapolcától északra egy orosz vadászgép, 1993 tavaszán a Dél-Bakonyban egy USA vadászgép (Leo Alston főhadnagy), a nyár folyamán ugyanitt még egy USA vadászgép (Robinson Emores hadnagy) kevéske maradványait találtuk meg. Az utóbbi két repülőgép legyőzői is magyar vadászpilóták voltak, nevezetesen Forró Pál hadnagy és Skulka Zoltán szakaszvezető. 1994 őszén pedig Balatonalmádinál megtaláltuk annak az USA vadászgépnek a lezuhanási helyét és némi maradványát, amelyet 1945 elején Peter Esser Luftwaffe főzászlós lőtt le. Felszíni – főleg erdei avarátfésülést jelentő – kutatásainknak ezek a legfontosabb leletei. Adatgyűjtéseink során tudomást szereztünk két eddig nem ismert háborús repülőroncsról is, amelyek a Balaton medrében – pihennek Szigliget térségében.

Az adatgyűjtő munkánk során nagy hangsúlyt helyeztünk és helyezünk II. világháborús katonasírok kérdésére is. A Tapolcai-medence területén számos jelöletlen és mára elfelejtődött magyar, német és orosz katonasírt, illetve tömegsírt sikerült lokalizálnunk.

A nyári szakköri tevékenységünk területéről az úgynevezett „Honmegismerő túrák” minden szakköri tag számára a legemlékezetesebb élmények. 1994 nyarától – a hon megismerésének fogalmát a lehető legszélesebben értelmezve – *hátizsákos gyalogtúrákra indultunk a régi Magyarországon egykori tájaira*. 1994-ben a Sebes-Körös révi szorosán áthaladva a Kalotaszeg kistájai közül az Alszeget, Felszeget és a Nádas mentét gyalogoltuk végig Magyarbikal, Farnas, Váralmás, Kispetri, Sztána, Körösfő, Magyargyerőmonostor, Magyarvalkó, Kis- és Nagykapus, Mákófalva, Nádasdaróc, Bogártelke és Magyarvista érintésével. 1995 nyarán Székelyföld, Csík és Gyergyó következett, amely során a Tusnád feletti Szent Anna-tótól egy hét alatt gyalogosan értünk el a Békás-szorosban levő Gyilkos-tóhoz, útközben megmászva az 1792 m magas Nagy-Hagymás csúcsot. Útközben festői csíki falvakon haladtunk végig – Kozmás, Szentsimon, Szentgyörgy, Menaság, Csicsó, Mádéfalva, Karcfalva –, majd Balánbánya és Gyergyószentmiklós útvonalon. 1996-ban a Nyitrai-medence peremhegyeibe indultunk az Inóc, Zobor, a Madaras és a Strázsoi-hegység várainak földjére, végigjárva Nagytapolcsány, Zayugróc, Appony, Saskó, Kesellők, Revistye és Hrussov várait. A szakkör tagjai számára a legtöbb esetben sikerült az útiköltséget különböző városi és megyei pályázatok révén biztosítani.

Befejezésül néhány szó a középiskolai honismereti tevékenység úgynevezett kapcsolódási lehetőségeiről. Miben is rejlik e tevékenységi kör fontossága? Optimális esetben a szakkörön szerzett helytörténeti és történeti ismeretek kiegészítik a tanórákon elsajátított és a törzsanyagra épülő történelmi tudást. Hiányzó helytörténeti tankönyvek, illetve olvasókönyvek esetén a diákok megismerhetik az ókori, középkori, kora újkori és újkori történelmi események helyi következményeit és kísérőjelenségeit.

A szakköri munka során szerzett ismeretek és élmények minden körülmények között a tanulók lelki és szellemi épülését szolgálják. Különösen nagy hangsúlyt kap ez, ha az egyes diákok ősei is már az adott tájon vagy országrészben éltek, hiszen azzal, hogy a táj múltjával foglalkozik valaki, egyben az ősei előtt is tiszteletét fejezi ki.

A honismereti-helytörténeti munka kapcsolódási lehetőségeinek legfontosabb színterei az OKTV versenyek. Évek óta megfigyelhető tendencia, hogy a kiírt átlagosan három dolgozat cím közül az egyik legtöbbször helytörténeti vonatkozású. Néhány példa: Az infrastruktúra fejlődése lakóhelyemen a vasút megjelenésétől napjainkig – 1994; A Millennium megünneplése városomban – 1995; Régi foglalkozások és mesterségek nyomában lakóhelyemen – 1996; Az Árpád-kor emlékei lakóhelyemen – 1999.

A Rómer Flóris Középiskolai Honismereti Szakkör tagjai közül 1994-ben és 1995-ben Kovács Edina, 1996-ban pedig Décsey Sándor vett részt szép eredménnyel az OKTV-n.

Az egyéb kapcsolódási lehetőségek sorába pedig a különböző városi, megyei és országos pályázatok tartoznak, amelyek szintén állandó részét képezték és képezik szakkörünk mindennapi munkájának. Íme tehát egy változat a középiskolai honismereti munkára és a kapcsolódási lehetőségekre.

Hangodi László

ÉVFORDULÓK

Háromszázötven éves a komáromi gimnázium

1. Városunk középkori nevelési és oktatási intézményeinek történeti múltjáról csak töredékes feljegyzések maradtak fenn, ezekből egységes képet összeállítani szinte lehetetlen feladat. Komáromot már Szent István királyi birtokként a garamszentbenedeki apátságnak adományozta, hogy ennek fejében oktatását ellássák. IV. Bélának pedig több oklevele arról tanúskodik, hogy a XIII. század második felében városunk és környéke kulturális központtá fejlődött.

A középkorban az oktatás központjai a kolostorok és a rendházak voltak, amelyekben szerzetesek tanítottak. Ilyen volt Komárom szomszédságában a koppánmonostori apátsági iskola, amely a ciszterciák vezetésével 1222-től 1411-ig tevékenykedett. Hasonló iskolájuk volt a bencéseknek a pannonhalmi apátság birtokterületén, a csallóközi Füssön.

A XVI. század első felében kibontakozó reformáció a szellemi élet minden területén éreztette áldásos hatását, melynek egyik legjelentősebb fegyvere az iskola lett. Ekkor szaporodtak el Magyarországon is – német példák alapján – a trivium (hármás) tantárgybeosztású iskolák, amelyekben írást, olvasást, számolást tanítottak. A nagyobb városokban felsőbb tanintézeteket is alapítottak, így a komáromi Református Főiskola 1606-ban kezdte meg működését. A reformáció visszaszorítására és a katolikus hitélet megerősítésére törekedő ellenreformáció a jezsuiták segítségével nagy gondot fordított az iskolázásra és a papnevelésre. Az ellenreformáció időszakában létesített alapítványt Althán várparancsnok is hitvesével, hogy a jezsuiták Komáromban letelepülhessenek és a várgrófházban gimnáziumot alapíthassanak. Az alapítólevelet 1635. szeptember 26-án írták alá, majd tanintézetünk elődje 1649-ben felvette az érseki katolikus gimnázium nevet, amelynek a következő négy osztálya volt: parvisták, principisták, grammatisták, syntaxisták. A humán osztály megnyitásával 1698-ban megindult a fejlesztés és 1701-ben már hatosztályú érseki jezsuita gimnáziummá növekedett.

Mária Terézia uralkodása idején, 1749-ben a Szent András templommal szemben felépített emeletes épületbe költözött a főgimnázium, amelynek emeleti része az 1763-i földrendéskor leomlott, a földszintet azonban gyorsan rendbe hozták, így az új tanévet a két felső osztály – a retorikai és poetikai – meghagyásával folytatták.

A jezsuiták magas színvonalon oktattak. A tanévet november elején kezdték és szeptember elején zárták, híres tantervüket a Ratio Studiorum szabályozta. A vizsgák két részből álltak, írásbeliből és szóbeliből. Ha az elsőt a tanuló nem teljesítette, akkor másodikra nem mehetett, hanem ismételnie kellett. Az iskolai naplók arról számolnak be, hogy az órarendek évszakonként változtak, de a vallástan, a latin nyelv és a fegyelem minden időszakban elsőséget élvezett. A gimnázium igazgatását 1716-ig a házfőnökök intézték, majd ezt követően a prefektusok. A diákok létszáma átlag 200 volt, akik közül – internátus hiányában – néhányan a rendház konyháján étkeztek.

Az iskolának híres színjátszó együttese is volt. Többek között bemutatták Damietta ostroma II. Endre király által című latin drámát. Évente legalább egyszer – leginkább az évzáró ünnepélyen – magyarul is játszottak. A szerzők a darabok témáit a magyar történelemből és a helyi életből merítették.

Mivel a jezsuita rendet 1773-ban feloszlatták, három év múlva a komáromi gimnáziumot a pannonhalmi bencések vették át. A bencés atyák elődeikhez méltóan irányították az iskolát, amelyet kiváló tanárai és növendékei országos hírnévre emeltek. A tanárok közül kiemelkedik Baróti Szabó Dávid, és Czuczor Gergely költők, Révai Miklós nyelvész, Pray György tudós, Vaszary Kolos hercegprímás; a tanítványok sorából Ányos Pál költő, Beöthy Zsolt és Szinnyei

József irodalomtörténészek, Kultsár István író, Konkoly-Thege Miklós csillagász, Feszty Árpád festőművész, Takáts Sándor történetíró. Külön kell megemlékezni az intézet egykori növendékéről, Király József pécsi püspökről, aki 1814-ben alapítványt hozott létre, amelyből a következő évszázadban csaknem 3000 tanuló részesült támogatásban. Az első világháború kitörésekor az alapítvány összege másfélmillió aranykoronára növekedett.

Az 1848/49-es szabadságharc kitörése után a diákok elhagyták a tantermeket, így azok hónapokon át üresek voltak. Az 1848. szeptember 17-i tűzvész elhamvasztotta a gimnázium épületének tetejét, s mivel nem volt megfelelő mennyiségű épületanyag, deszkatetővel fedték be és lefoglalták katonai raktárnak. A tanítás csak 1849 őszén folytatódott. Az önkényuralom dühöngésének időszakában a komáromi gimnáziumban is visszaszorították azt a hazafias nevelést, amely a reformkorban és a szabadságharc kitörésekor erősödött meg.

Flum osztrák kultuszminiszter 1850-ben 4 osztályos algimnáziummá fokozta le iskolánkat, amelyben 1855-től 1860-ig a tanítási nyelv részben német volt. Magyar jellegét intézetünk csak az 1867-es kiegyezés után nyerte vissza, de főgimnáziummá fejlesztés csak 1907-ben kezdődött, amikor megnyílt az ötödik évfolyam és 1911-ben sor került az első érettségi vizsgákra.

Mivel a régi épület az új követelményeknek már nem felelt meg, ezért felvetődött egy új építésének terve. Hosszú tárgyalások után Komárom város rendkívüli közgyűlésén 1905. március 22-én a következő határozat született: „A közgyűlés a főgimnázium létesítése, illetve a Szent Benedek-rend által fenntartott jelenlegi algimnáziumnak kiegészítése érdekében a jog-és pénzügyi bizottságok javaslatának elfogadásával határozatilag kimondja, hogy az iskola telkél ennel felajánlott, a város tulajdonát képező, úgynevezett volt női kórház telkén a főgimnázium részére szükséges épületet felépíti”

Szerződésben rögzítették a tulajdonjogi kérdéseket, s megteremtették a jogi és anyagi feltételeket ahhoz, hogy az építkezést 1907. szeptember 10-én megkezdhessék, s még ugyanazon év decemberében tető alá került az új, reneszánsz stílusú épület, majd 1908 tavaszán elkészültek a belső és díszítőmunkák, nyáron pedig berendezték, 1908. szeptember 8-án ünnepélyesen átadták rendeltetésének.

Az első világháború kitörése után 1200 katonát szállásoltak el iskolánkban, majd katonai kórházzá alakították át, és 1914. szeptember 4-én meg is érkeztek az első sebesültek, akiknek lelki gondozását segítették a tanári kar tagjai is. A háborús helyzet ellenére – ugyan nem a gimnázium épületében, hanem a város más épületeiben – 1914. szeptember 17-én megkezdődött a tanítás. A katonaság 1915 novemberében kiűrtette és visszaadta a tanügyi hatóságoknak iskolánk épületét, így annak rendbe hozása után, 1916 februárjában már itt folytatódott az oktatói és nevelői munka.

Az első világháború befejezése után 1919. január 10-én bevonultak a csehszlovák csapatok Komáromba, de ez az esemény egyelőre komolyabb változást nem jelentett intézetünk életében. A gimnáziumi értesítő 1919 júniusában még ezt írta: „A VKM 92072/1918. sz. rendeletéből a Budapest-vidéki tankerülethez tartozunk.” A tanítási terv tehát még magyar, az értesítő csupán egy mondatban utal a bekövetkezett eseményekre: „Szorgalom, tanulmányi előmenetel, magaviselet tekintetében, ha nem is nagymértékben, de mégis kedvezőtlen hatással voltak tanítványainkra a háború és annak befejezése után történt változások.”

2. A trianoni békediktátum napján, 1920. június 4-én jelent meg először a „csehszlovák” főigazgató intézetünkben, aki június 9-én összehívta a tantestületet és azt követelte, hogy egy óra múlva tegyék le a hűségesküt, mert ha nem, akkor az iskolát becsukják, a diákságot pedig bizonyítvány nélkül szélnek eresztik. A tanárok hiába tiltakoztak, hogy ilyen életbevágóan fontos kérdésben Pannonhalmához kell fordulniuk utasításért, a főigazgató hajthatatlan maradt. A tantestület tagjai növendékeik érdekében végül is kénytelenek voltak engedni és lették a fogadalmat, vállalták a megaláztatást.

A hűségeskü letétele után tovább folytak a támadások, és 1920. július 8. dátummal a minisztérium valóságos vádiratot állított össze Mórocz Emilián igazgató és tantestülete ellen. Elítélték az igazgatót, mert mind ez idáig a magyar tantervek szerint folyt a tanítás és a tanárok nem éltek kizárólag a hivatásuknak, hanem politikai tevékenységet fejtettek ki, az állammal szemben is ellenségesen viselkedtek.

Mórocz Emilián a minisztériumnak küldött válaszában visszautasította a vádakát. Legfőbb érve az volt, hogy a békeszerződés aláírásáig Komárom nem tartozott a Csehszlovák Köztársasághoz, így joggal tanítottak a magyar tantervek szerint. Minden józan érv hiábavaló volt azonban, mert az állandó nyomás hatására Mórocz Emilián kénytelen volt lemondani, és 1921. február 3-án a főpát Gidró Bonifácot nevezte ki igazgatónak, aki 1939-ig állt az intézet élén.

A csehszlovák tanterv bevezetésére 1921 januárjában került sor. Eszerint a magyar gimnáziumokban az összes tantárgyat magyarul tanították, a szlovák nyelv óraszámára heti 4 óra volt. Ekkor azonban a felvidéki és kárpátaljai 63 magyar középiskolából már csak 8 maradt meg, ebből 3 önálló – Komárom, Ipolyság, Beregszász – a többi – Pozsony, Érsekújvár, Losonc, Rimaszombat, Kassa – pedig párhuzamosan működött a szlovák tagozattal. Ilyen körülmények között gimnáziumunk egyre nagyobb feladatokat vállalt nemzetiségi oktatásügyekben, és a magyar értelmiség képzésében. Magas szintű nevelői és oktatói munka eredményeként a komáromi diákok tisztességesen megállták a helyüket nemcsak a cseh és szlovák, hanem a külföldi főiskolákon, egyetemeken is. Iskolánk növendéke volt Selye János orvos-kutató tudós is, akinek az emléktábláját épületünk folyosóján 1994. augusztus 29-én lepleztük le.

Intézetünk Czuczor Gergely Önképzőköre évtizedeken át rendszeresen tartotta összejöveteleit, amelyeken megemlékeztek a nevezetes irodalom évfordulókról, foglalkoztak tudományos kérdésekkel és a szlovákiai magyar ifjúság problémáival is.

Az 1913-ban alakult cserkészcsapat külön színt jelentett gimnáziumunk életében, a kitűnő vezetők erős akaratra, leleményességre, bátor helytállásra, szorgalomra, segítőkészségre, becsületre, önfegyelmre nevelték a tagokat. Nyári szünidőben legtöbbször az Alacsony- és a Magas-Tátrában táboroztak. A táborozási alap javára 1930. május 21-én fellépett városunkban Mécs László költő is.

A színjátszó együttes bemutatói Komárom kiemelkedő kulturális eseményei közé tartoztak. Ének- és zenekara pedig a diákoknak adott alkalmat a zenei önművelésre és a nyilvános fellépésekre.

Kitűnő intézmény volt a diákmenza, amelyet Palkovich Viktor gútai plébános áldozatkészsége hívott életre. A Mariánum internátus 1929-ben létesült, lakóinak száma 70 körül volt, akik szigorú igazgatói és tanári felügyelet mellett tanultak.

3. Az új csehszlovák tanterveket 1933-ban vezették be és kisebb változtatásokkal 1938-ig voltak érvényben.

A novemberi határváltozás után iskolánkban is visszatértek az akkor érvényben levő magyarországi tantervekre. Ezt követően párhuzamos osztályokat alakítottak, így számuk tizenhatra növekedett. Mindez az épület átalakítását is követelte. 1941 nyarán a földszinti tornateremből meg az altszíti lakásból tantermeket létesítettek, ezzel megszűnt a délutáni tanítás. Az udvar keleti részén az 1941/42. tanévben felépült a két tornaterem.

A második világháború első éveiben viszonylag még zavartalanul folyt a nevelői-oktatói munka, de később szénszünetek, vonatkorlátozások, légiriadók egyre nagyobb mértékben zavarták a tanítás menetét, majd a front közeledésével megszűnt a rendszeres pedagógiai tevékenység.

4. A háború befejezése után a diákok közül még néhány tucat visszatért, de miután a csehszlovák állami szervek bezárták a magyar iskolákat és államosították gimnáziumunkat, a komáromi diákok jelentős része is anyaországi középiskolákban folytatta tanulmányait.

A hontalanság éveiben szlovák gimnázium működött intézetünk épületében, majd miután a nemzetközi és belpolitikai helyzet változása következtében visszakaptuk állampolgárságunkat, megkezdődött a magyar iskolahálózat kiépítése és 1950/51-ben tanintézetünk is megnyitotta kapuit.

5. A történelmi és kulturális hagyományokban gazdag Komárom nemcsak a közeli vidékek diákságát vonzotta, hanem a magyarországi középiskolákból hazatérőket is, akik magukkal hozták az anyaországi tanintézetek szellemét és színvonalát. Így alakult ki városunkban az 1950-es évek elején az a szellemi műhely, amely később az egész magyar nemzetrészt szellemiségét befolyásolta.

Iskolánk épületében 1951. szeptember 1-jén indult útjára a magyar óvónőképző is, amely a kilencéves fennállása alatt 400 óvónőt képzett az 1950-es években gyarapodó magyar óvodáknak.

Tanintézetünk jellege 1953-ban alapvetően megváltozott és hivatalos elnevezése Tizenegyéves Magyar Tannyelvű Középiskola lett, 1959/60. tanévtől tizenkétéves középiskolává bővült, majd 1962-ben az Általános Középiskola nevet kapta. Intézetünk egyre nagyobb hatással volt Komáromra, annak ütőere, szellemének mozgatóereje lett, lendületet, friss életerőt vitt városunk falai közé. Az 1964/65-ös tanévben ünnepeltük újraindulásunk tizenötödik évfordulóját. Másfél évtized alatt sikerült tradíciót teremteni és olyan eredményeket felmutatni, amelyekkel nemcsak a hivatalos szervek elismerését vívtuk ki, hanem magyar nemzetrésztünk bizalmát is. Ebben az időszakban több mint ezer fiatalnak adtunk érettségi bizonyítványt – 57%-uk végzett főiskolát – s örömmel soroljuk eredményeink közé a sok tanárt, orvost, író, költőt, tanítót, képzőművészt, jogászt, mérnököt, közgazdászt, gyógyszerészt, akik tanintézetünkől kerültek ki.

Iskolánk kulturális életében ekkor már vezető szerepet játszott az 1960-ban alakult irodalmi színpad, amelyet legjobb vers- és prózamondóinkból állítottunk össze azzal a célkitűzéssel, hogy nevelő szándékkal szóljunk az irodalom kedvelőihez, mindenekelőtt tanulóifjúságunkhoz. A matematika-fizika tagozatos osztályok tanulói közül Pallag János bekerült matematikából és fizikából is az országos döntőbe és neve a győztesek közt szerepelt.

1968-ban nemcsak a társadalomra, hanem intézetünk életére is megújulás volt jellemző. A tantermek padlózatát, az ajtókat, ablakokat megjavították, előadótermeket, laboratóriumokat és szertárakat kaptak a nyelvészek, fizikusok, kémikusok, biológusok, az aula pedig egy nagy színpaddal gazdagodott. Iskolánk 1970-ben visszakapta a gimnázium elnevezést, s a következő évtizedben tanítványaink különböző versenyeken elért kiváló eredményeikkel tovább növelték iskolánk hírnevét.

Gimnáziumunkban 1989 utolsó hetei új változásokat hoztak. November 27-én a tanári kar rendkívüli pedagógiai tanácsülésen tárgyalt az időszerű társadalmi és politikai kérdésekről. Ezt követően a diákok ismertették állásfoglalásukat és követeléseiket az ifjúsági szervezet által meghirdetett sztrájkjal kapcsolatban. Közös megegyezés alapján a tantestület és a diákság részt vett a Nemzeti Front épülete előtt rendezett nagygyűlésen, amely sorsforduló volt városunk történetében.

Az 1989-es év csodálatos eseményei nem törölték el az elmúlt négy évtized szenvedéseit, embertelenségeit, ezért egy perccet sem felejtettünk abból, amit ezalatt megéltünk. Nem a bosszú, a leszámolás vagy elszámolás miatt, hanem azért, mert az a keserves négy évtized is történelmünkhez tartozik, sőt valamilyen módon örökségünké vált, s egyúttal felel abba az újba, amely még messze nem olyan, mint amelyet szeretnénk. A keserves múlt és a gyűlölködéssel teli jelen arra tanít bennünket, hogy ne higgyünk abban, ami jóságellenes, még akkor sem, ha pillanatnyilag hasznot is ígér. Aki ma még, vagy ma ismét valamiféle fölényeskedésre, emberek megalázására, mások üldözésére gondol, afelett már eljárt az idő. Csak az emberi jogok tiszteletben tartásával embertársaik megbecsülésével és szolgálatával, őszinte igaz szavakkal, példamutató munkával nyerhetünk meg másokat a jövő társadalmának. Elsősorban a nemzet, a kultúra napszamosaira, a pedagógusokra vár az a kényes és sok tekintetben ellentmondásos feladat, hogy véget vessünk olyan naivitásnak, mely szerint a demokratikus átalakulás azonnal teljes társadalmi igazsággal és anyagi jóléttel jár.

Gimnáziumunk Szülői Munkaközössége által 1992 júliusában alapított és júliusában bejegyzett Király püspök-alapítvány célja: növelni és fejleszteni tanítványaink műveltségi szintjét, valamint az arra érdemesek számára lehetővé tenni a továbbtanulást akár határainkon túl is.

Az 1992/93-as tanévben megkezdődött a nyolcéves gimnázium alapozása, megnyitottuk a primo osztályt. Legfiatalabb növendékeink rövid idő alatt beilleszkedtek a gimnáziumi légkörbe, tanulmányi és kulturális versenyeken elért szép eredményeikkel ők is egyre jobban hozzájárultak intézetünk hírnevének növeléséhez.

Az 1994/95-ös tanévet iskolánk egy nagyszabású ünneppel kezdte: a Selye Napok keretében 1994. augusztus 29-én épületünk földszintjén lelepleztük intézetünk neves diákjának, a stresszelmélet megalkotójának, Selye Jánosnak az emléktábláját. Ezt követően a Szlovák Okta-

tásügyi Minisztérium elfogadta igazgatóságunk kérelmét, hogy iskolánk felvegye a Selye János Gimnázium nevet. A névavató ünnepélyen a minisztérium képviselője által átadott okiraton viszont Hans Selye Gimnázium elnevezést tüntették fel.

Intézetünk tanulóinak létszáma a következőképpen növekedett: újrainduláskor 6 osztályban 144 tanuló, 1981/82-ben 16 osztályban 514, 1995/96-ban 20 osztályban 672. A számok, a felsorolt adatok még megközelítőleg sem tükrözik azt az áldozatos munkát, amelyet a tanárok és diákok végeztek. Mindezek eredője az igényesség, a rendszeres munka, az élniakarás. Iskolánk az elmúlt 50 év alatt küldetésének megfelelő értékeket teremtett, életképességét pedig belső erejének újratermelődése határozta meg. A tanári karnak mindig voltak új tagjai, akik többet vállaltak, akik meghatározó szerepet játszottak gimnáziumunk életében, fejlődésében, az eredmények növelésében.

Az idősebb nemzedék fokozatosan átadja helyét a fiatalabbnak abban a reményben, hogy odaadó szorgalmas munkával, töretlen akaraterővel, bátor helyállással e nemzedék tagjai is újabb értékeket teremtenek nemzetrészünk és ezen keresztül az egész emberiség számára.

Gáspár Tibor

„Biharpüspökinél átlépjük a trianoni határt”

Egy tartalékos honvédtiszt naplója 1940-ből

Már tíz éve őrizgetem azt a 15x9,5 cm-es pepitafedelű kockásfüzetet, amelyet egy barátomtól kaptam. „Néptanítói notesz” – mondta róla kollégám, aki emlékezett arra, hogy a harmincas-nyolcvanas években efféle füzetet használtak az elemi iskolai tanítók feljegyzéseik számára. Valóban, a „Napló” címet viselő füzet hajdani tulajdonosa a sükösi (ma Bács-Kiskun megye) iskola tanítója volt. Tudom róla, hogy a szomszédos, rácjellegű Dusnokon született, s vagy a kalocsai, vagy a bajai tanítóképzőben szerzett diplomát. Nevét csak a füzet utolsó oldalán, szakaszának névsora élén tüntette fel így: „105. hadt. 2. szd. 1. szak. Pk.: Jászfi János hdgy.” A tanító úr bizonyosan magyarosított nevet viselt, de aki végigküzdött két világháborút magyar honvédtisztként, az nyilvánvalóan nevével is ki akarta fejezni e néphez való tartozását. A füzet egyébként azzal kezdődik, amit abban az időben minden diák dolgozatfüzetének első oldalára írt: „Isten nevében”.

A Napló egykori tulajdonosa itt jegyezte föl, hogy hadnaggyá 1917. február 1-jén, főhadnaggyá pedig 1942. január 1-jén nevezték ki. 1940-től 1944-ig különben hét alkalommal vonult be katonának, pedig ekkortájt már az ötödik évtizedét taposhatta a tanító úr. Talán épp ezért hadtáp alakulathoz osztották be hasonló korú, első világháborút is megjárt (1885–1900 között született) „vén bakák” parancsnokául. Mindannyiszor a 44. bevonulási központ (Kiskőrös) mozgósította. Ahogy a három rajból álló szakasz névsorát olvasgatom, a kalocsai Sárköz ismerős családnéveivel találok magam szemközt: Bagó, Bolvári, Kákonyi, Fandur, Árvai, Sereg, Rogács, András, Takács, Markó, Geri, s a sort folytathatnám. Szinte biztossággal meg tudnám mondani, melyikük volt kalocsai, dusnoki, bátyai vagy homokmégyi.

A Napló két részből áll. Az első címe: *Erdély*, a másodiké: *Bácska*. Most csak az első részt közöljük. Jászfi hadnagy úr nem utólag írta naplóját, hanem napról napra vezette ceruzás feljegyzéseit, s ettől, az élmények frissessége miatt válik írása a kor hiteles dokumentumává.

Jászfi hadnagy a visszakapott Észak-Erdélyben úgy néz szét, mint jó diák a tanulmányi kiránduláson. Igyekszik bejárni a nevezetes helyeket. Észreveszi a táj, a történelem, a gazdálkodás, az etnikai sokszínűség, a népnyelv sajátosságait. Szállásadóival – éppúgy, mint katonáival – szinte baráti közösségben él, de fájlalja, hogy a hivatásos tisztek éreztetik vele tartalékos mivoltát.

Röviden idézzük föl a Napló keletkezési korának történelmi eseményeit. 1940. június 28-án a Szovjetunió megszállta és Romániától elszakította Besszarábiát és Észak-Bukovinát. Ennek hatására a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács mozgósította a magyar honvédséget. Miután a magyar-román tárgyalások Erdély hovartartozásáról nem hoztak eredményt, augusztus 26-án a

kormány határozatot hozott Románia megtámadására és mozgósított. (Ekkor vonult be másodsor Kiskőrösre Jászfői hadnagya.) A román kormány augusztus 27-én német–olasz döntőbíróshoz fordult. Augusztus 30-án a Bécsben összeülő német és olasz külügyminiszterek meghozzák az úgynevezett második bécsi döntést, amely Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolta vissza.

Észak-Erdélyt szakaszosan 1940. szeptember 5–13. között kellett megszállnia a magyar honvédségnek. Az erdélyi bevonulást különösen az utánpótlás nehezítette, ezért a Székelyföldre a gyorscsapatokat küldték előre. Jászfői hadnagya naplójából azonban megtudjuk, hogy a hadtáp alakulatok az úgynevezett „Göring-beszögelés”-en keresztül, tehát román területen átutazva, korábban értek be Marosvásárhelyre, mint a gyeveres csapatok.

Jászfői hadnagya hadtáp zászlóalja a visszatért, ideiglenesen hadtáp-területnek nyilvánított Székelyföld katonai közigazgatását látta el. Feladatuk volt a vasútfenntartás, a jogbiztonság, a rend fenntartása, kulturális intézmények, iskolák, istentiszteletek ellenőrzése. Így a hadtáp parancsnokság tisztjei a polgári és katonai szervezet elöljárói voltak.

Nézzük ezek után a Naplót, amelyet szószерit közlök eredeti helyesírással és rövidítésekkel.

Fehér Zoltán

Napló. Erdély 1940. év.

Aug. 24. „SAS” behívó Kiskőrösre a 44. kieghez.

Aug. 25. Bevonulás Kiskőrösre a 44. kieghez a régi beosztásba, vagyis a 105. hadtáp zlj. [zászlóalj] 2. szd. A leg. [legénység] is teljesen a régi.

Szept. 3. Ébresztő 3^h-kor. 6^h: vasútnál berakodunk. 12^h: indulás Pest felé. 22^h: Szolnokon vagyunk. Hideg vacsora (2,38 P)

1940. Szept. 4. 10^h-kor érkezés Debrecenbe. 15^h: kiszállás. A leg-et elhelyezzük a Mikepércsi út 10 sz. a. gazd. isk.-ba. Én Krigovszkyval együtt lakom Reisinger Józsefnél Bégányi u. 1. sz. alatt. Szívesen fogadnak. Este bemegyünk a városba. Fő utcája szép. Csinos épületek, a vmegyeház, püspöki palota, „Hangya” épület, Arany Bika szálló, ref. nagytemplom.

Szept. 5. 5^h: a szd. leg-e (168 fő) elvezényelve Nyírábrányba. Csak a tiszték és a csők [csendőőrök] maradnak itt. Bizonytalanságban várakozunk, mi lesz velünk.

Szept. 6. 2^h: visszajött a leg. Porubszky őrn. és Komáromy fhdgy. 15^h-kor a felszabadult Nagyváradra mennek autóval.

Szept. 7. Rendes foglalkozás 10^h-ig. 10^h: menetkészültség. 20^h: indulás Nagyvárad felé. Malik gya. [gyalogos] az állomáson elesik, eltöri a lábát. Kórházba szállítják.

1940. szept. 8. 5^h: Biharpüspökínél átlépjük a trianoni határt. A határ mentén végig láthatók a Károly-vonal erődítményei. Nagyobbak, mint a cseheké. 10^h: Nagyváradra érkezünk. Belátogatunk a városba. Csinos város. Zászlódsz, öröm mindenfelé. Sok katona van a városban. A városban semmit sem építettek a románok.

Szept. 9. 9,30^h Indulás Kolozsvár felé. A Sebes-Körös mentén haladunk. Itt már szép regényes sziklák, szorosok között megy a vonat. Több alagúton mentünk át. Az idő meleg. A románok magas zsupszalmás kunyhói érdekes képet nyújtanak az alföldi embernek. 14^h: hirtelen zápor. A vasúti megállók nevei már magyar nyelvűek. 14^h: Királyhágó községnél vagyunk. A Királyhágóra vezető út egy részét is látjuk. Éppen katonák jöttek le róla. 18^h: Bánffy-hunyadnál vagyunk. Éppen folyik az ünnepség. Éljenzés, ének hallatszik a főtér felől. Ettől kezdve az utat marhakocsiban fogjuk mi is megtenni. Minden szk. pk. [szakaszparancsnok] a szakaszánál van. A kocsik lecsukva, mert a románok által még megszállva tartott területen megy át a vonat. Megengedték, hogy átmenjünk. 20,30^h tájban megyünk át Kolozsváron. Nem valami kellemes ilyen zsúfoltságot és csukott marhakocsiban éjelezni. Ének – beszéd tilos. Néhol aggodás az arcon.

Szept. 10. Hajnal felé egy román katona az egyik kocsi felé, vagy fölé lőtt, de baj nem történt. 7^h tájban túljutunk a román vonalon. 8^h: Marosvásárhelyre érkezünk. Az utolsó román katona néhány órával ezelőtt ment el. A vonatállomásra jönnek az emberek virággal. Nagy az öröm. 9^h: Kerékpáron mindjárt beszaladok a városba. Még nem lehetett magyar katona a városban.

Mindenfelé éljeneztek. Az egész város talpon és ünneplőben. Zárva minden üzlet. Nagy ünnep van most itt. A főtéren lévő városháza és kultúrpalota pompás épület. A régi magyar építkezésből valók. Itt gyülekezett a város apraja-nagyja. Mindenki a legszebb ruhájában. Az úrilányok és nők gyönyörű magyarruhában, némelyikük díszmagyarban. Felejthetetlen látvány. A díszmagyaros nagyszony, amikor meglátott mint az első magyar tisztet, megölelt és megcsókolt. Boldogságuk határtalan. Jobbról-balról fényképeztek. Délután megnéztük a városháza belsejét. Gyönyörű márványoszlopos a csarnoka. Díszterme is szép. Nagy gör. keleti templomot is építettek. A gör. kath. templom kupolája is szép.

Szept. 11. Scholtz fhdgy. (110 fő) csop. 13^h-kor keskenyű [nyomtávú] vasúton elindul őrség-felállítási helyeire. Telegdy hdgy. csop. 17^h-kor 2 autóbusszal Székelyudvarhely felé indult. A város ma is ünnepel. Legtöbb üzlet ma is zárva.

1940. Szept. 12. (csüt.) Teherautót várunk, hogy Erdőszentgyörgyre mehessünk őrségre, de nem kapunk. Délben hallottam, hogy vas-(Marin ?) gárdista lelőtt egy őrmestert minden ok nélkül. A gyilkost elfogták. Délután kirakodtunk a vonatból és egy közeli házba mentünk a törzzsel együtt. Én is itt alszom az egyik szobában szalmazsákban.

1940. szept. 13. (pént.) A nap várakozással telik el. Teherautót azonban ma sem kaptunk. 21^h-kor a velünk együtt lakó rádiósok óre riasztó lövést adott. Állítása szerint polgári személy közeledett a rádióállomás felé. Kirohantunk, néhány katonával átkutattuk az udvart és a kertet, de senkit sem találtunk. Néhány perccel később újból riadalom. Katonáink az utcáról behoznak 2 polgári személyt és egy vasutat. A vasutas ezelőtt román szolg.-ban volt. Régibb keletű civódások miatt vasutat a 2 polg. egyén megverte. Kihallgattuk őket, és azután hazaengedtük a társaságot.

1940. szept. 14. (szom.) Szép napsütéses reggelre ébredtünk, de hűvös van. Ez az első nap ezen a nyáron, hogy deret láttam. Az emberek is panaszkodnak, hogy fáztak az éjjel. Ma is egész nap lestük, hogy kapunk-e teherautót. Az emberek is már szívesen mennének. Délután találtunk olyan teherautó fuvarost, aki ingyen vinne el bennünket, ha megadjuk a benzint. Mindenfelé szaladgáltam benzinutalványért, de nem sikerült kapni. Estefelé megnéztem a kultúrpalota belsejét. Szép alkotás.

1940. szept. 15. (Vas.) 10^h: kat. teherautót kapunk. 10,30^h: elindulunk. Lassan mehet az autó, mert nagyon rossz az út. Útirány: Ákosfalva, Szvaja [Székelyvaja], Balavásár, Gyulakuta. Havazik. Ilyen rossz kövesutakat még nem láttam! 12^h: megérkezünk Erdőszentgyörgyre. Az ezred pihen itt tegnap óta. Mindjárt megnézem a két hidat, amelyeket őrizni kell az én csoportomnak. A fahidak helyett a románok vashidat építettek egy-két évvel ezelőtt. Elhelyeztem az őrségeket. I. sz. Nagy Élek András váll., a II. sz. Máté Gáza váll. utána jelentkezni akartam a kat. parnoknál, de körüton volt. Lakásom Tar Eleknél. 14^h: ebédeltem a kaszinóban. A község völgyben fekszik, kb. 1/4-e román. A Kis-Küküllő folyik rajta keresztül. A román uralom alatt járási székhely volt. Tíz tanerős iskolája volt. A tanítók románok voltak. Amint hallom, csak egy maradt most itt. Több új iskolát építettek. Itt is, mint legtöbb helyen, szép templomot emeltek a gör. kel. hívek számára.

1940. szept. 16. (hétfő) Reggel megvizsgálom az őrségeket. Visszafelé a vízimalmon jöttem keresztül, mely a Kis-Küküllőn van. 11^h: Jelentkezem Török Imre alezr. úrnál, a közig. parnoknál. Útközben féltünk, hogy kevés zabot hordanak. Itt tehát még csak ezután csépelik a zabot. Ló kevés van a faluban, az is mind kis hegyi ló. Csengő van rajtuk. Nagyon sok lovat elvitt már régebben a román katonaság. Teheneik azonban elsőrendűek. A tinót tuloknak mondják, az üszőt pedig tinónak. A kocsi nagyon kicsi. Érdekes dologra figyelmeztetett Pali. A kocsik tengelye bükkfából készült itt. A házigazda szerint ilyen fantengely 10-15 évig is eltart. Ma egy erős nagy fuvaros kocsit láttam, melynek szintén fatengelye volt. 7 drb. hízott disznót szállított.

1940. szept. 17. (kedd) Reggel korán elvégeztem a hivatalos ügyeket, ellenőrzést, póstát. 11^h tájban felkerestem az orvost, gyógyszerészt, ref. rektort, ref. papot. Ebéd előtt megnéztem az új iskolaépületeket. Óriási nagy ablakok vannak rajtuk. Padlózatuk is jó, a padok ellenben nagyon rosszak. Ebéd után a lakásomon márt várt Szabó János süködsi katona. Hallotta, hogy itt vagyok és fölkeresett.

1940. szept. 18. (szerda) Eseménytelen nap. A nap szokásos ellenőrzéssel telik el.

1940. szept. 19. (csüt.) 10^h: távmondatot küldök a mvásárhelyi Prup. (?) útján a századnak, hogy étkezési pénzt küldjenek. Utána megnéztem a ref. templomot. Kőoszlopos ajtófélfája kb. 500 éves. Legnagyobb nevezetessége a templomnak, hogy a mostani angol özv. anyakirályné Qveen Mary nagyanyja Rhédey Claudia grófnő itt van eltemetve a templom alatti kriptában. 1935-ben az angol királyné pénzt is küldött a templom javítására. Az erről szóló márványtábla a templom belső falán van. Rhédey grófoknak a kastély a most özv. Schullernéé, birtokuk is már régóta a Schuller családé. E községben született az előbb említett R. Claudia grófnő is. Ma a házigazda zabot hord. A zabkévék nagyon kicsikék. 3 kéve tenne ki egy rendeset. Ezek a kis kévék a szántóföldön karóra vannak húzva. Itthon pedig fedett csűrbe rakják, hogy ne ázzon. A búzát is csűrbe rakják. Természetesen kevés gabonájuk van. A kukoricát törökbuzának mondják. Itt is nemzeti ededel a puliszka. Az idő ma gyönyörű. 18^h: Egy póstaigazgató autóján Mvásárhelyre megyek a századhoz, hogy étkezési pénzt vegyek föl. Krigovszky szobájában alszom.

1940. szept. 20. (pént.) 11^h: Megkapom a zsoldot és az étkezési pénzt. 14,30^h: Mávaúttal indulok vissza Erdőszentgyörgyre. Szép napsütéses idő van. Ilyen időjárás mellett talán beérnek a kukoricák, mert itt olyan üde zöldek, mintha júl. közepe volna. Megérkezéskor mindjárt szétosztom az étkezési pénzt és a dohányt.

1940. szept. 21. (szom.) Reggel kifizetem a zsoldot. 16^h: az itteni katonai parnokságtól Harácsy Gyula fhdgy. Székelyudvarhelyre megy autón. Én is vele megyek. Rossz és szerpentines úton 18^h-kor érkezünk oda. Útközben most láttam először székelykaput az egyik faluban. A románok állítólag nem tűrték az ilyen kapukat, és eltávolították azokat. Szudvarhelytől keveset láttam, mert akkor már sötét volt. De a villanylámpák fényénél úgy láttam, hogy elég csinos vidéki város. Itt találkoztam véletlenül Báthory sükösi szemlésszel. 1 órai ott időzés után visszaindultunk. Este nem volt valami kellemes a magányos szerpentin út. Itthon a község szélén gumidefektet kaptunk. Kerékcseré. 21^h: szerencsésen megérkeztünk.

1940. szept. 22. 5^h: indulok Parajdra autóbusszon. Megnézzük a sóbányát. Gyertyával és viharlámpával világítunk. Lépcsőkön mentünk a sóbánya mélyére 106 m-re. A föld felszínéhez közel sok helyen nyirkos vizes a sófal. Maga a sószikla feketésszürke. Kár, hogy nem volt jó világításunk. Egy nagyobb darab kősóban kristályt is találtunk. Megnéztük a sóhegyeket is. Az eső hosszú évek alatt lemossa a termőföldet és úgy szabadon látszik a só. 12^h: egy alkalmi kat. teherautón átmegyünk Szovátra. Ott ebéd (pisztráng). Ebéd után megnézzük a Medvetavat. Fekvése szép. A tó körül erdőborította hegykoszorú. Az egyik hegy teteje alatt a román kir. család számára szép nagy villa épült. A tó kb. 30 m. mély, vize erősen sós és langyos. Kis biztatásra én is megfürödtem. (Szept 22-én!) Fürdés után a bőrön finom sóliszt rakódott le. A tó mellett is láttunk 2 sósziklát. Csak ezek kisebb terjedelműek lehetnek. Szováta körül már szórványosan láttam fenyőt is kisebb foltokban.

1940. szept. 23. (hét.) Első nap, hogy levelet kapok szept. 2. óta, amióta elindultunk Kiskőrös-ről.

1940. szept. 24. (kedd) A nap említésre méltó esemény nélkül múlik el.

1940. szept. 25. (szer.) 11^h: A jár. kat. parancsnokságnál vagyok. Éppen akkor érkezett Havadtőről Albrecht kir. herceg alezr., hogy elbúcsúzzon Török alezr. úrtól. A kir herceg közép-termetű, szőke hajú ember. Tisztán, rendesen beszél magyarul. Négyen voltunk a szobában, de sem Somlay szd-hoz, sem hozzám nem szólt.

1940. szept. 26. (csüt.) A pécsi 8. gy. ezr. Marosvásárhelyre indult 5^h tájban. Onnan pedig tovább Pécs felé, hogy ott leszereljenek. Reggel óta teljesen kihalt a község. Semmi forgalom sincs. A járás tanítóit gyűlésre hívták össze, azonban a tanügyi titkár nem jött el. Házigazdám ma csépelte el a búzát és a zabot. Sokfelé búgott ma a cséplőgép.

1940. szept. 27. (pént.) Szokásos napi ellenőrző út. Délután új lakást kerestem magamnak a község központjában, de nem találtam megfelelőt. Régi lakásom jó volna, de távol esik az étkezdetől.

1940. szept. 28. (szom.) 8^h: Az egész utca tele van emberekkel. Kb. 15 hernyótalpas és páncéltornyos harcokcsi és kb. 70 teherautó és motorkerékpár robogott át a községen Székelyudvarhely felől Mvásárhely felé. Délután is jött jókora motorkerékpáros csapat és sok teherautó. 5 v. 6 teherautón volt egy-egy hernyótalpas kis terepkutató.

1940. szept. 29. (vas.) Az éjszaka és a kora hajnali órákban is sok motoros stb. vonult át a községen. Ma akartunk a Gyilkos-tóhoz és a Békás-szoroshoz kirándulni autón, de kissé későn fogtunk hozzá pénteken, így az elmaradt. Pedig az idő kedvezett volna. Jövő vasárnap azonban nyélbeütjük.

1940. szept. 30. (hét.) Ma átköltöztem a község központjába Máthé Kálmánhoz. Új házigazdám katona volt a román hadseregben, mostanában jött haza. Szerinte és többek szerint a román katonák ételmezése rendkívül rossz. Étkezési pénzük a mieinknek csak a harmadát tette ki. Egy szoba-konyhája van a házigazdának, de szívesen adott helyet. Ő a családjával a konyhában lakik.

1940. okt. 1. (kedd) Reggel csúnya esős idő. 11^h: Póstán vagyok. Megáll egy autó. Porubszky őrn. és Komáromy fhdgy. ültek benne. Ellenőrző körúton voltak, és egyúttal elhozták a zsóldot és az étkezési pénzt.

1940. okt. 2. (szer.) Reggel körülnéztem a piacon. Az árak magasak. Néhány székely szekeret láttam csilingelő szerszámú lovakkal. Fenyődeszkát szállítottak Mvásárhely felé. A deszka árán gabonát stb. vásárolnak. Dél előtt a járás jegyzői értekezletet tartottak. Ezen részt vett Udvarhely m. kat. parnoka is. Tarkóy Ferenc vezérőrn. Ő említette, hogy Kolozsváron 30 000 lovat adtak vissza a románok. Estefelé Palival megmásztuk a kert végén emelkedő hegyet, amelynek tetejét temetőnek használják a szentgyörgyiek.

1940. okt. 3. (csüt.) Reggel bemegyek Mvásárhelyre fiz. dohány miatt. Itt hallom, hogy rövidesen Kolozsvár felé megyünk. Így megvan a reményünk, hogy hamarosan leszerelünk. Ugyanitt hallom, hogy Hajdu tiszth. tüdőgyulladás és szívgyengeségből kifolyólag meghalt. Szép temetése volt. Bevásárlás után az étkezdébe mentem. Itt talákoztam Stíft Jóska szd-sal. Baján láttam utoljára 1922-ben. Ma keresett telefonon Bóka kiadónője. Etéden van. Pötyike el-tévedt lapja alapján tudta meg, hogy itt vagyok.

1940. okt. 4. (pént.) A nap a szokásos ellenőrzéssel és oktatással telik el. Éjfélkor megvizsgáltam újból az őrségeket.

1940. okt. 5. (szom.) 6,32: Indulás Korondra. Megnéztem az edénygyárat. Érdekes, mikor az alaktalan sárból formás vázák, kancsók bontakoznak ki. Után megnéztem az aragonitgyárat. A tulajdonos leánya végigkalauzolt az egyes műhelyeken a fűrészeléstől kezdve a csiszolásig. Vettem egy hamutartót. (4 P.) és 2 levélnyomót. Nagyon szép vázákat, tálakat (50 P.) irodai tárgyakat stb. is láttam, ezek azonban nagyon drágák. E dísz tárgyak közül sokat szállítanak Amerikába. Innen a déli órákban hazajöttem. 20^h tájban villámlás, égzengés és kiadós zápor-eső. Eső után 21^h-kor megvizsgáltam az őrségeket.

1940. okt. 6. (vas.) Az aradi vértanúk napja. Az őrségeken méltattam a nap jelentőségét. A Kis-Küküllő alaposan megáradt. Vize most sűrű piszkos sárga. Délben ebéden voltam Kinda György ref. kántornál.

1940. okt. 7. (hét.) Reggel hallom, hogy holnap a kormányzó úr Székelyudvarhelyre megy. Ha lehet én is elmegyek. Este már néhány székér keresztülhajtott a községen. Rara (?) községből valók. Iparkodnak, hogy a holnapi ünnepélyre időben odaérjenek Szudvarhelyre.

1940. okt. 8. (kedd) 6^h: Erdőszentgyörgyről 2 autóbusszal indulnak a helybeli magyarok székely viseletben a kormányzó úr fogadására. Én nem mertem elmenni, mert minden órában várom a parancsot, hogy Kolozsvár felé megyünk haza. Akik a fogadáson voltak, azt mondják, nagyon szép volt. Nem sajnálják a költséget és a fáradságot. Több tízezer volt a közönség száma.

1940. okt. 9. (szer.) Az újság a romániai zavargásokról ír. Sok ezer magyart kiutasítottak. Kb. 50 tagú csapat itt is volt a kat. parnokságnál. Javarészen fiatalok. M. vásárhelyre irányították őket.

1940. okt. 10. (csüt.) Délután fényképezés. Az egész csapatot az íves híd előtt fényképezték le.

1940. okt. 11. (pént.) 14^h: Megérkezik Scholtz fhdgy. Újságolja, hogy a tényleges csendőrtisztek és cső altisztek hazamentek állomáshelyeikre. Ezentúl Sch. a szd. parnok. Útközben láttam egynéhány lovat, melyeket a román hadsereg visszaadott az itteni gazdáknak. Szálmalmas állapotban vannak.

1940. okt. 12. (szom.) Az itteni híradócsoport teherautóján Mvásárhelyre a zlj-hoz bejön velem Müller Ádám, mert szív és tüdőbajos. A zlj. orvos véleménye alapján valószínűleg leszerelik. Itt hallom a hírt, hogy a tanítók azonnal leszerelnek. De ebbe azért egy hét beletelik míg felváltás jön. 16^h: A kis luxusautót kijavították. A híradós zászlósnak még el kellett mennie Bátos községbe a másik híradó csapathoz. Én is vele mentem. Az út erre már jobb. A magyar kéz hatása ez is. Mindenfelé javítják az utakat. Néhol 80-as sebességgel robogtunk. Biztos kézzel vezetett a zászlós (Kolozsváry Pál). Utunk Szászrégenen keresztül vezetett. Itt néhány percre megálltunk. A város domboldalon fekszik. Távolról szép a fekvése. Főtere nem rendezett, rossz kővel van kirakva. A főtéren levő üzletek cégtáblája majdnem mind német. Magyarul is tudnak úgy-ahogy. 17^h: Bátos községbe érünk. Itt is szászok laknak. Az egyik fiatal aszszony azt mondja, hogy ők nem németek, hanem szászok. A jobb mód meglátszik rajtuk. Az itteni templom tornya teljesen külön áll, az egész pedig kőfallal van körülvéve. 18^h-kor indulunk vissza és 20^h-kor hazaértünk Erdőszentgyörgyre.

1940. okt. 13. (vas.) Mint érdekességet hallom, hogy a románoknál a községi bíró esketi a házassulandókat. Ugyanakkor hallottam szintén tisztviselőktől, hogy Bukarest utcáin gyakran látni állati hullákat, szemetet.

1940. okt. 14. (hét.) 15^h-kor Mávauton Makkfalvára mentem, hogy megnézzem Vas Áron egyszerű székely ember szobrait. Azt állítja, hogy senkitől sem tanulta ezt a szobrászmunkát, csak úgy magától jött rá. Leginkább medvéket készített többféle helyzetben. Nagyobb szobrai az olvasó székely, szántó gazda. Fia kb. 14 éves szintén ezzel foglalkozik. Ezután megnéztük egy ügyes fazekas munkáit. Itt is vettem egy-két kisebb munkát. Az árakat nagyon fölcsapták mindkét helyen, mert a katonák mindent összevásárolnak.

1940. okt. 15. (kedd) A századtól értesítés jön, hogy 6 katona mehet szabadságra. Ebédután megnézem Havadtőnt azt a 40 m-es vasúti hidat, melyet senki sem őriz most, pedig a románok nyáron őrizték. Vacsora után Dr. Demeter Attila táblabíró érdekesen magyarázta el az aranybányászás munkáját.

1940. okt. 16. (szer.) Reggel a 6 szabadságos katona a Mávauton M.vásárhelyre utazik. Zlj-nál kapják meg szab. igazolványukat. Farkas őrsége, vagyis a II. sz. őrség Máthé Gézától átköltözik Pap István házába (Malom u. 607.) Az őrség új házigazdája csendőr volt a régi magyar világban. Estefelé hallom, hogy a szabadságolásokat beszüntették. 21^h-kor visszajön a 6 katona.

1940. okt. 17. (csüt.) 12^h-kor távirat érkezik a szd-tól, hogy hazamehetnek a szabadságoltak.

1940. okt. 18. (pén.) Gerjéni Pali és 4 kalocsai szabadságra ment. Erre az időre helyette Katus Ignácot küldték hozzám tisztí küldöncnek a századtól. Markó tiz. őrsége átköltözik Csatlós László Felső út 6. sz. házába.

1940. okt. 19. (szom.) Egy hdgy. jött a kat. közig-hoz. Sgt. lesz. [?] Rohamozó volt. Egy-két románlakta helyen, mint mondja, leszerelt román katonák vagy vasgárdisták az elővédre és az ezredesre is lőttek. Néhány haláleset és sebesülés is történt. Ilyen helyen azonnal megtorolták a merényletet. A Károly-vonal erősítéseit gyöngének tartja.

1940. okt. 20. (vas.) Szokásos ellenőrzés. Reggel nagy dér.

1940. okt. 21. (hét.) 11^h: táviratot kapok a zlj.-től, hogy leszerelek. Délután elbúcsúzom az ismerősöktől. Szívélyes búcsú volt. Este hallom a házigazdától, (előzőleg mástól is) hogy Medgyesen a földgáz 3 évnél is tovább éget. Erdőszentgyörgyig is bevilágított, pedig a távolság 50 km. lehetett.

1940. okt. 22. (kedd) 7,30: Indulás M.vásárhelyre a zlj.-hoz. 10^h-kor megkapom a menetlevelet. 11^h: indulás vonaton hazafelé. 12,20: kiszállunk Szászrégenben. Innen autóbusszon folytatjuk utunkat Scholtz fhdgy-gyal együtt. Kb. 16^h: Besztercén vagyunk. Innen már végig vonaton utazunk. 21^h: Kolozsvárra érünk. Itt akartam éjszakázni, de mivel szobát nem kaptam a szállodákban, tovább utazom. Nagyon csendes város. 22^h-kor semmi élet. Annyi időm volt, hogy megnézzem villanyfény mellett a Mátyás-templomot és a Mátyás-szobrot. Szép alkotás mindkettő. Kissé tovább áll a „Farkas” szobor, de árván, mert Romulust és Rémust elvitték alóla a románok.

1940. okt. 23. (szer.) 1,30: Indulunk Kolozsvárról Bpest felé. 11,30: Pesten vagyunk.

1940. okt. 25. (pén.) Scholtz fhdgy-gyal együtt leszerelünk Kiskőrösön. (Az alezr. egy szó sem szólt, kezét sem fogott.)

Fekete Istvánnak szobrot állított szülőfaluja*

Tisztelt Ünneplő Közönség! Szent István ünnepi falunapra jött össze Gölle népe, hogy szobrot állítson nagynevű írófiának! Fekete István „szülöttem földjén” állunk, aki a századforduló évében, száz esztendeje látta meg e faluban a napvilágot, s akit „Mester Pistának” nevezett a falu népe s iskolatársai.

A falu tanítója volt az édesapja. A nemzet fia pedig a szépen beszélő magyar író, akinek kapcsos díszkötésbe kellene kötni írásainak minden sorát, szépségét és szülőföldszeretét, hogy megőrződjék, mint az imádságos könyvbe préselt szagos menta.

A magyar falu életének a templom és az iskola volt századokon keresztül a nevelője. Itt Göllében is. Itt tanulta meg Fekete István is a betűvetést, az egyszeregyet, az énekszót, a himnuszt, az életkísérő dalokat, a faluközösség munkaszereit és erkölcsvilágát, amelyet később minden sora revelált kötetében, sugározva azt faluja és nemzete számára. Itt érezhette meg az író Gölle népének *hagyományörző* erejét először. Innen nézhetett vissza ösztönösen a magyar nép történelmébe, példákat keresve és mutatva a nemzet ifjúsága számára, a megmaradást Tüskevár szimbolikus falai között, a somogyági szülőföld rengeteg erdejében, nyelvének, hitének, hagyományainak, tiszta magyarságának, s fényesen gazdálkodó polgárságának állattartó sikereiben, amelyről a Somogyvármegye című újság 1909. január 5-én megjelent számában azt táviratozta a főváros: „Budapesten a ma megnyílt országos állattenyésztési kiállításon az első díjat Somogy vármegye nyerte el. Az első díjat Fekete Árpád göllei birtokos tehene kapta. A híres Tolna megyei tehene – így csak a második díjhoz jutottak.” Ebből a *hazai világból* merítette írásainak minden szépségét a nagy író.

Fekete István az ezredfordulón lenne 100 éves. Micsoda században zajlott le életrajza! Húszéves korában érte hazáját a megcsontoló trianoni tragédia. Nem volt forradalmár, de a nehéz évtizedekben mindig népe mellé állt, mert szerette annak történelmét. Regényeiben a megírt történelem mögött mindig *dallam volt érezhető*, s ez a dallam szívdobogtatón magyar volt. Tükörfényes írásaiból a Bogácsot, a Lutrát, a Kelét, a Vukot szerette a rajongó tanulóifjúság. Sikereiről beszél a 16 kiadást megért Tüskevár, a század szociográfiáját bemutató, a második világháború felé menetelő Zsellérek és Kovács István filmje is.

Könyveinek már az első mondatai fogságba ejtették az olvasókat: „Az erdőben a haldokló tölgy sőhajtott, az utakon a langyos párák ringatták a tavaszt, az égen túl tavaszon és télen *felhőselymek* hamvában fürödve úszott a hold.” Ilyen szépségek után alig lehet az olvasónak letenni a könyvet! Micsoda mondatok: „Öregedett a nyár szíve”, „Az erdőre ránevetett az ősz”, „A csengők hangja nevetve futott a szán előtt”, „A nesztelen talpú éjszaka”, „A hold nézte az ég magasságát a víz mélységében”. Szépszavú költészet volt ez a mondata is: „Mátyás kalapja mellé sárga kankalint tűzött és úgy érezte, hogy az erdőben is húsvét van.” Százezres példányszámú köteteit – noha az Akadémiai Kiadó 1949-től sokáig még a nevét sem említette – *rongyosra olvasták a könyvtárakban*.

Fekete István stílusa *siker* volt, költői prózája pedig Krúdyéhoz és Dallos Sándoréhoz hasonlított. Igazat adok azoknak, akik azt mondták – író fia után – írásaira jellemző jelzőként: vallásos istenhíte volt, *antikommunista* világnézete, *hazaszeretete* pedig nemzeti érzéséből táplálkozott.

Engedjék meg nekem, hogy Gölle falunak és népének köszönetet mondjak, amiért szobrot emeltek nagy szülöttüknek, akinek a szülőföld elmondhatatlan szeretete – az író vallomásából tudom – nemcsak az agyában, írásaiban és kötetekben volt jelen, hanem a szívében is. Fekete Istvánnak mindig az volt a célja és eszménye, hogyan lehet embertársainkat *megelőgedetté és emberré tenni* a hazában! Legyen erre mindig büszke Gölle népe.

A közelgő új évezred előtti *utolsó* Szent István ünnepének másnapján, hadd hajtsam meg fejemet Gölle népe előtt, aki a tájban már másodszer tudott emléket állítani – az ugyancsak

* Elhangzott 1999. augusztus 21-én, Göllén, a szobor avatásán. (Szerk.)

Farkas Pál szobrászművész és Kanyar József a szobor előtt

göllei szülött Bodó Imre agrármérnök eszmei irányításával –, előbb Dombóváron egy emlékházzal, most pedig az író szülőfalujában e szoborral.

Somogy megye közgyűlése Somogyért címmel nemrég postumus kitüntetés adományozott Fekete Istvánnak, amelyet Amerikában élő író fia vett át. A kitüntetéssel együtt járó jutalmat az író fia hátrahagyta Bodó Imrénének, a Dombóvári Fekete István Kulturális Egyesület elnökénél, hogy azt fordítsa legjobb belátása szerint a legszükségesebb célra. Ő javasolta, hogy az író szülőfalujában állítsanak belőle szobrot. Mindezzel az író fia is egyetértett, és ünnepi határozatot fogadott el Gölle önkormányzata és lakossága, hogy az adományból és a gyűjtésből szülőfalujában elkészül a szobor.

Az író becsülte szülőfaluja. Többször látta vendégül a fővárosban a göllei fiatalokat is, akiket mindig a falujáról meséltetett, arról miként jutott előrébb a szülőfalu népe új iskolájában, modern gazdálkodásában. És most elkészült a szobor, amelyről azt szokták mondani, hogy a *szülőföld szobrai tudnak a legmagasabbra nőni!* Legyen ez a sorsa Farkas Pál alkotásának Göllében!

Fekete Istvánnak nem a szülőföldjén van a sírja, hanem a fővárosban a Farkasréti temetőben. *Szíve* azonban a szülőföldjén maradt. „Mester Pista” az *irodalom mestere* lett, tanító édesapjának nagynevű „utóda”, aki már nem elemi fokon tanítja nemcsak Gölle népét, de a *nemzetet is* szépszavú alkotásaival. Kívánom, hogy a szülőföld szobra mindig maga köré gyűjthesse az országot, a világot és a szülőfalu lakóit és azok örök emlékezetét.

Kanyar József

A Zrínyi–Frangepán-féle összeesküvés a horvát irodalomban

A bécsi udvar központosító törekvései gyengítették a magyar és a horvát főurak hatalmát, ami elégedetlenséget váltott ki közöttük. Főként a törökkel megkötött Vasvári békét (1664) tartották szégyenteljesnek, amely elvezetett a Habsburg-ház elleni összeesküvéshez. Az összeesküvők élére a horvát származású Zrínyi Miklós bán, a magyar Wesselényi Miklós nádor, Rákóczi Ferenc herceg, Nádasdy Ferenc udvari bíró és a stájer főúr, Tattenbach Erazmus áll, akik francia, lengyel és török segítségre számítottak. Az ígéretek ellenére a külföldi segítség elmarad, sőt a török felfedte a császárnak az összeesküvést, amely Zrínyi Miklós, Wesselényi, Lippay György esztergomi érsek halálával sem zárult le. Az összeesküvés megmaradt résztvevőit Zrínyi Pétert és apósát Frangepán Kristófot, Nádasdy Ferencet és Tattenbachot az osztrák császár I. Lipót kivégeztette.

Írásunk a Zrínyi–Frangepán összeesküvéssel foglalkozik, ami a horvát és a magyar irodalomban gyakran szolgalmi témául.

A két rokon kapcsolatban álló főúr, irodalmi, hadvezéri és politikai pályafutása közismert. Zrínyi Péter és apósa, Frangepán Kristóf katonai sikerei között kiemelkedőnek számított a Likában (Jurjevih stijena), a török felett 1663. október 16-án kivívott győzelem, ahol Čengić Ali-pasa felett diadalmaskodtak. Péter felesége Frangepán Katalin a csata történéseit a *Popivka od razboja Čengijićevoga* (A Čengijić-csel folytatott háborúról szóló ének) című költeményében énekl meg. Az összesen harminc, négyes versszakból álló, tizenkét szótagú verssor Katalin férje győzelme kapcsán a Zrínyi fivérének nagyságát emeli ki: *To su dva vitezova glavari hervacki / Miklouš i Petar slavni grofi Zrinski* (E két vitéz nem más, mint horvát főnemes / Miklós és Péter, a dicső Zrínyi grófok). Költeményét ezekkel a sorokkal zárja:

*Ovo za spominak ja hotih spisati
a za veću diku činit ću spivati
Katarina Zrinska svitu napred dati
da im Bog da lip glas uvik uzivati.*

*Enlékezésül szánom eme sorokat,
nagyobb dicsőségért éneklek azokat,
Zrínyi Katalin adja itt közre őket,
adj' Isten jó hírnek örvendjenek mindig.*

Zrínyi Miklós – a mai napig kétséges – vadkan okozta halálát Stjepan Bedeković költeményes könyvében (1758) található két horvát nyelvű, de latin című költeményében a *Cantio de Zrino Nicolao* és *Alia de eodem Zrino* ismerteti. A versek szerzője egyik elődje Ljudevit Bedeković (1621–1671) volt, aki ezekkel a sorokkal zárja mondandóját: *Sada kad to pisah dosta sam se plakal* (Most, amikor ezeket írtam sokat sírtam). (Hadd jegyezzem meg, hogy a latin nyelv évszázadokon át a horvátok és a magyarok között meglévő nyelvi kommunikáció megbízható „eszperantójának” számított.)

Zrínyi Péter és Frangepán Kristóf bécsújhelyi kivégzése a névtelen költőket is megihlette. A horvát „kaj-nyelven” írott, Horvátország szerte terjedő poéma forrásául Zrínyi és Frangepán főurak a törökkel kiépített kapcsolatai szolgálnak, amelyek a költeménybe szervezve beépülnek, és megfelelnek a történeti valóságnak. A két rokon főúr politikai tervei megvalósítására, azaz országuk függetlenségének kivívása érdekében – az osztrákokban való csalódottságukat követően – a törökkel való egyezkedéshez vezetett. Azonban a bécsi udvar értesül a horvát–magyar főurak törökkel folytatott tárgyalásairól. Az összeesküvést szervező Zrínyi, Frangepán és Nádasdy, vélhetően az elfogatásukra kiadott császári parancs következtében, bizva annak bocsánatában, kegyelemért folyamodnak hozzá. A költemény önkéntes feladásukat énekl meg, valamint a bécsi császárral folytatott, bebörtönzésüket követő beszélgetésüket, majd az ellenük meghozott ítéletet és halálukat – írja Bogišić.

A dubrovnikai–korčulai irodalmi körbe tartozó Petar Kanavelić (1637–1719) költeményében a *Doi o ljubi ma ljubljena* (Jer, és szeress kedvesem) e tragikus eseményeknek szentel figyelmet, míg Juraj Habdelić (1609–1678) prózai művében a *Zrcalo marijansko* (A Mária-tükör) az összeesküvést követő, a horvát népre nehezedő szörnyű következményeket ismerteti. Egyúttal beszámol a végtelen, kevély főúri magatartásról: *gizdvošti velike gospode: Gospoda proo preštimanje i rešpekte hote imati, za nje se bore, za nje se skrbe, skoro i skubu. Otud vojske, zburkanja, harametnje u varašeh, v orsageh. Otud orsagov, varašeh, gradov, sel porobljenje, popalenje, porušenje. O, da bi toga ožima našemi ovo isto 1670-o leto, ko ovo zalosten pišem, vu našem nevoljnem orsagu ne videli!* (A főúriak magatartása: az urak megbecsülést és respektust szeretnének, azokért küzdenek, azokért törődnek, majd hogy nem öltre mennek értük. Ezért vannak a hadak, a zavargások, a városokban és az országban a rablások. Ezért hajtják rabságra, égetik fel, rombolják le az országot a városokat és a falvakat. Óh bárcsak, amikor 1670-ben szomorúsággal telve írom ezeket, mindez bajbajutott országunkban nem lenne látható!)

A Zrínyi–Frangepán témát Andrija Vinković (1688) *Arte et Marte* című munkájában dolgozza fel. A történesek kronológiai sorrendiségét a zagorjei Pethő Gergely (1570–1629) magyar nyelvű krónikájából, valamint Antun Vramec (1587), egyben a vinicai Istvánffy Miklós (1538–1615) krónikájából meríti. Zrínyi Péter titkára Marko Forstal Ágoston rendi szerzetes hátrahagyott kéziratos krónikája a *Stemmatographia Mavortiae Comitum de Zrin* is az összeesküvésről számol be, míg X. F. Ladány a *De gestis Banorum Slavoniae* e témakörben írt művét hagyja kéziratban örökségül az utókor számára. Közli Miroslav Kurelac és Rafo Bogišić.

A horvát nép államalkotó szerepét felismerő kortárs szerző és történész, Pavao Vitezović (1652–1713) szól a Zrínyiek és Frangepánok történeti szerepéről. *Kronika* című munkájában felkelti az érdeklődést két kortársa iránt, akkor, amikor azokról tilos volt szólni. Művében az események sorrendiségét tekintve megírja, hogy Zrínyi 1670-ben felépíti *podignue suprot cesaru – Nimici dooše u Čakovec turen* (a császárral szembenálló építményt – Csáktornyára a németek betértek), aminek további beláthatatlan következménye a Zrínyi és Frangepán birtokoknak és városoknak okozott szenvedések voltak. A Zrínyiek török elleni harcát Eszterházy folytatja, de súlyos vereséget szenved el tőlük. Az író Vitezović a költő és hadvezér Zrínyi Miklós fiával, Ádámmal állt kapcsolatban, de a bécsi udvarral is.

A magyar történelem az itt bemutatott, s az azokat megelőző eseményeket *Wesselényi-féle összeesküvés*ként tartja számon. Az összeesküvés szálait Zrínyi Miklós és Wesselényi Miklós nádor tartották a kezükben. Céljuk elérésében haláluk akadályozta meg őket. Az összeesküvés folytatóivá az ország függetlenségéről álmódó Zrínyi Péter és apósa Frangepán Ferenc Kristóf válnak. A horvát történelem és irodalom eme, a horvát nemzeti törekvések megvalósításáért vívott küzdelmet Zrínyi–Frangepán összeesküvés (*Zrinsko-frankopanska urota*) néven tartja számon, amely a későbbiekben, az általunk ismertett kortárs szerzőkön túl, még számos horvát és magyar író, festő, történész témájául szerepel.

Egy kevésbé ismert a *Poslédnji Frankopan i Zrinski* (*Az utolsó Frangepán és Zrínyi*) horvát népdal az összeesküvést dolgozza fel, amelyet a szlovén származású, az illírismus elkötelezett horvát költője, Stanko Vraz (1810–1851) Novi Vinodolskiban jegyzett le. (Egyébként, a nyugat-magyarországi horvátoktól is gyűjtött népdalokat Nagykanizsán, Szombathelyen, Duna-szerdahelyen és másutt, amelyeket Zágrábban, 1839. kinyomtatott *Narodni pišni ilirske* (Illíriai népdalok) könyvében tett közzé.)

A „csa-nyelven” fogant népi ének a Zrínyi–Frangepán összeesküvésre vet fényt. A „deseterac” (tíz szótagú) költemény kezdősorai Zrínyi álmát éneklék meg:

*Sanjak sanja Zrinski gospodine
U Karlovcu gradu bijelome,
Da je arko sunce pomrknulo,
Da je jasan mišec potamnijo,
Da je danica na zemlju panula,
Da u krajcu zvizde pribignule.*

*Álmot látott Zrínyi urunk éppen,
Károlyvárosnak fehér várában,
Hogy tűző napunk elveszíti fényét,
Hogy fényes holdunk sötétbe borul,
Hogy esthajnalunk a földre le hull,
Hogy végleg elszöknek a csillagok.*

Zrínyi Péter álmának megfejtésére *Jure Tržaški* herceg – a népi szerző illetéknéppen változtatta meg Fran Krsto Frankopan nevét, aki a Tržački család utolsó sarja volt – vállalkozik. Ő az égitestek változásából megfejtheti a reájuk váró vészteljes következményeket: a nap fényének elvesztése kettejük elvesztését, a hold sötétségbe borulása birtokaik elvesztését jelenti, a földre hulló Esthajnalcsillagot fejeik földre hullásával, azaz lefejezésükkel, a csillagok szökését a

szolgák uraik elhagyásával magyarázza. A népköltemény a történeket a valóságba bele-
 ágyazva írja le, amikor a két főhősnek módja adódik arra, hogy az országon kívül menedéket
 keressenek. A lehetőségek közül felmerül: menedéjog kérése a pápai udvarnál, illetve a *hor-
 vát földeken* lévő Csáktornyára való szökés. Történeti tény viszont, hogy a két főúr 1671 áprili-
 sában indul el kegyelmet kérni Bécsbe I. Lipóthoz, akiket a császár Bécsújhelyen azonnal börtö-
 nbe vettetett, majd április 30-án kivégeztetett. A népi ének tanúsága szerint a muraközi vár
 alatt kifeszített, fehér sátrakat *Nadazi* (Nádasdy) meglátva szívesen magához invitálja őket, s
 „pobratimjaint”, azaz fogadott testvéreit vörösborral kínálja. A népi szerző a következő sorok-
 ban eltér a történelmi hűségtől, ugyanis Nádasdy Ferenc alakjáról valótlan tényeket közöl, mi-
 szerint ő a szökevényekre vonatkozó császári elfogató levél megérkezéssel elfogatja társait.
 Nadazi teljesíti a császári parancsot, s a két horvát főurat a bécsi császári udvarba kíséri, akik
 azonban az út során előtte még megszállnak *Tantipuhović* várában. *Tantipuhović* az elfogott fő-
 urak fejét veszi, majd a hír eljut Bécsbe, aminek hallatán:

*Car se čudi i zemlja se tresе,
 Da pogibu dva sina sokola
 Bane Zrinski i kneze Trzaski,
 Ki su mnogo Turak pogubili,
 Mnoge bile grade pridobili.*

*Bámul a császár, s megremeg a föld,
 A két szürke sólyom halálán,
 Zrínyi bánén és Trzaski hercegén,
 Akik sok törököt veszejtettek,
 Sok fehér várat meghódoltattak.*

Nádasdy Ferenc maga fedi fel a császár előtt az összeesküvést, de Lipót Bécsben őt is kivé-
 geztette. A népi énekes *Tantipuhovića* véreskezű alakjáról szól, ám nevében vélhetően az össze-
 esküvő és történeti személy Tattenbach nevét kell keresnünk, akire a császár helyett a gyilkos
 szerepe volt kiosztva.

Az összeesküvést megtorló I. Lipót császár pedig megmarad továbbra is jó császárnak, pon-
 tosabban a vérpadon bekövetkezett eseményekről, s az azokról mit sem tudó figurának.

A földrengés bekövetkezte az előidézett katasztrófa állapotára utal.

Frankovics György

Felhasznált horvát nyelvű irodalom:

Bogišić, Rafo: Hrvatski kajkavski pisci (I–II.), Zrinski i Frankopani u hrvatskoj knjizevnosti. Zagreb, Forum 1997. 1–2. sz.; *Kurelac, Miroslav*: Prilog Ivana Luciusa povijesti roda Zrinskih i njegove veze s banom Petrom Zrinskim, Zbornik Hist. Zavoda JAZU. Zagreb, 1977. 8. szám; *Novalić, Duro*: Madarska i hrvatska Zrinijada. Zagreb, 1967.; *Sojat, Olga*: Hrvatski kajkavski pisci, II., PSHK, 15 Zagreb, 1977.; *Vončina, Josip*: Ozaljski jezični krug. Radovi zavoda za slavensku filologiju, 10. köt. Zagreb, 1968.; *Pet stoljeća hrvatske knjizevnosti*. Zagreb, 1970.; *O jeziku Ozaljskog kruga*. Filologija, 7. köt. Zagreb, 1971.; *Jezično-povijesne studije*. Zagreb, 1973.

Emlékek a felsőbányai apácázárdáról¹

Felsőbánya szerényen húzódik meg az 1443 m magas *Gutin* hegység lábánál. Nem tudjuk pontosan mióta létezik. Büszkék vagyunk 1329-ben először említett városi rangjára, amikor *Asszonypataka* (*Nagybánya*) és *Középhegy – Mons Medius – (Felsőbánya)*, mint közös bíró alatt élő hatóságok szerepelnek.

A várost keletkezése óta a bányászat jellemzi. Talán II. Géza idejében, vagy IV. Béla korában alapították, a már itt művelt színesfém bányászat miatt. Mint királyi birtok, a szatmári vár-
 hoz tartozott a XIII. század derekáig. 1347. március 1.-i kiváltságlevelében Nagy Lajos ki-
 rály egységes alapokra fektette a bányászati rendtartást. 1452-ben a városba látogatott *Hu-
 nyadi János*. Megvette a templom orgonáját, vételárul a város minden arany- és ezüstbányá-
 jának haszonbérét a római katolikus templomnak ajándékozta.

Kiváltságleveleket adományozott a városnak: *Mátyás király* (1465), *II. Lajos* (1523), *I. Lipót*
 (1689), *III. Károly* (1713), *Mária Terézia* (1741), *I. Ferenc* (1795).

Hiltner Ferenc

¹ Elhangzott 1999. szeptember 3-án Felsőbányán, a V. Partiumi Honismereti Konferencián. (Szerk.)

A XX. század közepéig Felsőbánya örökös kisváros volt a környező városi településekkel való összehasonlításban, meghúzódva a Zazar-patak völgyében, s különösebb terjeszkedési vágyai sem lehettek. Megmaradt annak, amit a századok reá mértek: kis bányászváros a Gutin, Rozsály hegységek, Fekete-hegy, Bányahegy szorításában. Földrajzi helyzetéből adódóan Felsőbánya nem dűskálhatott különösebb építészeti alkotásokban, a városba érkező idegen mégis találkozhat néhány középülettel, melyeknek múltjában évszázados történelmi események emlékei húzódnak meg. Ilyen a mai városházának műemlékké nyilvánított, 1739-ben újjáépített erődszerű épülete; a római katolikus templom (1858); a római katolikus plébánia (1773); a református templom (1890); a Kálvária kápolna (1848); a volt bányahivatal; az egykori Korona vendéglő emeletes épülete és a katolikus temetőben épült kápolna.

Van azonban a városnak egy jeles egyházi intézménynek helyet adó olyan patinás épülete, melyről indokolt kiemelni és megemlékezni, hiszen fennállásának 109 esztendeje alatt igen fontos szerepet töltött be a város ifjúsága nevelésében és a település lakosságának életében. Ez a *felsőbányai apáczárda*, a római katolikus egyház által létesített oktató-nevelőintézet, mely napjainkban is a város egyik legszebb épülete. Mint e városnak szülötte és ezen intézménynek egykori növendéke is, nagy örömmel vettem a hírt, hogy az V. Partiumi Honismereti Konferencia színhelye Felsőbánya lesz, alkalom arra is, hogy a bányavároska nemzedékeket váltó fiatalságának oktatásában és nevelésében oly rangos helyet bíró intézmény is említve legyen és megkaphassa méltó helyét a város fontosabb, tárgyasított emlékeinek sorában. (A város látképe a hátsó borítón látható.)

Az 1452-es év igen jelentős volt Felsőbánya történetében. Hunyadi János kormányzó (1446–1453) Felsőbányán időzvé, a katolikus templom orgonája annyira megtetszett neki, hogy azt megvette az egyházi hatóságtól és Zólyom várába szállíttatta. Kárpótlás gyanánt a város összes arany- és ezüstbányáinak haszonbérét a templomnak ajándékozta. Ezt az átengedett tizedet nevezték „urburának”, melyekből az idők során óriási tőke gyűlt össze és ez alapozta meg a napjainkban is meglévő egyházi intézményeknek a felépítését.

Az évszázadok során jócskán akadtak buktatók is a város társadalmi életében. Vallásfelekezeti ellentétek, viszályok osztották meg az amúgy is heterogén összetételű lakosságot. A római katolikus egyház igen komoly ellenfelet talált az egyre terjedő reformációban és ez később, főleg a XVII. században sok bajt és belső háborúskodást hozott Felsőbányára is. A XVIII. század derekán a katolikus hívek száma már oly nagyra növekedett a városban, hogy új plébániának felállításához fogtak, melyet maga a szatmári püspökség is sürgetett. Az 1773. évben létesült az új plébánia, majd a következő évszázad közepén felépült a napjainkban is meglévő, díszes kéttornyú templom, melyet 1858. augusztus 15-én fel is szenteltek. És mivel ismert volt Szent István magyar királynak ama intézkedése, hogy minden templom mellé iskolát kell „állítani” – most már gondolkozni lehetett azon, hogy a felsőbányai katolikus egyház saját iskolát is építsen.

A helyi egyháztanács ezen nemes szándékának megvalósítását bizonyos egyházmegyei hatásköri és területi átrendezések is kedvezően befolyásolták. Ugyanis a régebbi katolikus egri püspökség területének keleti részéből 1804-ben megalakult a Szatmári Egyházmegye, melynek püspöki főhatósága egyértelműen kimondta, hogy a felsőbányai római katolikus egyházközösséget meg kell erősíteni. A helyi egyháztanács nem is halogatta döntését. A leendő zárdának alapkövét 1887. augusztus 15-én Hazslinszky József apát, felsőbányai plébános tette le az akkori Fő utcának azon a helyén, ahol valamikor a *Felső fogadó* épülete állott. Az emeletes, tornyos épület három év alatt elkészült. A templom pénztára által épített díszes, római katolikus fiú- és leányiskolát, valamint internátussal bíró intézményt 1890 őszén adták át rendeltetésének. Az oktatás beindulásakor két tanítónő és öt irgalmas nővér tevékenykedett. Az elemi fiúiskolában négy világi tanító is működött. Korabeli okmányok szerint, az egyházi fiúiskola tanítóit részben Felsőbánya városa, a kisdudóvodát és a leányiskolát a templom pénztára tartotta fenn.

De hát, kik is voltak ezek a tisztelendő nővérek, akikre ezen új intézmény vezetését bízta? Honnan jöttek ide a hegyek közé dugott és a szomszédos nagybányaik által csúfondárosan „korpavárosnak” nevezett – Felsőbányára? Mely egyházi rendnek voltak „egyenruhás követői” és milyen feladatok ellátására volt elhivatottságuk?

A felsőbányai egykori apácázárda

Ezek az apácák egy 350 évvel ezelőtt, Dél-Franciaországban alapított, Páli Szent Vincéről elnevezett rend tagjai voltak. Fogadalmukból adódóan hármasszavuk tartalma adta meg hivatásuk irányzatát: *alázatosság, egyszerűség, szeretet*. Ismeretes, hogy az 1804-ben alapított Szatmári Egyházmegye életében milyen jelentős szerepe volt Hám János püspöknek. Nagyszerű egyházi alapítványok fűződnek a nevéhez, melyeknek sorában említhető az 1842-ben elkészült szatmári zárda épülete, mely már fogadhatta az Ausztriából érkező apácákat, akik ott tanultak és felkészülten érkeztek új „anyaházukba”. Így aztán a Páli Szent Vincéről elnevezett Szatmári Irgalmas Nővérek Kongregációjának népszerűsége, ismertsége és hírneve egyre terjedt az országban és évek múltával egyre-másra alakulnak fiókházai a különböző városokban, így 1895-ben Felsőbányán is.

Csaknem hetven esztendeje annak, hogy kisiskolásként léptem át a zárda épületének kapuját, ahol szerény, de ünnepélyes keretek között, egyházi és világi személyek fogadták nagy szeretettel a leendő elsőosztályosokat. Ezen esemény örökké emlékezetes maradt számomra már csak azért is, mert engem – a nagyon is megilletődött kisfiút –, az egyik apáca kézenfogott és barátságos, bátorító szavak kíséretében odavezetett az első padhoz és leültetett. Sohasem feledtem el ennek az apácának erőt adó kézszorítását, aki engem segítve, velem együtt tette meg az első botladozó lépéseimet abban az új közegben, mely éveken át második otthonom-má és későbbi ismereteimnek tudás-bölcsőjévé vált. Ennek a bátorító kézfogásnak ünnepélyes hangulata elkísért életem útjain, elszakíthatatlan érzelmi kapcsolatot jelentve köztem és a zárda intézménye között. Ma is büszke vagyok arra, hogy a zárdában járhattam iskolába, mely ifjúságomnak egyfajta „lelki műemléke” maradt, s melynek patinás falai között – gondolatban – még ma is nagy tisztelettel járok.

Mert ezek az apácák alig pihentek. Tanítottak, neveltek, intézményünk fenntartását elősegítő munkát is végeztek. Imádkoztak, de emberi dolgokkal is foglalkoztak, igyekezve szorosabban tenni kapcsolataikat a város bányász lakosságával is. És ez utóbbi nem volt könnyű dolog, hiszen a bányászhajlam sajátossága egy bizonyos fokú zárkózottság: a bányász nem szívesen barátkozik senkivel, vagy ha mégis, akkor csakis fajtájabelijével, csakis bányászhoz közeledik. Régebbi időkben a bányászok nemigen tartottak kapcsolatot a lakosság iparos rétegével, hi-

szent tudták, hogy azok őt – a földalatti bányamunkást – lenézik. Még kevésbé közeledett az úgynevezett „városi urakhoz”, azokat meg is vetette.

Ezt a „szakmai gögőt” igen nehéz volt enyhíteni, esetleg megtörni, pedig annak társadalmi szükségességét a zárda apácai is érezték. A kedvesnővérek ismerték viszont a jezsuita rend tanárainak jól bevált gyakorlatát, akik nevelési rendszerükben fontos szerepet tulajdonítottak a művészeteknek. Ezért is törekedtek az iskolai színjátszás elterjesztésére is. Ugyanis az iskolai színelőadások és egyéb rendezvények jó alkalmat szolgáltattak az intézmény és a szülők, valamint a lakosság egymásközi, továbbá a város elöljárói közötti kapcsolatoknak kialakítására, ápolására. A zárda apácai is követték ezt a jól bevált gyakorlatot. Az 1920-as években a zárda épületének tornatermét alakították át színházteremmé, magasított színpaddal, külön öltözői bejárattal, elmozdítható színpadi kulisszákkal és megfelelő világítóberendezéssel. A színpadon aztán a legnagyobb egyetértésben együtt szerepeltek az iparosok, az értelmiségiek és a bányászok iskolás gyermekei. A nézőtérben sikerült egymás mellé ültetni a gyermekek szüleit, akik egymás közelségében szót válthattak, megelégedve esetleges ellentéteikről. Ezekben a zárda színelőadásokon – ha rövid időre is – létrejött bizonyos konszenzus a város társadalmának egyébként elkülönülésre hajlamos rétegei között.

Feltétlenül beszélni szükséges arról a morális hatásról is, mely a zárdaintézmény létéből és működéséből sugárzott az ott tanuló gyermekekre és rajtuk keresztül a szülőkre. A zárda belső életét meghatározó rend, tisztaság, a virágokkal díszített, hosszúgyertyás kápolna áhítattal párosuló, megnyugtató hangulata, a hosszú folyosók csendje mindenkor hatással volt az ott tanuló gyermekekre és az odalátogató idegenre. A zárdán belüli élet szépsége és lelki értéke, a nővérek csendes élete, több felsőbányai leányt vonzott az apácai hivatáshoz. A szatmári anyaház nyilvántartásában mintegy tíz Felsőbányáról származó nővér neve található.

Az évtizedek múlásával, a vallásos hitnek és a tudásnak, a partiumi részek legszélére telepített „várát” sem kerülték el a máramarosi és a Kelet-Kárpátok felől érkező természeti erők rongáló hatásai, melyek viharos szelek, esők, tartós havazások formájában idővel javítást igénylő nyomokat hagytak a zárdaépületen. És mint ilyenkor lenni szokott: az egyházközösség pénztára üres volt. Csökkentek jövedelmei, urburát már nem kapott, egyházi adó is alig esőrgedezett, maga a város is szűkmarkúan tudott adakozni. Pedig egyre sürgősebbé vált az épületnek belső és külső tatarozása, fűtési, világítási, vízszelvényi munkáknak elvégzése. Volt eset, hogy téli időszakban a gyermekek naponta hazulról hoztak néhány darab aprított fát, hogy a tantermekben fűteni lehessen. Dr. Czumbel Lajos akkori plébános, felhasználva hazai és széleskörű külföldi ismerettségét, segítséget, anyagi támogatást kért és kapott a lerongyolódott egyházi intézmények rendbehozatalára. Így újlulhatott meg a zárda épülete is – hosszabb időre.

A természeti erők rongálhatták az egyházi intézmények és templomok falait, de az időközönként megváltozott államhatalmi és társadalmi viszonyok semmilyen értelemben nem tudták kikezdeni a szellemi és lelki alapokat. Az apácák elhivatottsága akkor is töretlen maradt, amikor a körülmények számukra nem voltak a legkedvezőbbek.

Az első világháborút követő új államvezetés megvonta az egyházi középiskolák nyilvánosságát. Ezen korlátozás a felsőbányai zárda működését is érintette. Az apácák csak az állam nyelvén taníthatták középiskolás magántanulóikat, akiket aztán más városok (Nagybánya, Máramarossziget) állami gimnáziumaiba vittek vizsgáztatásra. A zárda apácai – mint pedagógusok is – kiállták ezen idők kihívását és kemény próbáit.

Vajon mi volt az a szellemi többlet, amivel ezek az apácák rendelkeztek? Mit lehetett az a „plusz”, amit oktató-nevelő munkájuk adott a gyermekeknek, az állami iskolák nyújtotta azonos tevékenységhez képest? Tapasztalati válaszuk egyértelmű: mindenekelőtt a gyermekléleknek legapróbb részletekbe menő ismerete és megértése, kellő intelligenciával párosuló lelki mélység, mely szerető odaadásban, segítőkészségben és kitartó munkában nyilvánult meg. Fáradságot nem ismerő életvitel, precíz szakmai tudás, a gyermekekkel való foglalkozásban való jártasság, emberszeretet. A vallásos életnek szelidsége, megnyugtató harmóniája, melynek hatása magatartásukon is tükröződött.

A felsőbányai zárda életében intézményi működése során adódtak nyugalmas esztendő is, de a második világháborús évek eseményei, majd az azt követő állampolitikai változások nem maradtak hatás nélkül az egyházi intézmények működésére, a szerzetesi rendek életére. Hamarosan jelentkeztek az egyház- és vallásellenes tendenciák. Az 1948-as év kósza hírei előre-

vetítették az egyházi iskolák várható államosítását. Városunk apácai is nyugtalanságban éltek, sejtették mi készül ellenük. A modern idők keresztényüldözésének víziója nyomasztotta akkori életüket, de hát abban az időben már nem léteztek „katakombák”, ahol menedékre lehettek volna a hatalom üldözése elől.

1948. június 26-án számukra is eljött a végzetes nap. Ezen a napon a zárda apácai a Gutin hegységben voltak kiránduláson. A késő délutáni órákban, az országúton hazafelé jövet kapták a hírt, hogy a zárdát – tehát az otthonukat – államosították és hatósági közegek leltároztak fel mindent az épületben. A tisztelendő nővéreket sokkolta a hír és félelmükben akkor este nem is mertek otthonukba menni, hanem a Bányahegy aljában lévő Kiskákásra mentek és egy Barkóczi Veronika nevű asszonynak a házában húzódtak meg néhány napig. A hatóság meghagyott ugyan részükre bizonyos helyiségeket, melyeket használhattak, de az iskolában már nem taníthattak. Felajánlották nekik a tanítási lehetőséget abban az esetben, ha levetik rendi ruházatukat, de a nővérek erre nem voltak hajlandók. Ezt az ideiglenes állapotot szüntette meg az egyházi rendek felszámolásáról intézkedő újabb kormányrendelet. Ezzel elkezdődött az egyházi személyeknek otthonaikból való kiűzetése és szétszórátása, rendi ruházatuktól való megfosztása. Apácáinknak is el kellett hagyniuk a zárda épületét. 1949 őszén költözni kényszerültek és már polgári ruhában a Bakó kisasszonyok emeletes házában lettek átmenetileg menedékre. De még ekkor is zaklatott volt életük, félve az internálástól, hiszen az említett évben a vallás és képviselői elleni üldözés, a kitelepítések réme, országszerte tombolt.

Az államosítással a zárdaépület változatlanul az ifjúság oktatásának állami intézménye maradt, de a korábbiaktól már igen eltérő tartalommal. A világi hatalom sürgősen lebontatta a házikápolnát és leparancsolta a keresztet is az épület toronytetejéről. Tantervi programjából tudatosan hiányzott a lélek nevelésének szándéka. Igaz, hogy napjainkban is állanak még a zárda falai, de hiányoznak belőle az alázatosság és az egyszerűség szeretetének leányai, a „hit fellegvárának” egykori katonái.

A felsőbányai apácázárda nem műemlék jellegű építmény, nem nemesi udvarház, vagy régi kastély, mely a történelmi évszázadok természeti és politikai viharaitól sebzett falaival büszkélkedve hirdetné egykori lakóinak kőbevésett hírnevét. Ilyen építménnyel Felsőbánya nem rendelkezik. A zárda épülete mégis jelképes fellegvéra maradt a tudásnak és a hitnek, mely falain belül kiapadhatatlan szerető igyekezettel nevelte a város ifjú nemzedékeit.

Napjainkban még állanak a zárda falai, melyek között a múltban mindig történtek szívet-lelket megmozgató, csodával felérő események. Úgy hiszem, hogy az igazi csoda napjainkban csak akkor fog bekövetkezni, ha a város egéről távozó Napnak fénysugarai visszaneznek majd a zárdaépület tornyára visszahelyezett kereszt aranyozott ágaira.

És akkor – egy új történet kezdődhet.

Pain Lajos

Pest–Buda sajtója a leányok neveléséről, a XIX. század elején

Hazánkban a nők művelődési jogaiért vívott küzdelem már az 1790-es években megindult. Nálunk is, ugyanúgy, mint Angliában, röpiratok jelentek meg,¹ amelyek azt hangsúlyozták, hogy a nők kizárólag akkor élvezhetnek majd a férfiakéval azonos jogokat, ha neveletésük is hasonló lesz. Később, a XIX. század első évtizedeiben a megélénkülő polgári fejlődés, és részben talán a hazai és külföldi nőemancipációs törekvések hatására a magasabb fokú nőművelés nálunk is társadalmi szükségletté kezdett válni. Ehhez azonban ekkor még nem álltak rendelkezésre megfelelő színvonalú intézmények. Az alsóbb néprétegekhez tartozó leányok az

¹ *Bárany Péter*: A magyar Anyáknak az Ország-Gyűlésére egybe gyűlt Nagyai a magyar Atyák elejébe terjesztett alázatos kérések. Pesth, 1790.; *Pálóczi Horváth Ádám*: A Magyar Asszonyok Prókátora a Budán összegyűlt Rendekhez. Pesth, 1790. és Uo. A Férfiak felelete az Asszonyokhoz. Pesth, 1790.

elemi ismereteket a felekezetek által fenntartott népiskolákban, a városi polgárság és a nemes-ség leányai pedig többnyire otthon szerezték meg. Azok a szülők, akik rendszeres és intézményes nevelésben kívánták részesíteni leányaikat, az ekkortájt alakuló magán leánynevelő intézetek valamelyikébe írátták őket.

A XVIII–XIX. sz. fordulóján Pest–Budán is szaporodni kezdtek a magánkézben lévő, bentlakásos leánynevelő intézetek. Számos vállalkozó akadt, aki hatósági engedéllyel vagy anélkül „nőnevelőt” nyitott. Ezek a leányintézetek nevelőmunkájukért borsos árat kértek, és így azok csak a legtehetősebb nemes- és polgárcsaládok leányai számára voltak elérhetőek.

A magánkézben lévő leánynevelő intézetek a lehető legváltozatosabb képet mutatják. Egyeseknek csak 6–8, másoknak 50–60 növendékük is volt. Voltak, amelyek a leányok felvételekor megkövetelték az írni-olvasni tudást, mások ehhez nem ragaszkodtak. Akadtak olyanok, amelyek csak elemi fokú, de olyanok is, amelyek elemi és középfokú ismereteket nyújtottak. Néha még meghatározott tanulmányi tervük sem volt. A nevelők képzettségének iránya, de még inkább a szülők kívánsága döntötte el, mit tanuljanak a növendékek. A tanítás német nyelven folyt. A francia és német társalgás, a zongora-, tánc- és rajzleckék, a női kézimunka, a divat és illetlenül nélkülözhetetlen része volt minden intézet tananyagának. Akadt sok olyan intézet, amelyben sem a tanév eleje és vége, sem a leányok életkora nem volt pontosan megszabva. Általában 6 éves kortól 20 éves korig vettek fel növendékeket, a bentlakók mellé olykor bejárókat is. A nevelői és tanítói feladatokat legtöbbször a „nőnevelde” tulajdonosa és házasársa látta el, néhány külső szaktanító közreműködésével. E tulajdonosok között találunk kiszolgált házitánítókat vagy nevelőnőket, hivatalnokok vagy katonatisztek özvegyeit, olykor egyszerűen olyan idegenből jött férfiakat és nőket, akiknek minden tudásuk francia vagy angol anyanyelvük ismeretében merült ki. Tágasabb lakás és némi kezdőtőke elegendő volt ahhoz, hogy valaki „leánynevelőt” nyisson. A nevelők szaktudását senki sem ellenőrizte. Akadt persze közöttük néhány jól képzett, haladószellemű pedagógus is, aki a rábízott növendékekkel lelkiismeretesen, nagy szaktudással foglalkozott, de ennek ellenére e magánintézetek többségében nem voltak meg a sikeres pedagógiai munka feltételei.

A századforduló táján keletkezett, magánkézben levő leányintézeteket megbízható adatok hiánya miatt nehéz áttekinteni. A korabeli sajtó azonban fontos adatokkal szolgál számos ilyen intézetről.

A Pesten és Budán alakult magán leánynevelő intézetek közül a korabeli sajtó megemlékezik Hajnás tábornok özvegyének, és az özvegy Stromayerné által fenntartott egy-egy kisebb intézetről, melyek 6–8 arisztokrata leány számára nyújtottak nevelést. Tzigler Fridrik órásmester néhány polgárleány számára nyitott intézetet a XVIII–XIX. század fordulóján Pesten. Ismerjük Tzigler programját, melyet a Magyar Kurírban tett közzé 1800 nyarán.² Az intézetbe a gyermektelen polgár házaspár egyszerre csak hat, 7–15 éves leánykát kívánt felvenni. A tanítás tárgyai a kézimunka, a német nyelven való beszéd, olvasás, írás és levélírás. A tulajdonos szerint ennél többre nincs szüksége egy leánynak, kivéve a jó erkölcsre. A cikk szerint a leányok képezettni fognak „mindenféle asszonyi kézi és házi munkákban, melyek mind itt, mind Németországban szokásban vannak; a Német nyelven pedig olvasásra, írásra, levél-írásra és tisztán s folyvást való beszéltre fognak taníttatni. E léssen az ő oktatásoknak fő része. Minden egyéb, még a legpallérozottabb leányzónak is szükségtelen tudományok el maradnak, de annyival inkább lelkeknek és szíveknek nemesítéséről gond viseltetik”.

Ehhez hasonló programmal működtek a nagyobb leányintézetek is. Példaként említhetjük Vogel Eszter intézetét. Vogel Eszter 1798-ban települt Svájból Pestre. A saját lakásán két éven át nevelt néhány leányt, majd 1800 tavaszán a helytartótanács engedélyével internátust kívánt nyitni. A Magyar Kurírban közzétett felhívása³ szerint célja az, hogy intézetébe „minden vallásbeli különbség nélkül akármely állapotú Kis-Aszszonyokat s Leányokat felvévén, azokat olly szorgalmatossággal s vigyázással nevelje, hogy mindeneknek meg-megelégedéseket meg-nyerhesse”.

Valamivel igényesebb programja volt Richmanné, Mme Servais intézetének, aki 1804. április 25-én, Budán kelt hirdetményében a Schedius Lajos által szerkesztett német nyelvű lap, a

² Magyar Kurír. 1800. június 13. 47. old.

³ Magyar Kurír. 1800. március 25. 375–376. old.

Zeitschrift von und für Ungern hasábjain⁴ ajánlja a főrangú szülőknek intézetét. Richmanné francia származású hölgy volt, aki Pesten felállítandó intézetében három osztályt kívánt nyitni. Az I. osztályban 7 éves koron aluli, a II. osztályban 7-10 éves, a III. osztályban 10-15 éves leánykák tanulnak szokatlanul magas, évi 100 körmőci arany (1000 pengőforint) tandíj ellenében. (A többi intézetben fizetendő díj 500–750 forint körül mozgott.) Tantárgyak: vallás, német, francia és olasz nyelv, szépirodalom és helyesírás, természetrajz, természettan, technológia (különös tekintettel a női foglalkozásokra), világtörténelem, földrajz, számtan (a háztartásra alkalmazva), zene, rajz, női kézimunkák. Az utolsó osztályban ezeken kívül egészségügy, gyakorlati logikát, háztartást, mitológiát és esztétikát is tanulnak. A társalgás nyelve francia. A zene, a tánc, a rajz és a magyar nyelv esetleges tanításáért külön kell fizetni. A növendékeknek ruházaton és ágyneműn kívül ezüst evőeszközöket kell magukkal vinniük. A hirdetés kiemeli, hogy az intézet derék anyákat és jellemes nőket kíván nevelni. A fegyelmi eszközöket a növendékek egyéniségéhez kívánják alkalmazni, és az értelmi nevelést alá akarják rendelni az erkölcsi nevelésnek. Ma már nem tudjuk megállapítani, hogy e tárgyak tanítása milyen színvonalon folyt, és hogy a felhívásban közzétett pedagógiai elvek mennyiben valósultak meg. Az intézet 17 növendéssel nyílt meg, de néhány év múlva megszűnt.

Jóval többet tudunk a Folnesics-féle nőnevelő intézetről. Ismert az intézet 1813-ban közzétett felhívása, mely a *Hazai s Külföldi Tudósítások* című pesti lapban jelent meg.⁵ A császári engedéllyel „*az asszonyi ifjuság számára és tökéletesítésére*” megnyitott intézet Budán működött az Uri utca 46. szám alatt. Folnesics és francia felesége oktatta a lányokat, de működött az intézetben külön tánc és zenemester is. A lapban megjelentetett felhívás szerint az iskolában „*Minden, a mi az asszonyoknak telyes tökéletesítésére; minden, a mi az izlésnek, értelmének és szívének tökéletes nevelésére szükséges és hasznos; p. o. olvasás, írás és számolás; geographia, historia és természet leírása; természettudomány, technológia, gazdálkodás tudománya, morál, a köröskörül és előre látó szemességnek és okosságának tudománya, boldogság tudománya, a kegyességre és ájtatosságra nevelő tudomány, az asszonyi házi élete hat részeinek esmérete s.a. t. mind ez léptöknként és összeegyező módon, plánum szerint és hézag nélkül fog tanítatni, a legjobb nevelés-írások szerint, a mellyek még eddig az asszonyi ifjuság tökéletesítésére megjelentek.*”⁶

Mindezekon kívül rajzolást, festést, mindenféle női kézimunkát, valamint francia és magyar nyelvet is oktadni kívántak. A leányok napi öt óra tanításban részesültek, ami jóval több volt, mint a többi hasonló intézetben. Folnesics felhívásában kitér azokra a nevelési elvekre is, melyeket követni szándékozik. Elítéli a korabeli leányintézetek nevelési gyakorlatát, nem helyesli, hogy a divatos nyelveket és öltözködést, a táncot, zenét, rajzot és pipérét helyezik a tanulmányok középpontjába. Szerinte a leányifjuság nevelésében az alapos anyanyelvi ismereteknek és a mély vallásos érzésnek kell uralkodó szerepet biztosítani.

Folnesics intézetének növendékei túlnyomórészt német anyanyelvűek voltak, ezért a tanítási nyelv német. Nyolc bentlakó (Nagyváradról, Aradról, Gyuláról, Tolnárról) és tíz bejáró tanulója volt az iskolának, nevük után ítélve budai német polgárok leányai.

A korabeli lapok még számos leánynevelő intézetről adtak hírt. A magánintézetek országszerte egyeduralomra tettek szert a serdültebb leányifjuság magasabb fokú oktatásában, azonban a legtöbb intézet tanítási anyagának színvonala rendkívül alacsony volt. A leányok képzettségének középpontjában a német és francia társalgás, a kézimunka és az illemtan állott. Ez azonban ekkor már sokak számára nem bizonyult elégségesnek. Alapvető változásokra volt szükség a leánynevelés terén, de előbb az általánosan elfogadott szemléletnek kellett megváltoznia.

A reform hajnalán, az 1820-as évek elején, előbb az első pesti tudományos folyóirat, a *Tudományos Gyűjtemény*, majd más lapok hasábjain is élénk vita indult meg a nőnevelésről. Sokféle vélemény fogalmazódott meg a vita során a nők hivatásával, közéleti szereplésével, magasabb fokú művelődésével kapcsolatban. A hozzászólók legfőbb érdeme az, hogy felhívták a figyelmet erre a fontos kérdésre. Jórészt az ő érdemük az is, hogy reformpolitikuskaink közül néhány

⁴ *Zeitschrift von und für Ungern*. 1804. 5. 319. old.

⁵ *Hazai s Külföldi Tudósítások*. 1813. 28. Toldalék.

⁶ Uo.

nyan a negyvenes években mégiscsak eljutottak a nők magasabb fokú intézményes nevelése szükségességének gondolatához.

A nőkérdéssel foglalkozó írások sorát 1821-ben Szép János tanulmánya nyitja meg, melynek címe: *Elmélkedés az Aszszonyi Nem Taníttatásáról*.⁷ A szerző régebbi és kortárs szakirodalom alapján azt próbálja bizonyítani, hogy a nők is képesek ugyanazokat az ismereteket befogadni, mint a férfiak. Véleménye szerint „*Testi és lelki, vagy elméleti tehetségekre nézve nem alábbvalók az Aszszonyok a férfiaknál. Olyan lélek, olyan, ész, lakik az Aszszonyokban, mint a férfiakban. Meg van benne az értelem, meg van az akarat, és emlékezet; mert különben embereknek sem mondhattánák.*”⁸

Hosszadalmasan bizonygatja, hogy már kisgyermekkorban azonos képzést kell nyújtani a fiúknak és a lányoknak, hogy a későbbiekben a tehetséges lányok a tudományok és művészetek különböző területein ugyanúgy kibontakoztathassák képességeiket, mint a fiúk.

A következő évben, 1822-ben a *Hazai s Külföldi Tudósítások* melléklapja, a *Hasznos Mulatságok* hasábjain látott napvilágot Kultsár István cikke⁹ *A Leánykák házi neveléséről* címmel. A szerző kifogásolja, hogy a lányok és asszonyok már nem elégszenek meg a csendes, visszavonult házi élettel, otthoni foglalatosságokkal. A nők mulatságokba járnak, a pipere, a tánc, a regények olvasása köti le idejüket. Véleménye szerint a helytelen nevelés az oka ennek. A lányokat otthon kell nevelni – vallja. Elég, ha az elemi ismereteket elsajátítják, ezeken kívül csak a házi teendőket kell nekik alaposan megtanulniuk, másra nincs is szükség. A szerző mélységesen elítéli a hazánkban külföldiek által fenntartott divatos leánynevelő intézeteket, melyekben semmi hasznos ismeretre nem tesznek szert a növendékek, „*de a haza Nyelvét, a Magyarot sem tanulják meg*”.

Takáts Éva, Karacs Ferenc rézmetsző felesége a *Tudományos Gyűjteményben* fejtette ki nézeteit a leányok neveléséről, Kultsár István cikkéből kiindulva,¹⁰ bizonyos dolgokban egyetértve, némely pontokon vitázva vele. Takáts Éva szerint is igaz Kultsár Istvánnak az az észrevétele, „*hogy az asszonyok, és leánykák nem elégszenek meg a tsendes házi élettel, a házi foglalatosságokkal, inkább zajos mulatságokat keresnek, mindég magokat fitogtatni, mindég fényeskedni vágyódnak. Fájdalom! hogy ennek sok szomorú következménye van, és ezek által mulatják el legszentebb kötelességeiket, ezek által távoznak el rendeltetések től. Az is igaz, hogy a leánykák nagyobb részént olyanokban gyakoroltatnak, a mellyek tsupa fitogtatásra valók. Szomorú igazság! hogy rendszerént az anyák vezetik vagy vezetetik el nevéndékeiket rendeltetések től, és fosztják meg emberi méltóságuktól.*”¹¹

De Kultsár véleményétől eltérően, Takáts Éva nem a lányok otthoni nevelésében látja a problémák megoldását, hanem a nemzet tulajdonában lévő, korszerű ismereteket anyanyelvek oktató nevelőintézetekben. Ő is elítéli kora divatos, külföldiek által fenntartott intézeteit. „*Félő, hogy ez idegen nemzetből való ügyetlen Nevelők kezek alatt leányaink minden nemzeti, és erkölcsi karaktereket elvesztvén, tsak bábjátékokká lesznek. A Magyar nemzet leányai lesznek azokká, a kik a régből időkben thronusokat ékesített fiaikat, és lányokat neveltek, és érzvén akkor emberi méltóságokat, és nemzetiségeket, hazájok szabadságát fegyverrel is tudták védeni. Kedves nemzetem ezen éhezőket, kik leányaink nevelését bitangolják, befogadta, ők pedig hálátosságból nem tsak nem tartják arra méltónak, hogy nyelvét megtanulják, hanem minden igyekezeteket arra fordítják, hogy leányaink előtt is ezen kintsnek betség lejjebb szállítsák.*”¹²

Takáts Éva tehát „*a polgári szerkesztésű*”, „*nemzeti karakterrel bíró*” intézetek felállítását sürgeti, melyekben magyar anyanyelvű tanárok magyarul tanítanak. Véleménye szerint ezekben az intézetekben az elme kiművelése, a szív formálása és a művészi ízlés kifejlesztésére kell törekedni. „*Taníttassék leányaitoknak annyira – írja –, hogy magok tudjanak gondolkodni, magok itélni tetteik jó vagy rossz voltáról.*” Ha mindez megvalósul, akkor majd kevesebbet törődnek a nők a di-

⁷ Szép János: *Elmélkedés az aszszonyi nem taníttatásáról*. *Tudományos Gyűjtemény*, 1821. IV. 22–60. old.

⁸ Szép János: i. m. 23. old.

⁹ Kultsár István: *A leánykák házi neveléséről*. *Hasznos Mulatságok*, 1822. III. 220–223.; 225–228. old.

¹⁰ Takáts Éva: *Nemely észrevételek Kultsár István Urnak azon Értekezésére, mellyet az 1822. Esztendő második felében közöl a Leánykák Házi neveléséről*. *Tudományos Gyűjtemény*, 1822. XII. 36–42. old.

¹¹ Takáts Éva: i. m. 38. old.

¹² Takáts Éva: i. m. 42. old.

vattal, mulatságokkal, férjeiknek egyenrangú társai lesznek, gyermekeiket hozzáértőbben nevelik.

Takáts Éva nem írt arról, milyen anyagi forrásokból valósíthatóak meg a nemzeti nőnevelő intézetek, de leánya, Karacs Teréz visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy édesanyjának volta erre vonatkozó elképzelései, melyeket családi, baráti körben gyakran fejtegetett. Azt kívánta, adóztassanak meg minden 30 és 50 év közötti agglagényt, elsősorban a katolikus papságot és a hadsereg tisztjeit, és ebből az összegből hozzanak létre leányok nevelésére szolgáló intézeteket.¹³

Takáts Éva a következő évben még két írást adott közre a *Tudományos Gyűjteményben* a nők művelődésének kérdéseiről.¹⁴ Ezekben művelt nőtársait írói munkára buzdítja. „*Ohajtom – írja –, hogy nemem közül, kik szerentsés neveltetéseknel fogva bőv esmérlet gazdagok, szívekre vevén Nemünk elhagyatassását, pallérozódásunkat előbb mozdító munkáinkkal igyekezzenek rajtuk segíteni.*”

A főrangú hölgyeknek felhívja a figyelmét arra, hogy e a jótékonykodás és a szegényeknek való alamiznaosztás legyen a fő tevékenységük, hanem mentsék meg a szegényeket attól, hogy erre rászoruljanak. Építtessenek iskolákat, ahol képzett iskolamesterek vezetésével minden 7-12 éves fiú és leány az elemi ismeretek mellett a háziipar, és földműveléssel kapcsolatos összes gyakorlati ismereteket megszerezheti.

Takáts Éva forradalminak számító nézetei heves ellenállást váltottak ki. Egy névtelenségbe burkolódzó szerző erőteljesen fellépett a nők közéleti, irodalmi törekvéseivel szemben.¹⁵ Véleménye szerint „*Az Asszonyoknak elég munkát ad az ő rendeltetése, úgymint a magzatok jó nevelése és a ház belső dolgainak jól igazgatása*”. A nő ne lépjen ki a számára rendelt körből, hangsúlyozza az cikkíró. „*A pennát bízza a férfijakra, a Könyvírók, Criticusok sorába ne törekedjék. Jusson eszébe a páva tollba ültözött Szajkó... Ne kössön fegyvert az oldalára, se ne politizáljon: hanem neveljen Grachusokat a Hazának.*” A cikk megjelenését követően olyan szerteágazó és heves vita indult meg, amely évekig lázban tartotta a reformkori közvéleményt.

A nők közéleti és tudományos tevékenységhez való jogát próbálta megvédeni Jakabfalvy András a *Tudományos Gyűjteményben* 1825-ben megjelent cikkében.¹⁶ A szerző abból indul ki, hogy még jó anya sem lehet abból a nőből, aki teljesen képzetlen, „*kinek elméje nincs kipallérozva*”. Tapasztalati tényekre hivatkozva bizonyítani próbálja, hogy a férfi és a nő egyforma szellemi képességekkel rendelkezik. Rendkívül igazságtalannak tartja, hogy a férfiak „*a Szép Nemet az élet legfontosabb s szebb gyönyörétől, a lélek és elme munkásságától... el akarják tiltani*”.

Takáts Éva is válaszolt a támadásra.¹⁷ Éles hangon ítélte el azokat, akik a nők művelődéshez való jogát megkérdőjelezték. „*Sírni kellene azért, hogy a 19-dik század első negyedének szinte a végén találkozik olyan valaki, a ki azzal az állítással mer elő állani, hogy minden okos teremtesnek nem egy forma jussa van gondolkodni, s gondolatait szóval vagy írással kijelenteni.*” Támadja azokat a férfiakat, akik kizárólag feleséget és anyát kívánnak látni a nőkben, nem pedig gondolkodó, értelmes művelt lényt. „*Hogy az asszonyok eredeti rendeltetése csak az anyáóvó létel, a házi munka, és a gyermekek nevelése volna, és hogy azzal, ha gondolkodik, és gondolatait ki mondja, vagy leírja, az asszonyi szép tulajdonságokat, a szemérmességet, a jó rendbe szedett kellemetes maga tartást, megsértené, azt csak az olyan szánakozásra méltó férfi mondhatja magával való ellenkezés nélkül, a ki nemet csak állatiképpen tekint.*”

Takáts Éva sötét képet fest azokról a nőtársairól, akik képtelenek önálló gondolkodásra, akiknek összes idejét csak a háztartás és a gyermekevelés tölti ki, akik semmi más iránt nem érdeklődnek. Bebizonyítja, hogy az ilyen műveletlen, szülőkörű nők még alapvető felada-

¹³ Karacs Teréz: Emlékezés kedves szüleimre. In: *Harmath Lujza: Magyar írónők albuma*. Bp., 1890. 184. old.

¹⁴ Takáts Éva: Egy két szó a házasságban lévő Asszonyok kötelességeikről. *Tudományos Gyűjtemény*, 1823. VIII. 68–87. old.; Takáts Éva: Barátságos beszélgetés a földművelő nép állapotjáról. *Tudományos Gyűjtemény*, 1824. VI. 71–88. old.

¹⁵ K. J.: Mi a Pedantizmus? *Tudományos Gyűjtemény*, 1824. XII. 69–79. old.

¹⁶ Jakabfalvy András: Rövid értekezés az Asszonyi Nem Tudományos Pallérozódásáról. *Tudományos Gyűjtemény*, 1825. VII. 23–31. old.

¹⁷ Takáts Éva: Egy Barátnémhoz írt levelem Nemünk ügyében. *Tudományos Gyűjtemény*, 1825. XI. 62–77. old.

tukat, a gyermeknevelést is rosszul végzik: „Az olyan asszonyoknak gyermek nevelése, a kiknek gondolkodások csak a házi körben határozottak, nem lehet kőörömi, hogy tovább menjen a testi nevelésnél. Rendszerint csak annyira is szoktak menni ebben, hogy gyermekeiket jól meghízlalják, mert felölök való gondoskodások nem igen menet feljebb annál, hogy ételek és tiszta ruhájok legyen, mikor szükséges, és a kotsi el ne tapodja, vagy a kulba ne essenek. Éppen az ilyen anyák által nevelt gyermekekből válnak azok, a kik az emberi méltóságot soha nem tudják illendő tekintetben tartani, a kik szeretnék meghatározni, hogy felebarátjaik gondolkodása tovább ne menjen, mint az övéké. Arra való tehetség nem lévoén benne, hogy másokat meghaladjanak, úgy akarnak elsőbbek lenni, hogy a mások munkálódásának határt szabnak.”

A nők valóban nehéz helyzetben vannak, hiszen a XIX. század első negyedében csak önműveléssel juthatnak megfelelő ismeretekhez. Takáts Éva szerint a bajok gyökere az, hogy nincsenek hazánkban olyan leánynevelő intézetek, iskolák, amelyek korszerű műveltséget nyújtanának: „az egész hazában csak egy olyan leány iskolával sem dítsekedhetünk, a hol leányaink egy betűletes levél írást, vagy egy házi számadó könyv vitéletét, vagy a háznál szükséges számvetést megtanulhassák: annyival inkább egy 18 mértföldnyire terjedő Geographiát, vagy 20 esztendeig felmenő Historiát, csak a házi rendtartásra szükséges Philosophiát, csak a babonáskodástól megmentő Physikát, egy házi kert elrendelésére, vagy egy süítő kementze építésére szükséges Mathesist megtanuljanak, annyival inkább magok, házok néme, és felebarátjaik eránt való kötelességeikről fundamentomos tanítás nemünk számára az egész hazában nints”.

1826-ban és a következő évben egyre többen kapcsolódtak be a nők művelődési jogairól folyó vitába. Egy névtelen szerző lelkes hangon követeli a nők nemzeti szellemű nevelését, magasabb szintű képzését.¹⁸ Egy másik szerző, Sebestyén Gábor a *Szentírásból* kiválasztott szövegek alapján azt próbálta bizonyítani, hogy a nőknek nincs joguk a politikai, tudományos, irodalmi életben részt venni, hiszen a bibliai szövegek is tiltják számukra ezt.¹⁹ Erre válaszképpen egy névtelen szerző ellenkező értelmű textusokat gyűjtött össze a *Bibliából*, és közvették őket a *Tudományos Gyűjtemény* 1826. évi VI. kötetében.²⁰ Két fiatal író, Szontágh Gusztáv és Kiss Károly közös írásukban²¹ azt fejtegették, hogy a magasabb műveltség és az írói hivatás nem gátolja az asszonyokat abban, hogy hagyományos, tehát háziasszonyi és anyai kötelességeiken is eleget tegyenek. „Az ember rendeltetése, kötelességei és jogai nemre való tekintet nélkül egyenlők” – vallották a szerzők.

Sebestyén Gábor támadására Takáts Éva hamarosan válaszolt a folyóirat hasábjain.²² A *Bibliából* vett és eltorzítva magyarázott érveket sorra megcáfolja, majd feltette a kérdést kora tudós férfiúinak. Ha olyan büszkéek a tudományok művelésének egyedül őket megillető privilégiumára, miért nem használják ki ezt a kiváltságot? Miért nem írják meg anyanyelvükön Magyarország történetét, földrajzát, miért nem adnak ki hazánkra vonatkozó statisztikai táblázatokat? Miért nem foglalkoznak azzal, amire szükség van, ahelyett, hogy erejüket a nők művelődésének mindenáron való megakadályozására fordítanák? Takáts Éva határozottan kijelenti: „...a mi nemünk éppen olyan alkalmas a lélek akármely munkáját is végbe vinni, mint a férfiak és valósággal emberi méltóságuk ellen való véték nélkül nem eshetik meg, nemünk lelki tehetségei kifejtőzödésének valamely határt szabni”. Ezzel összefüggésben kimondja: „ha az asszonyok nevelésére olyan kedvező Intézetek volnának, mint a férfiakéra, vagy ha nem tartanék vakmerőségnek azt mondanám: hogy ha az asszonyoknak a babonás illendőség nem tiltaná a férfiakat nevelő Intézetek boldogításában részesülni, akkor reményem, több tudományok egészen új szint venniének magokra, kivált a Psychológiára, Poësisra, és a természet tudományra olyan világosság jelenne meg, mint Kopernikus és Newton által az ég systemájára nézve. Ha az asszonyi nemnek hasonló pallérozódása léssen a férfiakkal, akkor meg fogják ezek az ő érdemeik bétét esmérni, s ez eránt való hajlandóság, és tisztelet fogja őket lekötelezni, nem az ő szerentsés helyheztetésekből származó kedvezések, vagy körülöttük való magokat, és ezt alacsonyító hízkelkedésekből származott gyönyörűségek: akkor a férfiak az asszonyokban nem csak

¹⁸ Mi akadályozza a Hazai Literatura gyarapodását. *Tudományos Gyűjtemény*, 1826. I. 39–44. old.

¹⁹ Sebestyén Gábor: *Menyből jött kirekesztő Privilégium*. *Tudományos Gyűjtemény*, 1826. II. 124–126. old.

²⁰ A.: *Észrevételek S. G. Menyből jött Privilégiumára*. *Tudományos Gyűjtemény*, 1826. VI. 104–108. old.

²¹ Szontágh Gusztáv–Kiss Károly *Gránátos Hadnagyok*: Bajnoki Hartz Takáts Éva Asszony ügyében az asszonyi nem érdemei s jussaiért. *Tudományos Gyűjtemény*, 1826. VIII. 72–114. old.

²² Takáts Éva: *Barátnémhoz írt második Levelem ismét Nemünk ügyében*. *Tudományos Gyűjtemény*, 1826. IX. 73–86. old.

játszó társakat, vagy gazdaságbéli segédeket fognak találni, hanem az ő telyes bizodalnokra érdemes barátokat is, és a vélek egyforma lelki pallérozódással s rokon érzéssel bíró asszonyok társaságában fognak érezni, és azokkal is éreztetni olyan boldogságot, a mit másutt a nap alatt fellelni nem lehet”.

A magyar nők művelődésének első harcosa, Takáts Éva már ezelőtt 174 évvel megfogalmazta azt az alapvető tételt, hogy a női és a férfi intelligencia között nincs különbség. Ha a nők számára megteremtik a férfiakéval azonos művelődési lehetőségeket, akkor a nők is elérhetnek a politika, a tudományok és művészetek területén olyan eredményeket, mint a férfiak.

Az országgyűlési felszólalások visszhangjaként tovább folyt a vita a lapok hasábjain a nők művelődésének kérdéseiről. Kiss Sámuel például egyenes összefüggést mutat ki a leányok nevelésének elhanyagoltsága és hazánk elmaradottsága között.²³ Egy másik szerző felvet egy nagyon fontos kérdést:²⁴ a leányok nevelésével megbízott külföldi nevelőnők helyett „pallérozott magyar nevelő asszonyokra” lenne szükség – vallja. Nemcsak azért, hogy leányaik nemzeti szellemben nevelkedjenek, hanem azért is, hogy szegény, egyedülálló, de képzett nők munkához jussanak, ne szoruljanak kegyelemkenyérre.

Természetesen nemcsak a haladó elvek kaptak nyilvánosságot. Holko Mátyás például egy korábban már latin nyelven megjelent gúnyiratát küldte el magyarra fordítva a *Tudományos Gyűjteménynek*, ahol az *Védőbeszéd az Asszonyi Tsatsálkodás ügyében...*²⁵ címmel látott napvilágot 1826-ban. A szerző az egész vitát női „csacsiságnak” minősíti, amelyről egy férfinak még csak tudomást sem kell vennie.

Günöszebesz (=Asszonytisztelő) álnév alatt egy konzervatív szerző azt fejtegeti, hogy egy magyar férj számára a „Tudományos asszony szokatlan és viszolyogtató”. A *Szózat Napkeletről, a magyar férfiúi és asszonyi Nem viszonyaik eránt* című²⁶ írásra hamarosan válasz érkezett. A cikk címe: *Szózat Napnyugatról*, és szerzője Szivonyáné álnév alatt rejtőzködött.²⁷ Hosszú írásában a szerző széleskörű műveltségről tesz tanúságot. Példákkal bizonyítja, hogy a tudományok, az irodalom, és a képzőművészetek terén milyen sok nő működött sikerrel az elmúlt évszázadokban, külföldön és hazánkban is. Levélformában írott cikkét a következő gondolatokkal fejezi be: „*Imé kedves Barátném! nem példa nélkül való dolog tehát asszonyi kezében az írottoll 's asszonyi szájban a' tudós hang. Én kész akartva szőttem illy halmazoa, nemünk ügyét tárgyaló levelemre a' tudós asszonyokat, tudván Leo Pápának ama' mondását (in Sermo de Jejunio.) Validiora sunt exempla, quam verba: erősebbek a' példák, mint a' szavak. Most vitassák már a' férfiak az ellenkezőt: és most tsáfolyják meg, ha tudják a' piori megtzáfolni. A' tudománynak mintegyik ágában voltak mester asszonyok”.*

A cikk megjelenése után a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője, Thaisz András lezárta a nők művelődéséről szóló vitát, amely több éven át foglalkoztatta a közvéleményt. Mivel azonban a témáról mintegy két kötetnyi kinyomtatásra érdemes anyag gyűlt össze a szerkesztőségben, Thaisz előfizetési felhívást tett közzé annak önálló kötetben történő publikálására.²⁸ Sajnos a tervezett kötet nem jelent meg.

Ha összehasonlítjuk az 1820-as években, hazánkban a nőkérdésről lezajlott vita eredményeit az ugyanazokban az években külföldön, Angliában, Franciaországban, Amerikában lefolyt ilyen tárgyú vitákkal, elmondhatjuk, hogy a hazai szerzők ugyanúgy, mint a külföldiek, eljuttattak annak a fontos tételnek a megfogalmazásáig, hogy a nők és a férfiak értelmi képességei között nincs különbség. A nőket is megilletik a művelődés terén ugyanazok a jogok, amelyek a férfiakat. Azonban, míg a külföldi nőemancipációs irodalom már ebben az időben is hangsúlyozta a politikai jogok egyenlő gyakorlásának, vagy az egyforma pályaválasztási, sőt hivatal-

²³ Kiss Sámuel: Miben van még a Magyar hátra leginkább? *Tudományos Gyűjtemény*, 1827. II. 23–41. old.

²⁴ A. J.: A Nemzetiség és Kultúra. *Tudományos Gyűjtemény*, 1827. II. 23–41. old.

²⁵ Holko Mátyás: *Védőbeszéd az Asszonyi Tsatsálkodás ügyében*. *Tudományos Gyűjtemény*, 1826. IX., Szép-Literaturiai Ajándék 129. old. A gúnyirat korábban megjelent: Solennia XVI. Bibliothecae Kis Honthianae, Pesini, 1825. 107. old.

²⁶ Günöszebesz: *Szózat Napkeletről, a magyar férfiúi és asszonyi Nem viszonyaik eránt*. *Tudományos Gyűjtemény*, 1826. XI. 65–77. old.

²⁷ Szivonyáné: *Szózat Napnyugatról*. *Tudományos Gyűjtemény*, 1827. II. 61–92. old.

²⁸ Thaisz Redactor: *Jelentés a szép Nem Jussainak védemezéséről*. *Tudományos Gyűjtemény*, 1827. III. 124. old.

viselési jognak a férfiakra és nőkre egyformán történő kiterjesztését, addig a magyar szerzők mindezeket nagyon bátortalanul vagy egyáltalán nem követelik. Mégis nagy jelentősége volt ennek a vitának, hiszen ekkor fogalmazódtak meg először olyan időszerű követelések, mint az anyanyelvű, nemzeti szellemű, korszerű műveltséget adó leánynevelés, vagy a nőneveléssel foglalkozó szakemberek magas szintű szervezett képzése.

A nők művelődésének kérdéseiről folyó sajtóvita 1827-ben tehát lecsendesült. Alig másfél évtizeddel később, az 1840-es években azonban ismét élénk eszmecsere kezdődött az *Athenaeum* és az *Életképek* című lapok hasábjain a leányok nevelésének problémáiról, melynek nyomán a megfogalmazott kívánságok a gyakorlatban is lassan megvalósultak.

Fehér Katalin

A régi gajnai leányvásárokról

A Bihar-hegység a Közép-Dunamedence egyik legtekintélyesebb hegytömege, melynek déli oldaláról kiágazó sarokbástya a Gajna nevű hegyorom. Ennek magassága: 1486 méter. Ez a hely hármas határ Hunyad, Aranyos-Torda és Arad megyék között. A hegyorom Hunyad megye területén van, panorámája elragadó. Láthatók az Aranyos, a Fehér-Körös és a Maros folyók völgyei, a Gyalui-havasok, a kopasz Vulkan-hegység és az égbolttal összeolvadó Alföld széle.

A Gajna hegycsúcstól északra, 1450 méter magasságban elterülő széles fennsíkon – Vásárhely a neve – tartották egykor, a Fehér-Körös és Aranyos felső vidékének elszórtan élő, házasodni vágyó móc (az erdélyi románság sajátos, hegylakó népcsoportja) fiatalok a megkérést,

Menyasszony

Vőlegény

Pópa

Igen látványos volt a leányvásárra a gyülekezés. Már korán reggel, minden irányból özönlöttek a különböző falubeli nők és férfiak a közeli havasokból tarka csoportokban felfelé a meredek hegyoldalra. A gyalog érkező lányok, a fennsíkra érkezés előtt, az erdőszélen levetették hétköznapi ruhájukat és felvették a magukkal hozott ünneplőjüket, hogy minél csinosabbak legyenek, mert legtöbbször a leányvásárokon jött el a szerencséje. Érkeztek résztvevők ökrösszekereken és lóháton is. Kellemes időben 4–6 ezer résztvevője is volt a vásároknak. Az eladó leányok egész hozományukkal voltak ott, a legényeknek módjukban volt válogatni. Ott hevert a nagy kelengyeláda a leány előtt nyitva, benne mindenféle női öltözék: katrincák, szoknyák, himzett ingderekak, kozsók, s a havasi lakók legértékesebb ruhája a selyemmel szépen kivarrott vásznak sokféle árnyalatban. A ládafiában tallér, aranypénz és bankó, kitől mennyi teltet. A szülők megadták a szemrevaló legénynek a választ arra a kérdésre is, hogy hány darab jószág jár leányukkal.

A leányvásárokkal kapcsolatos sokadalomban mindenféle faárut (gereblye, villa, kaszanyél), fenkötöket, vásznat, bundát is árusítottak. Nagy keletje volt a vásárokon a 2,0-2,5 m hosszú havasi kürtnek. Ezeket távolra hangzó, harsonaszerű hangja miatt, főleg éjjel használták a pásztorok, az állatok őrzésénél a nagyobb vadak elriasztása, távoltartása céljából. Italként cseresznye és szilvapálinkát, bort fogyasztottak. Árultak levesféléket, vaddisznó pecsenyét. A falusi pék zsemlyeféléket árult, a pásztorfiúk áfonyát kínáltak.

Az összejövetelel tánc és vígság volt egész nap. A zenészek játszották a hórát, batulát, a szürbát, a lassú és gyors ardeleanat, erre táncoltak a fiatalok. Tánc közben kurjongattak és táncszókat rikkantottak. Jártak-keltek a területen a házasulandók addig-addig, amíg megakadt a szemük valamelyik lányon (fátán). Ha megtetszett, odaszóltak az apának: adná e feleségül a lányát? Jó is a legény, ügyes is, szép nyája van, otthon – mondta a fiú rokonsága. Ha megegyeztek, paroláztak, megitták az áldomást kedvenc italukkal a rozsólissal, az immár vőlegény megkínálta a menyasszonyát rézbányai vagy topánfalvi mézes kaláccsal, majd odasúg-

eljegyzést és házasságkötést. A leányvásár elnevezésű találkozásokat minden évben ugyanazon időpontban, július 13-a (6-görögkeleti naptár Péter-Pál napja) utáni vasárnap tartották. Ha Péter-Pál a hét második felében volt, a leányvásárt a következő vasárnaphoz egy hétre eső vasárnap rendezték.

A havasi leányok már hetekkel előbb készülődtek, hogy tetszetősen jelenhessenek meg a várva-várt napon, a leányvásáron. Varrták a rokolyákat, hímezték az ingvállakat, fényezték a pénzdarabokat, fűzték a gyöngyöket, hogy minél több sorból álljon a nyakfűzér. Nagy gondot fordítottak a katrincákra, melyeket a jobb módú leányok aranyrojtokkal szegélyeztek. (A katrinca keskeny kötényféle színes ruhadarab, melyből elől és hátul is viselt egyet-egyét a mőc nő, leány. A hátsó kötény felső része kék, alsó, nagyobbik része pedig narancsszínű volt. Régebben nem is fedte testük alsó részét más a két katrincánál és a csípőtől lefelé kétoldalt csupasz testük volt látható. Ma már szoknyát is hordanak a katrinca alatt.)

A férfiak bocksort, fehér daróc nadrágot, bőrvet, daróc zekét, báránybőr sapkát viseltek, mely üvegyöngyökkel, kakastollakkal és virágokkal volt díszítve. Az ing nyaka és a kézelő színes fonállal szépen ki volt varrva. Ingüket az övön alul kieresztve viselték.

ta neki: Ne félj, drágám mindig így lesz ez, gyere, menjünk a paphoz. Pap pedig volt ott bőven. Palástja a hátán volt, az esketéshez szükséges viaszgyertyát, koszorút (krisznyik), a kántor mindig kéznél tartotta. Sátorban, vagy a szekér mellett történt meg a szertartás, de ha ez nem volt, az Isten szabad ege alatt. Felhangzott a „Damne milustene”, összeadták a fiatalokat. A pópa zsebre vágta a stólapénzt, húzott egyet a feléje nyújtott rozsolósos üvegből, a süteményből fogyasztott az új pár szerencséjére, és ment tovább, mert szüksége volt rá máshol is.

Nem minden mulatozásból és táncolásból lett a helyszínen férjhez menés. Volt, amikor csak társalgásba elegyedtek a fiatalok. Szóba jöttek az otthoni dolgok, a família, ingó és ingatlan vagyon, és ha megegyeztek, a leány atyja és a vőlegény paroláztak, kézfogót tartottak. A vásár utáni legközelebbi alkalommal a legény otthonában is felkereste a leányt és házasság lett a gajnai vásár vége.

A gajnai mór leányvásárnak a távolabbi vidékekről is többször voltak látogatói. Az elragadó kiállítás nyújtó Gajna hegycsúcsához I. Ferenc József, mint fiatal császár is ellátogatott, az 1852. évi erdélyi körútja alkalmából. Ennek a látogatásnak az emlékére a legkiemelkedőbb csúcsra gránitból, latin feliratos emlékoszlopot emeltek. Ezt később lerombolták és 1918 után Ferdinánd király emlékműve került a helyére. Ezt is hasonló sors érte. Ma egy díszesen faragott kereszt „Avram Janku, a mócok vezére” emlékét örökíti meg. Maradandóbb emléket hagyott hátra a fejedelmi látogatás a havasi lakosság emlékezetében. Büszkén beszélnek az egyszerű emberek, hogy „Járt ám itt a király is, sárga paripáján lovagolt végig sok fényes úr kíséretében a mi havasunkon.” Elmondják, hogy még a bálmost (tejfölben főtt kukorica-liszt) is megízlelte s aranyakkal jutalmazta meg azt az alsóvidrai öregasszonyt, aki főzte.

1864-ben a görögkeleti román püspökséget törvényesen függetlenítették a szerb egyháztól. Főállították az aradi és karánsebesi püspökséget. A módosított egyházi törvények következtében megszűntek a Gajna fennsíkon a házasságkötések, de a népünnepély jellege megmaradt. A lányok legszebb kelengyéiket ezután is magukkal vitték, de nem hozományképpen, hanem csak mutatóba. A múlt század végére az ünnepek is elmaradtak, közönséges vásárrá alakult az összejövetel, és ezt ekkor is leányvásárnak emlegették.

Ma már nem szokott zajos lenni az egykori leányvásárok színhelye a Gajna fennsíkján. Csak nagyritkán járnak itt a Bihar hegységet felkereső turisták és kirándulók. A legelésző állatok a leányvásárok idején elnevezett Táncos dűlőúton mennek fel a fennsíkra.

Leányvásár elnevezésű folklór rendezvényeket ma is tartanak Hunyad megye különböző településein a művelődési házakban, abban az időben, amikor a régmúlt leányvásárait tartották a fennsíkon. A hívogató plakátokon a havasi kürt is látható, melyeknek hangjától volt zajos a leányvásárok idején a Gajna fennsíkja.

Irodalom:

Vasárnapi Újság Bp. 1893.; Révai Nagy Lexikon Bp. 1913. 8. sz.; Magyar Néprajzi Lexikon. Bp. 1987.; Régi erdélyi viseletek. Bp. 1990.; Szabó Imre–Ernyei József: A gajnai leányvásár. Néprajzi Értesítő. Bp. 1904.; Saját gyűjtés

Góg Imre

Az egykori Urániáról

Budapesten az Uránia „filmszínház” nem pusztán egyike a rohamosan fogyatkozó fővárosi moziknak, hanem a magyar filmkultúra bölcsője és az egész országra kiterjedő tudományos és művészeti ismeretterjesztés megalapozója. Az 1893-ban épült, mór stílusú palotában először az Oroszy Caprice, majd az Alhambra mulató szórakoztatta a közönséget. Vélhetően csejeli anyagi sikerrel.

A rövid életű mulatók után, száz évvel ezelőtt: 1899. április 4-én ebben az ún. Rimanóczy palotában nyílt meg az Uránia Tudományos Színház. Az új intézményt felszerelték álló- (dioráma) és mozgóképek bemutatására alkalmas vetítőberendezésekkel. Így indult az ország első, állandó és a rendszeres filmelőadásokat 100 évig megőrző „mozi”. Az állandósult filmvetítések történeti értékeléséhez tudnunk kell, hogy ezt megelőzően mind az Edison-féle kinosz-

kop mozgó képeinek látványa, mind pedig a Lumière-féle, celluloid szalagra rögzített mozgó-fényképek kávéházi vagy cirkuszi vetítése az alkalmi szórakoztatást szolgálta. Ezzel szemben az Uránia dioráma és filmszalagos vetítései nem csupán a szenzációkeltést, szórakoztatást, hanem a közművelődés előmozdítását is célul tűzte ki.

Az aranydíszektől csillogó palotában szervezett művelődéstörténeti kezdeményezés azonban nem választható el az 1897-ben alakult Uránia Tudományos Egyesület Rt. tevékenységétől. Abban az időben még élénk volt a Millennium hazafias légkörének teremtő buzdítása. A módosabb polgárok hazaszeretete tettekben is megnyilvánult. Jóllehet a magyar egyesület megalakításának ösztönzője és közvetlen kiváltója a hasonló bécsi és berlini szervezet, a hazai közművelődési feladatok kialakításánál példaértékűnek tekintették a népfőiskolai mozgalom dán megalapítójának, Nikolai F. S. Grundtvignak a munkásságát. Népfőiskolájának bemutatásáról szóló cikkben írták: Grundtvig „gyűlölt mindent, amitől a dán szellemnek, a dán nemzeti eszmének, a dán erkölcsnek, szóval a dán nemzeti karakternek meghamisítását csak legkevésbé is félteni lehetett”. (Uránia, 1901. 3. sz. 63. old.) A hazai egyesület munkásságának eredményeiből megállapítható, hogy kiemelten sok energiát fordítottak a „parasztegyetemek” és a „munkásgimnáziumok” megszervezésére.

Az egyesületi munka hatékonyságának fokozására és a tagság szellemi irányítására 1900. május 1-jén URÁNIA címmel havi közlönyt adtak ki „Népszerű Tudományos Folyóirat” jelleggel. Az első szám Beköszöntője szerint céljuk: „A tudományos és művészeti törekvéseket megismertetni azok történeti fejlődésében. A tudásvágyat s a hazafias érzelmet emelni... Szoros összeköttetésben az Uránia Tudományos Színházzal.” A képekkel gazdagon ellátott folyóirat szerkesztője az irodalomtörténész Szász Károly volt. A munkatársak sorában találjuk Móricz Zsigmondot, Lyka Károlyt, Ráth-Végh Istvánt, Beöthy Zsoltot, Cholnoky Jenőt és a korabeli irodalmi és tudományos élet sok más kiválóságát. A kultúrának és tudománynak nem volt olyan ágazata, amelynek legfrissebb hazai és nemzetközi eredményeit ne ismertették volna. A Nobel-díjak mellett különösen a természettudományok hazai feltalálóiinak ismertetőit látták el értékes képekkel, pl. Eötvös Loránd, Ganz Ábrahám, Kandó Kálmán, Zipernowsky Károly találmányainak bemutatásakor. A színvonalas folyóirat alapos szakmai felkészültséggel írott és nagy műgonddal szerkesztett cikkeinek, tanulmányainak elemző méltatása külön figyelmet érdemelne. E rövid dolgozat azonban csak a százéves Uránia filmtörténeti szerepére kívánja ráirányítani a figyelmet, mert sokoldalú közművelődési tevékenységének kiemelkedő része a magyar filmkultúra megalapozása érdekében kifejtett munkássága.

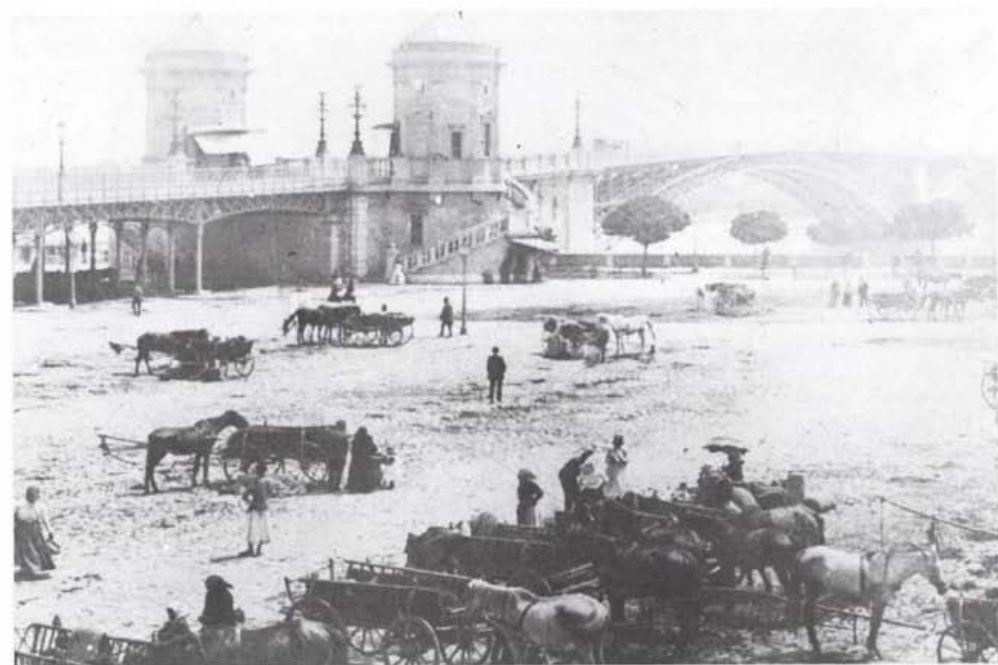
Hazánkban a Daguerre-féle fotózás rendkívül gyorsan elterjedt és népszerűvé vált. Olyannyira, hogy a kolozsvári egyetemen már 1881-ben tantárgy volt az ismertetése. A diavetítések széleskörű alkalmazása a fotókultúra következtében terjedt el. Így a fényképezés népszerűsége után csaknem törvényszerűnek tekinthető, hogy nagy érdeklődés kísérte a mozgófényképezés megjelenését is. Az első években azonban kizárólag a Lumière-testvérek által forgalmazott filmeceket mutatták be. Laptudósítások szerint a Lumière Rt. 1897-re már mintegy 400 felvevőgéppel dolgozott a világ minden táján. Budapesten az Andrássy úton működött állandó kirendeltségük, ahol minden héten új sorozatot mutattak be. Pl. Spanyolország – 10 perces bikaviadallal; Velence; A Szent Gotthárd alagút; Párizs 1900.; Monte Carlo – Riviéra; A Föld körül – 10 mozgófénykép – 10 zeneszám a világ minden tájáról. Ilyen és hasonló művekből állította össze az Uránia kezdeti moziműsorát. Az itt vetített filmek abban különböztek más vetítésektől, hogy „a technika, illúzió, világítás minden módjával szemléltethető teszi a tudás és ismeret világát...” ahol „az iparosok részére is rendeznek mutatványokat, például a vasművesek előtt feltárlják a vasbányászatot és a vas előállításának minden eljárását”. (Vasárnapi Újság, 1899. április 4.) Az Uránia feladatait tekintve még nyomatékosabban fogalmazott az Egyesület elnöke egy parlamenti vitában: „Nem szabad abból a felfogásból kiindulnunk, hogy a művészet csak a gazdagok, a hatalmasok, a felső tízezer kiváltsága ... a közművelődés minden ágát és tényezőjét a nagy népmilliók számára is értékesíteni és hozzáférhetővé kell tennünk. A jövő egyik feladata lesz, hogy ... a filmet ne csak néhány művel ember szeresse és támogassa, hanem minden tanult ember, a nép legszélesebb rétegei.” (Országgyűlési Napló, 1906. 11. IV. köt. 295–296. old.)

Zsitkovszky Béla már ismert fotóművész volt, amikor az Uránia Tudományos Színház laboratóriumának műszaki vezetését elvállalta. Az ezermester képességű és pedagógus szellemű

Ada Kaleh

Dudás Lajos reprodukciói

A szegedi Tisza-híd

„művezető” a hazai filmkészítés lehetőségeinek megteremtésére törekedett. Így került sor 1901 tavaszán az Uránia épületének tetőteraszán *A tánc* című ismeretterjesztő, első önálló magyar némafilm felvételeire. A forgatókönyvet az 1900-as Párizsi Világkiállítás ötlete nyomán Pekár Gyula állította össze, rendező-operátőre pedig – maga szerkesztette felvevőgéppel – Zsitkovszky Béla. Hosszúsága – becslések alapján – 500–700 m körül lehetett. Az óriási sikert aratott mű filmtörténeti érdekessége, hogy a táncokat rangos művészek (Blaha Lujza, Márkus Emília, Varsányi Irén, Hegedűs Gyula, Vendrei Ferenc) adták elő. Film és a klasszikus táncművészet ötvözete világviszonylatban is úttörő kezdeményezésnek bizonyult. A hagyományos művészetek képviselőinek a mozgófényképezéssel kapcsolatos idegenkedésére és előítéletére jellemző az Operaház balettmesterének nyilatkozata a közreműködő balett-táncosokról: „Csak menjetek hát szoknyás és szoknyátlan báránykaim az Urániába. Csináltassatok magatokból duplikátumot, amely különb lesz, mint az eredeti... ha egyébként nem, akkor nagymama korotokban fogtok égni a szégyentől, ha meglátjátok magatokat mai csintalan alakotokban”. (Pesti Hírlap, 1901. május 1.) Az 1910-es években pedig a filmszínház elnevezés ellen tiltakoztak a pesti színigazgatók!

A tánc sikerétől nekibátorodva az Uránia egyre több magyar filmet mutatott be. 1902-ben: Budapesti életképek; Balatonra kiránduló pesti polgárok; Debrecen – A délibábok hazája; 1906-ban: A Tisza mentén; II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala. Európa nagyvárosait és az ország szépséges tájait, műemlékeit bemutató rövid riportokat nagyrészt Zsitkovszky Béla fotográfálta.

Az Uránia mozgalom 10. éves jubileuma alkalmával készített kimutatás szerint a legtöbbet vetített filmek sorrendje: 1. Az orosz–japán háború 180, 2. Párizs 1900. 137, A tánc 121 alkalommal. A 3159 esti és délutáni előadást 916 529 néző, az 1074 iskolai előadást 610 040 tanuló tekintette meg. A 78 munkáselőadásnak 38 300 látogatója volt. A beszámoló kiemelten szólt arról is, hogy míg Bécsben egy, Berlinben is csak a városközelben működik néhány Uránia, addig Magyarország 47 vidéki városában 1801 Uránia-előadást szerveztek. (Uránia, 1909. XI. 439. old.) Az előadásokhoz szöveges vázlatfüzeteket, diákat, egyes esetekben rövidfilmeket és szükség esetén vetítőberendezéseket kölcsönöztek. (A diapozitívok tárgyáról és számáról részletesebben írt Dudás Lajos a Honismeret 1986. évi 2. számában.)

Az Urániában szerzett gyakorlati tapasztalatokat Zsitkovszky igyekezett elméletileg is feldolgozni, közreadni. *A fény* című szaklap társszerkesztőjeként „A kinematográf” címen ötrészes tanulmányban foglalkozott a mozgófényképezés eredményeivel és jövőjével. A történeti kialakulás ismertetése után így folytatta: „Az emberiség kultúráját az írott betűn kívül mi sem szolgálja hívebben, mint a mozgófénykép: a földrajz, állattan, az orvosi tudomány úgyszólván már ma sem nélkülözheti s jó majd idő, talán rövidesen, amidőn szórakoztató jellege is más, tökéletesebb alakot fog ölteni, közszükséglet lesz és olcsóságánál fogva hódítani fog”. (A fény, 1907. évf. 2–6. sz.)

Az Uránia Tudományos Egyesületben tevékenykedő pedagógusoknak az ismeretterjesztésben szerzett közművelődési tapasztalatai nyomán alapították meg 1913-ban, Budapesten a Pedagógiai Filmgyárat. Műtermének és laboratóriumának filmszakmai vezetője Zsitkovszky Béla. Az Urániában szerzett tapasztalatokat mind pedagógiai, mind filiszakmai tekintetben tovább gyarapította. Ezért írta már 1916-ban: „Eljön az idő, amikor az emberek otthon, lakásukban fogják nézni a heti aktualitásokat, csakúgy, mint ma hallgatják az operaelőadást a Telefon Hírmondón. Az újságokat nem olvasni, hanem mozin fogják nézni, az iskolában pedig nem könyvekből, hanem mozival fognak tanítani.” (Mozihét, 1916. 17. sz.)

Sajnos a mozgófényképezés terjedésével párhuzamosan nem ismerték fel az elkészült filmfelvételek megőrzésének történelem-dokumentáló értékét. Pedig az egyik szaklap már 1911-ben azt írta, hogy „A nyelvkincs új szóval gyarapodik: a levéltár, irattár és könyvtár mintájára illik megalkotni a filmtár szót, mivelhogy már hivatalos filmtárak is vannak”. (Mozgófénykép Híradó, 1911. IX. 17.) Ennek ellenére senki nem tett semmit ezeknek az értékes filmdokumentumoknak a megőrzésére. Az Urániában vetített filmeknek csak egy kis töredéke maradt meg. (A millenniumi bandérium felvonulásának részlete, Rákóczi fejedelem hamvainak hazahozatala Rodostóból, Szekerek vonulása a Lánchídon, Blériot repülése a Rákosmezőn és néhány, a Lumière-cég által készített rövid jelenet.)

Sajnos az I. világháború politikai és gazdasági krízisei mindkét szervezetet rendkívül megviselték. Ennek következtében 1916-ban az Uránia Tudományos Színház szűnt meg, az 1920-as évektől már csak bemutatómoziként működött. Az évtized végére pedig az Egyesület is megszűnt. A mór stílusú palota mozija már csak azzal őrizte meg kezdeti korának rangját, hogy épületében ad helyet a Színművészeti Akadémiának.

Molnár István

Üveges tót

TERMÉS

A szászfenesi Leányvár

Kolozsvár közvetlen környékének egyik történelmi műemléke, a Leányvár csekély maradványa, Szászfenestől délre, mindössze pár száz méterre található, egy erdős domb csúcán. Kolozsvárról autóbusszal ki lehet jutni Szászfenesre (Florești), onnan pedig a Tótfaluba vezető úton egyenesen a Leányvár dombjának (Várdomb) aljába érkezünk. A domb csúcsára is aránylag könnyen kijuthatunk, ha a turistajelzések örvényen haladunk.

A dombtetőt sánc övezi és ennek a szélén egy torony romjai omladoznak. A rom tövében található nyíláson néhány méteres földalatti folyosóba jutunk. Hogy ez az alacsony folyosó hova vezetett, a hajdani váracska pincéjébe, vagy állítólagos kazamatáiba, erre csak szakzszerű feltárással lehetne fényt deríteni. Annyi azonban bizonyos, hogy az idők folyamán „kincskereső” össze-vissza ásták-túrták a váracska dombját.

A szászfenesi kicsiny Leányvár építési idejéről nem maradtak fenn írásos feljegyzések. Feltehetőleg, hogy királyi várnak épült, majd (miután Kolozsvár és Gyalu környéke az erdélyi püspökség birtokába került) a szászfenesi Leányvár is püspöki vár lett, amelynek az volt a szerepe, hogy védelmezze a püspöki birtok itteni részét, annak terményeit, a nép által beszállított tizedet és fegyelmezze az esetleg engedetlen jobbágságot. Ennek a várnak még az a szerepe is lehetett, hogy a közvetlen közelben lévő kolozsmonostori apátságot (amelyet I. Béla királyunk alapított az 1060-as évek elején, és amellyel az erdélyi római katolikus püspökség állandó birtok és hatalmi viszályban volt) akadályozta kiváltságainak gyakorlásában. Tudunk olyan esetről is (1220 táján), amikor a püspök papjaival és vitézeivel valóságos fegyveres támadást intézett a kolozsmonostori apátság ellen, feldúlván azt és megsemmisítvén pápai és királyi kiváltságleveleit.

A Leányvár építményei a tatárjárás (1241–1242) előtt feltehetően fából épültek, és több mint valószínű, hogy a vár nem élte túl a tatárjárás pusztításait, hiszen a Radna felől jövő tatár hadak a Leányvár közvetlen közelében nyomultak előre Nagyvárad felé. Ebből az időből egy királyi oklevél említést tesz a szomszédos Gyalu pusztulásáról is.

A tatárjárás után újra felépült a Leányvár, de most már terméskőből, és továbbra is az erdélyi püspök vára maradt. Nagyon kevés írásos emlék maradt fenn e középkori várunkról. Először 1312-ből említi meg egy oklevél a fenesi vár várnagyát (Castellanus de Fenes), majd 1357-ben ismét előfordul az erdélyi püspök fenesi várnagyának említése (Castellanus episcopi Fenes), végül pedig az 1373-ból származó oklevélből megismerhetjük e vár várnagyának, Gerendi Miklósnak a nevét.

A szászfenesi Leányvár pusztulása az 1437. évi, Budai Nagy Antal által vezetett erdélyi jobbágyfelkelés idejére tehető. Köztudomású, hogy a felkelést éppen az akkori erdélyi püspök, Lépes György megnehezített egyházi adózási rendszere lobbantotta lángra, és egészen bizonyos, hogy a jobbágyfelkelés nem kegyelmezett a püspöki várnak sem. A bábolnai jobbágyfelkelés vérbefojtása után az erdélyi római katolikus püspökség a Szászfenesessel szomszédos Gyaluban (a hajdani mezővárosban) emeltetett új, erős várat, melyről az első okleveles feljegyzések 1439-ből valók. Ez a vár vette át és folytatta még csaknem 120 évig (1556-ig) azt a szerepet, amelyet azelőtt a szászfenesi Leányvár töltött be századokon keresztül.

A Leányvár többé nem épült fel, romjait az idő lassan, de biztosan koptatja, köveit és sáncait belepi a föld és az erdő, történetét pedig a monda és a képzelet. Szászfenes község lakossága ma már nagyon keveset tud a határában lévő várromról, és azt a keveset is, amit még regéinek erről a hajdani várról, csupán néhány öreg tudja. Tőlük hallottam, hogy a várban, hajdanában maga a király lakott, de azt is mesélik az öreg fenesi nénikék, hogy a várat tündérek építették és lakták, akiknek kincsei még most is ott vannak a vár pincéjében, de a titokzatos pincejajt

csak minden hetedik évben nyílik meg. Az a monda is fennmaradt, hogy egy időben a várat papok lakták, akik ide zárták be a környék szegény népét, leginkább a leányokat, és így kapta a vár a Leányvár nevet.

Ide kívánczok egy helytörténeti monda, melyet Szabó Géza, a közelmúltban elhunyt, nyugalmazott magyarkiskapusi református lelképásztor gyűjtött az 1970-es évek első felében, az akkor 80 esztendőes Takács Anna szászfenesi lakostól. A szájhagyomány szerint, tündérek éltek a Leányvárban, Szászfenes határában, egy hegy mélységében, ahova alagút vezetett. Korsóikkal nagypéntek éjszakáján minden esztendőben kijöttek a Leányvárból, ellibbentek a kúthoz, a hegy lábához, és ott vizet merítettek. Jól tudták ezt a vadászok, és elhatározták, hogy foglyul ejtenek egy tündért. Ezért csináltattak a csizmadiákkal egy piros csizmát, és nagypéntek estéjén szépen a kút mellé állították. Éjfél tájban kijöttek földalatti kastélyukból a tündérek, és az egyik, mindkét lábacskáját beledugta a piros csizmába, mint egy kürtöbe. Erre a vadászok, akik a fák között leskelődtek, a kúthoz szaladtak. A tündérek szétrebbentek, csak az az egy maradt ott, aki szegény hirtelen nem tudta kihúzni lábacskáit a piros csizmából. A vadászok így megfogták és magukkal vitték.

Ricci József

Pápa tűzvédelme a XVIII. században

Pápa középkori forrásaiból nem értesülünk igazán nagy tűzesetekről a városban. Ilyen feljegyzések a végvári időkben sem maradtak fenn, amikor a lakosság száma megfogyott, az ipar és kereskedelem hanyatlott. Nem valószínű, hogy ez a céhek kitűnő tűzoltó tevékenységével magyarázható, sokkal inkább az lehet az ok, hogy a harcos korban megsemmisültek a tűzesetekkel kapcsolatos dokumentumok.

A török kiűzése után sokat javult a helyzet. A népesség növekedni kezdett, a háborús időkben Sopronba és más városokba elköltözöttek fokozatosan visszatértek a városba. A meginduló fejlődést a Rákóczi szabadságharc eseményei állították meg. Miután Vak Bottyán főhadiszállása hosszú ideig a városban volt, a császári csapatok 1707-ben megtorlasként felégették a várost. A történeti munkák szerint csupán Tallián Sándor és Botkáné háza maradt épen.¹

Az 1711-ben megkötött szatmári béke után ismét megindult a fejlődés, amit a földesurak, az Esterházyak is igyekeztek elősegíteni. Erre utal, hogy a városba az ipar és kereskedelem fellendítésére zsidó családokat telepítettek. A környékben található, a török időkben elnéptelenedett bakonyi falvak betelepítésével egyidőben minden bizonnyal Pápara is kerültek főként iparúzzással foglalkozó németek.²

Ebben a korban a török már nem jelentett veszedelmet a pápaiak számára, de a nagy tűzvészek réme állandóan ott lebegett felettük. Ez elsősorban az épületek tetőzetének gyúlékonyságával magyarázható. A város mellett 1771-ig nagy kiterjedésű tó volt, mely bőségesen szolgáltatott nádat a tetőfedéshez. A földművelő lakosság kedvelte a rozsszalmát ugyanerre a célra. Mindkettő igen jó szigetelő képességgel rendelkezett, nyáron hűvösen tartotta a lakást, télen megőrizte a szobák melegét. A módosabb házakat faszindellyel fedték. A nád, a szalma, a nyári hőségben kiszáradt faszindely egyformán gyúlékony volt, így a kimondottan esős, havas napokat kivéve, állandóan fennállt a tűzveszély. Eleendő volt egyetlen kéményből kipattanó szikra, őrizetlenül hagyott tűz, olajlámpa, gyertya, hogy tűz keletkezzen.

A tüzek terjedését nagy mértékben elősegítette a település zsúfoltsága. A szorosan egymás mellé épült házaknál a lángok könnyen utat találtak a szomszéd tetőkre. Szeles időben percek alatt egész utcasorok borulhattak lángba. Fokozta a tűzveszélyt, hogy bizonyos mesterségek-nél elengedhetetlen volt a tűz alkalmazása. Nemcsak a patkolókovácsok, a fegyverkovácsok, a rézművesek, a lakatosok használták, de a kádárok is alkalmazták. Némely iparosok maguk

¹ Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Megjelent 1994-ben. Főszerkesztő: Kubinyi András. 210. old.

² Bognár Imre Ede: Pápa településföldrajza. Pápa, 1943. 73–92. old.

is gyűlékony anyagokkal dolgoztak. A famegmunkálással foglalkozó mesterek, szítások, bog-
nások, asztalosok udvarában, műhelyeiben sok gyűlékony anyag halmozódott fel, mely vi-
gázatlanság esetén könnyen tüzet fogott.³

A középkor végén Pápa három részből állt: a Belvárosból, az Alsóvárosból és Felsővárosból.
Legszerencsésebbnek a belvárosiak mondhatták magukat. Ezt a viszonylag egységes telepü-
lést akkor még romladozó városfal vette körül. Itt lakott az iparosok túlnyomó többsége, akik
céhekbe tömörülve, szervezeten fel tudták venni a küzdelmet a tüzek ellen. Az alsóvárosi és
felsővárosi majorok laza települést alkotva a Belvárostól délre, illetve északnyugatra helyez-
kedtek el. Itt élt a földművelő népesség. Mint az egykori iratokból kiderül, az Alsóváros házai
a Hosszú utca és Pocséta utca körül rendeződtek. A Felsővárosban is volt Hosszú utca, s köz-
vetlen a várfalon kívül húzódtott a Sörfőző utca.

Egy 1730-ban a földesúrral, Esterházy Ferencsel kötött szerződéssel ezek a külső részek kö-
zelebb kerültek a városhoz, mely alatt a Belvárost kell érteni, de irányítás szempontjából csak
1842-ben született meg az a település, melyet ma Pápa néven ismerünk. Ekkor jött létre az egy-
séges városvezetés az első polgármester, Villax Antal vezetése alatt.⁴

A fokozott tűzveszély miatt felmerült annak a gondolata, hogy Pápán is legyenek olyan tűz-
rendőri szabályok, amilyenek számos szabad királyi városban már érvényben voltak. 1725.
február 25-én hozta meg ezeket az intézkedéseket minden bizonnyal más városok példája,
megfogalmazott rendelkezései mintájára Pápa város tanácsa a városbíró irányítása mellett.
Ezek abban a korban példamutatónak tekinthetők. Érdemes a szabályokat egyenként szem-
ügyre venni.⁵

Elsőként arról rendelkeztek, hogy a város öt nagy utcájának mindegyikében legyen két-két
strázsamester. Ők gondoskodtak arról, hogy minden éjjel 4 városi polgár teljesítsen őrszolgá-
latot, ügyelve elsősorban arra, nehogy tűz támadjon valahol a városban. Ezek az utcák a kö-
vetkezők voltak: Ispotály, Szent László, Bástya, Új és Víz utca. A szabályzat intézkedett a strá-
zsamesterek és strázsák megbüntetéséről abban az esetben, ha kötelességüket elmulasztanák.
A pénzbüntetések igen komoly összegek voltak.

Bizonyára a kedvezőtlen tapasztalatok alapján jogos félelem élt a város vezetőiben az idege-
nekkal, jövevényekkel szemben, akik között szép számban akadhatott kétes személy, garázda,
részeges vagy éppen gyújtogató. Éppen ezért így intézkedik a tűzrendészeti szabályzat máso-
dik pontja: „Senki bíró uraimék hírek nélkül idegeneknek és jövevényeknek, csavargóknak,
tisztátalan személyeknek, koldusoknak, zarándokoknak, passzus nélkül járóknak szállást 12
forint büntetés terhe alatt ne merészellen adni, az kinél volna pedig, ezen büntetés alatt hírt
adjon, mert az kinél megtapasztaltatik, ha pénze nem lenne, ötven palca adatik az piarcon
deresben neki, mind szállójával edgyütt...”

A harmadik pont ugyancsak figyelemre méltó: „Estveli 8 órai harangozás után senki az eő
korcsmaján bort árulni ne merészkedjen, az korcsmaházzal szemben is az dombérozókat el-
külgye négy ft büntetés alatt.”

Az utasítás helyes, a kemény büntetés kilátásba helyezése bizonyára visszatartó erejű volt.
Kijátszására nem kínálkozott lehetőség, miután akkor is példás büntetésre számíthatott a
korcsmáros, ha vendégei a közelben folytatták az italozást, mulatozást. Ez a rendelkezés első-
sorban a közrend megóvását célozta meg, de miután a részeg ember könnyen vetemedhet
gyújtogatóra, vagy beszámíthatatlanságánál fogva előidézhet tüzet, a tűzrendészet célját is
szolgáltatta.

A negyedik szabály is inkább a bűnmegelőzést szolgálja, mint a tűzrendészetet: „Lámpás
nélkül is a fellebb írt harangozás után ne járjanak, főképpen kocsisok, deákok, szolgák, kol-
dusok, mert ha ez félék találatnak, megfogatnak, az kalodában vitetnek, másnap piarci deres-
ben megcsapattatnak.”

Meglepő, hogy az 1700-as években Pápán a kocsisok és szolgák mellett a diákok is a meg-
bízhatatlan elemek közé soroltattak. A piactér alatt abban az időben a Fő teret kell értenünk,

³ Uo.

⁴ *Kapossy Lucián*: Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905. 80–81. old.

⁵ Uo. 83. old.

ahol a szabályzat megszületésének korában még a kelet–nyugati tájolású hatalmas Árpád-kori templom állt.

A szabályzat ötödik pontja valóban tűzrendészeti, miután a dohányzást éjjel és nappal keményen tiltja a város egész területén. A tilalom megszegői kemény büntetésben részesültek, a Fő téren megbotozták őket, majd szokatlanul magas pénzbüntetést, négy forintot voltak kötelesek fizetni.

A hatodik pont arról intézkedik, hogy az esti 8 órai harangozáskor az éjszakai őrszolgálatra rendelt polgárok kötelesek a Fő téren megjelenni, ahol eligazítást kapnak.

A hetedik szabály nagyon okosan előírja, hogy minden ház udvarán legyen kádakban, hordókban víz tűzoltás céljaira. Ez nagyon indokolt volt, hiszen abban az időben a közutakból és az egyes portákon található kutakból a vízmerés elég hosszadalmas munkával történt. Ez az előírás nem volt szigorú, megszegője egy forint büntetést fizetett.

A nyolcadik pont tiltja a csapóknak és más gyúlékony anyaggal dolgozóknak a lakásban az éjszakai munkavégzést, de még azt is, hogy gyertyával járkáljanak vagy dohányozzanak a ház padlasterében. A kilátásba helyezett büntetés ilyen esetekben szokatlanul kemény, alkalmanként 12 forint.

A kilencedik pontban a kémények rendszeres tisztításáról történik intézkedés. Érdekes módon itt nincs kilátásba helyezve a büntetés, ha ezt a házigazda elmulasztja. Ugyanakkor a kéményseprőt, ha nem megy el a hívásra, a Fő téren történő megbotozással fenyegeti a szabályzat.⁶

A következő pont arról intézkedik, hogy széna, takarmány csak egy kiskocsira való lehet a háznál, miután ez is igen gyúlékony anyag. A legtöbb mesterember vásározott, lovat, lovakat tartott, így ez a rendelkezés számukra kemény megkötésnek bizonyult. Betartása mégis ajánlatos volt, miután 12 forint büntetés várt arra, aki ezt a szabályt megszegte.

A tizenegyedik pont szintén az állattartást érintette. Egy, legfeljebb két marhát tarthatott egy háztartás a város területén, de ezek számára olyan istállót volt köteles építeni, amin nem fogott a tűz. Nemcsak az erős vesszőfonásból készült falakat kellett kívül-belül vastag agyagréteggel bevonni (paticsfal), hanem a padlást is. Érdemes a rendelkezést eredetiben idézni már csak a nyelvezete miatt is: „Senki egy-két marhán fölül maga házában ne tartson, azoknak is olyan alkalmatosságuk legyen, melyek a tűz ellen alkalmatosan legyenek, pallása, azt erősen megsarazza, falait pediglen vastagsárral megsarazza kívül-belül.”⁷

Nem tudjuk, mennyire tartották be a pápaiak ezeket a rendszabályokat, de tény, hogy a XVIII. század ebben a városban a tűzvészek százada volt. A legnagyobb tüzesetekről jó leírások maradtak fenn.

A labancok által történt felégetés után negyven éven keresztül nem volt nagyobb tüzeset, a város jelentős mértékben fejlődött. 1747. január 24-én, télvíz idején tűz támadt a Szent László utca végén, mely a város északi részén 127 házat hamvasztott el egészen a Borsosgyőri kapuig. A következő évben az Alsóvárosban pusztított tűz. Három év múlva a Belvárosban égett le 164 ház és az Árpádok korában épült templom.⁸

Alig több mint három évtizeddel később, 1779-ben, március 4-én újabb tűzvész pusztított a városban. Szerencsétlenségre erős szél volt ezen a napon, mely igen nagy mértékben hozzájárult a tűz terjedéséhez. Egy szemtanú, Zsoldos Ferenc, a pálos gimnázium tanára vers formájában örököltette meg ezt a szomorú eseményt. A költemény szemléletes képet nyújt a törtétekről:

*Mindezen nagy veszély eredetét vette
A belső városnak szinte közepette,
Csakhamar erejét úgy kiterjesztette,
Hogy városunk felét porig emésztette.*

Ezúttal tehát a város központjában pusztított a tűz, hatalmas károkat okozva.

⁶ Uo.

⁷ Uo. 84. old.

⁸ Bognár Imre Ede: i. m. 88. old.

Ez év nyarán bizonyára nagy erővel indult meg az újjáépítés, hogy a hajléktalanok őszre fedél alá kerülhessenek. A munka még be sem fejeződhetett, amikor szeptemberben újabb szörnyűség következett be. Zsoldos Ferenc tanár ezt is átélte, s a tüzesetről versben így emlékezett meg:

*Tekintek, hát látom, hogy azon a részen,
Amely a múlt tűztől megmaradt egészen
A füst tekeredik, a láng erőt vészen,
Készül, hogy viszonytag mindent megemésszen.
Lengedező alszél a tüzet éleszti
Többrül több házanként lassan széleszti,
A nádas házakat addig melegíti,
Míg nem városunknak felét bekeríti.*

A versből kiderül, hogy a feltámadó szélnek ismét nagy szerepe volt abban, hogy a fél város leégett. A szélrohamok a lángoló zsarátnokot elröpítették a nádtetős házakra, s azok sorban lobbantak lángra. Hiába sikerült a hosszú házsorok közötti sikátorokon aránylag jól megközelíteni a lángoló háztetőket, lehetetlen volt a tüzet megfékezni.

Kiss Ernő történelemtanár úgy fogalmaz, hogy ez a tűzvész kártételében alig maradt el a tavaszi mögött. A továbbiakban a következőket írja: „Ez a két tűz Rimay tűz néven maradt emlékezetes városunk történetében, mert mind a két tűz okozójául Rimayt tartotta a közvélemény, aki híres garázdá korhely volt a maga idejében...” A bíróság nyomozást rendelt el az ügyben, de ítéletről nem maradt feljegyzés, pedig Rimayt ezt megelőzően már két esetben gyanúsították gyújtogatással. Történelmi tény, hogy a tűzoltás védőszentjének, Flóriánnak, a mártírhalált szenvedett római századosnak a Rimay tüzek után állítottak szobrot az északi városkapu közelében. Ez a szép barokk alkotás negyedszázaddal ezelőtt áthelyezésre került, így most a Nagytemplom nyugati oldalánál található.

Kilenc évvel ezután, 1788. május 25-én ismét jelentős tűz hozta lázba a várost. Orbán városi tanácsos háza kigyulladt, onnan a tűz áterjedt a Pálos-rend gimnáziumára és magára a rendházra is. Úgy tűnik, ezután a tüzet sikerült lokalizálni, mert további kártételről nincs tudomásunk.⁹

A nagy tüzek évszázada városunk történetében ezzel lezárult. A barokk épületek, nagytemplom, kórház, kastély alkotói a század végén bebizonyították, hogy a jövő a cseréppel fedett téglá és kőépületeké. Minden bizonnyal ez is hozzájárult ahhoz, hogy a XIX. században radikálisan csökkent a nagy tüzesetek száma.

Huszár János

A fóti Suum cuique-telep története

Az első világháború után Magyarország előtt szinte leküzdhetetlen szociális nehézségek tornyosultak. A sokféle területen, számtalan formában jelentkező bajok közül kiemelkedett a hadirokkantak és hadigondozottak (hadiárvák és hadiözvegyek) problémája. Ennek mértéke minden korábbi háborús tapasztalatot lényegesen felülmúlt. Régóta ismert, hogy a világháború idejére jelentősen átalakult haditechnika, amely elsősorban az élőerőben, azaz a katonában igyekezett kárt tenni;¹ önmagában azonban ez még nem indokolta volna a rokkantak meglehetősen magas számát. Ám az orvosi ellátás korábbinál magasabb színvonalra, a szanitációs-gyógykezelés szervezetsége lehetővé tette számos sebesült gyors ellátását, viszont az antiszeptikus

⁹ *Kapossy Lucián*: i. m. 82. old.

¹ *Julier Ferenc*: 1914–1918. A világháború magyar szemmel. Bp., 1933. 24–27. old.; *Szundy Károly*: Az első esztendő. Bp., 1916.

szerék nagyfokú hiánya, különösen pedig az antibiotikumok ismeretlen volta rendkívül sok esetben elkerülhetetlenné tette a csonkolásos műtéteket.² A (tartósan) hadiözvegyek, hadiárvák száma is aránytalanul magasabb volt, mint a korábbi korok fegyveres összeütközéseit követően; itt azonban nem hadi- és orvostechnikai, hanem társadalmi jelenségről volt szó: míg korábban a férjét elvesztett nő, különösen, ha fiatal volt, s csak egy vagy két gyermeket szült addig, csaknem bizonyosan számíthatott újbóli házasságra, addig a gyors újbóli családalapítás a huszadik század elején, különösen a városokban és az ipari foglalkozású lakosság körében már korántsem volt gyakorinak mondható.

A háború miatt megélhetésüket veszítették ellátására, illetve részleges vagy teljes rehabilitációjára, munkába állítására ugyan több állami és társadalmi szervezet is létrejött,³ ám összességében megállapítható, hogy a legtöbb esetben csak viszonylag kis összegű, készpénzbeli támogatást tudtak nyújtani, ami az érintettek sorsán nemigen változtatott.⁴ A megindított átképző, elsősorban háziiparra oktató tanfolyamok a húszas évek derekára rendre kifulladásra, s a hadirokkantak és hadigondozottak meglehetősen nagy számban koldulásra kényszerültek (dacára annak, hogy a hatóságok ezt minden eszközzel igyekeztek megakadályozni),⁵ illetve a közületek alkalmi, igen csekély összegű segítéyeire szorultak.⁶

Azok számára, akik a háború következtében addigi életkereteik felbomlásával kellett, hogy szembenézzenek, az egyik legnagyobb, csaknem megoldhatatlan probléma a lakhatás volt. Magyarországon a lakáshiány, különösen Budapesten és környékén, valamint egyes vidéki városokban már a század elején igen súlyos nehézségeket okozott, s példátlan lakbérzsorsa előidőzőjévé vált.⁷ Ezt a Trianonban elcsatolt területekről beözönlő menekültek nagy száma a húszas évekre tovább fokozta; velük egyidőben rengeteg, megélhetést kereső hadirokkant és hadiözvegy is a fővárosba tódult, akiknek útja – nagyon csekély kivétellel – a nyomortelepekre vezetett (nem egyet épp az ő számukra hoztak létre, így például a – talán leghírhedtebb – a Mária Valéria-telep „őse” egy katonai szanatórium-barakkokból kialakított rokkantközpont volt).

A hadigondozottak otthon, falusi környezetben tartása az akkori Népjóléti Minisztérium egyik meghirdetett célja volt, ám egy-két mezőgazdasági átképzőakción és a 6000/1922. BM.

² Ausstellung für Verwundeten und Krankenfürsorge im Kriege. Bp., 1915.; *Wilhelm Drigalski: Die Aufstieg des Sanitätskorps. Oldenburg, 1939.*; Nagy Sándor et al: *A magyar katonai ellátó (hadtáp) szolgálat története. Bp., 1984.*

³ „A gondozást végző intézmény 1915-től a miniszterelnökséghez kapcsolt, polgári jellegű közigazgatási szerv volt. Munkakörének fejlődését hivatalos címének változásai is kifejezik. 1915-ben »csonkított, belbeteg és béna katonákat gondozó bizottság«-nak nevezték – jelülül eleinte bizonyos fokig társadalmi jótékonyági jellegűnek – 1916-ban »m. kir. Rokkantügyi Hivatal«-nak, 1917 májusától pedig 1919-ig »Országos Hadigondozó Hivatal«-nak. Legfőbb irányítását a szervező kormányrendelet a kezdeményező gróf Tisza István miniszterelnök hatáskörébe utalta, akinek az ügyvezető alelnök: gróf Klebelsberg Kunó államtitkár közvetlenül referált. A hivatal költségvetése a miniszterelnökségi tárcába volt illesztve, s néhány új tisztviselőjét is a miniszterelnökség létszámába nevezték ki, míg zömét a többi kormányhatóságok engedték át szolgálattételre. Az 1917. évi kormányváltástól az összeomlásig gróf Teleki Pál volt az intézmény – ekkor már Országos Hadigondozó Hivatala elnöke.” (*Parádi Jenő: Hadigondozás. Hadigondozottak és tűzharcosok érdekvédelme. 291–302. old. In: Az 1939. évi Közigazgatási Továbbképző Tanfolyam előadásai. Sajtó alá rendezte: Sándor Tibor. Pécs, 21940.*)

⁴ Uo. és *Teleki Pál: Egyéni bánásmód a rokkantgondozásban. Uo. 229–237. old.*

⁵ Pl. a 81.000/1924. BM. és az örökébe lépő 172.000/1936. BM. rendeletek (A könyöradomány-gyűjtésnek, a koldulásnak, továbbá a munkaképtelen személyek és munkanélküli inségesek támogatásának szabályozása) kategorikusan tiltották, hogy az esetlegesen hadigondozott vagy hadirokkant koldus erre a tényre utalhasson.

⁶ A hosszan sorolható példák közül csak egyet kiragadva: Szigyártó István ötgyermekes hadirokkant Vác városától több ízben, többnyire évente kapott 20 pengő (!) segélyt. (Szigyártó István nyavalyatörős, vak hadirokkant cipész segélykérelme. Vác megyei város költségvetési ügyei. PML. (Pest megyei Levéltár) Váci Osztálya V. 474. 71. doboz. Szegényügyek.) Összevetésképpen: ekkoriban – a harmincas évek elején – ezért a pénzért egy pár jó minőségű bakancsot, vagy másfél mázsa lisztet lehetett venni. (Az adat forrása: Pest-Pilis-Kiskun vármegye felügyelőjének jelentése az 1943-as évről. PML. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye gazdasági felügyelőjének irata, VI. 201. b. 17. dob.)

⁷ *Bobula Ida: A magyar életstandard. Társadalomtudomány 1937/3–5.*

rendelettel meghirdetett Horthy Miklós Segélyakción⁸ kívül mást nemigen tudtak tenni.⁹ Kiútként a társadalom mozgósítása, a közadakozás fokozott megszervezése kínálkozott. Erre az ország korabeli legnagyobb vármegyéjében, Pest-Pilis-Solt-Kiskunban is sor került. Hadirokkantak számára több városban, községben épültek házak. Két helyen, Kalocsán és Fótton nemcsak egy-egy lakást létesítettek, hanem telepszerűen építkeztek.

Fót neve már korábban is országosan ismertté vált egy társadalmi szervezet révén: a Károlyi Sándor által elgondolt szövetkezeti mozgalom, a Hangya 1898-ban innen indult útjára. 1914. decembereben gróf Károlyi Lászlóné Apponyi Franciska, – a község határának szinte egészét birtokló¹⁰ Károlyi-uradalom tulajdonosának felesége – jótékony célú bált rendezett, melynek célja a bevonultak megélhetés nélkül maradt családjainak támogatása volt. A bál – melynek már a háború kitörése előtt is voltak előzményei, karácsonyi ruha- és cipősegélyek szétosztása formájában – tisztes bevételt eredményezett, ám az is nyilvánvalóvá lett, hogy az egyszeri megsegítés csak átmenetileg segít a gondokon. Ezért a grófnő vezetésével – a német városi Népgondozó Hivatalok mintájára – létrehozták Fót Község Segítő és Népjóléti Bizottságát és annak Tanácsadó Irodáját.

A Bizottság elsősorban a család gondozást szervezte, mint egyesületközi, koordináló „csúciszerv”. Fótton ugyanis több olyan egyesület is működött, mely a szegények megsegítését tartotta céljának: a római katolikus plébánia (Szent Antal-persely) mellett a református gyülekezet és az újpesti zsidó szentegylet helyi fiókjá is működött e téren.¹¹ Mindezek korábban egymástól függetlenül, sőt, többnyire egymásról tudomást sem véve jótékonykodtak, ami az erők szétforgácsolása mellett a társadalom adakozókészségének csökkenéséhez is vezetett. A Bizottság 1914-től sikeresen hangolta össze a különböző egyesületek, szervezetek tevékenységét, megakadályozva, hogy egy időben több gyűjtés is folyjon, vagy a jótékony célú rendezvények túl hamar kövessék egymást. A szegény gondozást is átszervezték: a községet 17 körzetre osztották föl, s minden körzet élére egy-egy „szegénylátogató asszonyt” kértek föl. Ezeknek a feladata volt a környezettanulmányok felvétele, illetve a megsegítés módjára való javaslatlétel, melyről aztán a teljes Bizottság döntött. Általában szem előtt tartották azt az elvet, hogy a készpénz-juttatást a lehetőség szerint kerülni kell, helyette inkább élelmiszerral, tűzifával segítelyeztek, amikor pedig mód nyílt rá, munkához juttatták a rászorulókat (például előre kiszabott katona-alsóneműk megvarratásával, amihez, ha kellett, kölcsön-varrógépet is adtak). A végképp munkaképtelenek, ha eltartásukra alkalmas hozzátartozójuk nem volt, a község szegényházába nyertek fölvételt, ami még a húszas évek végén is a vármegye legkorszerűbb és legjobban karbantartott ilyen intézményének számított. 1917-től a Bizottság munkaköre tovább bővült: a frissen föllállított Népjóléti Minisztérium felügyelete és csekély támogatása mellett megszervezték a szoptatós és terhes anyák, illetve a három éven aluli gyermekek rendszeres és ingyenes tejjelátását, a két községi bábának pedig „szorgos kötelességévé” tették, hogy ellenőrizzék: az így megsegített anyák gyermekeiket azok legalább egyéves koráig csakugyan szoptassák. Az egészségvédelem terén különben már korábban is komoly áldozatkészségről adott számot a grófi család: az uradalom felfogadott orvosát nemcsak átengedték a község számára, de lehetővé tették, hogy a lakosokat ingyen vizsgálja és lássa el. Szintén országosan pártját ritkító volt, hogy a kastély nagy kiterjedésű parkjából 6,75 magyar holdat feltörettek és 76 családnak engedtek át feles művelésre; az ebből befolyó terményeket pedig a Bizottság tet-

⁸ Ez ráadásul minden mezőgazdasági foglalkozású rászorulóra kiterjedt, nemcsak a hadigondozottakra. (Szövegét ld.: Az Országos Ínségnyhító Mozgalom megszervezése. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának ált. közig. iratai. IV. 401. b. 650/1922.)

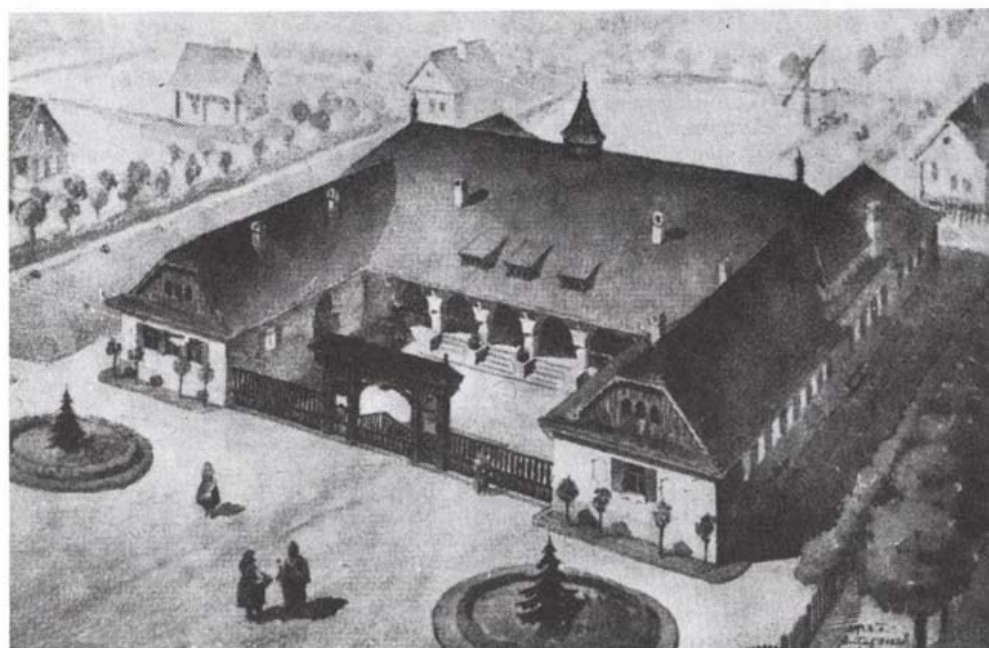
⁹ Ennek oka az országos politikának egy rövid, szociális töltetű keresztény irányútáni, liberális-konzervatív irányba történő (vissza) fordulása volt Bethlen István miniszterelnöksége kezdetén; ennek a politikai „váltásnak” egyik lecsapódása volt a Népjóléti Minisztérium költségvetésének nagyarányú megkurtítása, mely a tervbe vett lakásépítési programot megvalósíthatatlanná tette. (Ld. többek között: Kovrig Béla: Magyar társadalompolitika 1920–1945. Kis Magyar Könyvtár, 1. New York, 1954. I. köt. 5–7. old.)

¹⁰ 1925-ben a birtokmegosztás a következőképpen nézett ki: 399 hold volt kisgazdák, 115 hold a katolikus egyházközség kezén, szintén 115 hold Károlyi László személyes tulajdonában és 2010 holdat birtokolt a Károlyi Hitbizomány. (Magyarország földbirtokai és földbirtokosai. Gazdacímfr. Bp., 1925.)

¹¹ Huszai Gábor: Fót nagyközség monográfiája. Kézirat, 1935. 32. PML. VO XI. 391. 1. dob.; Horváth Lajos: Fót története a II. világháborúig. Kézirat, é. n., Uo.; Az újpesti Chevra Kadisa (izraelita szentegylet) jelentése az 1918–1921. évről. Bp., 1922.

Fót-Újfalu továbbfejlesztési tervrajza

Fót-Újfalu népháza. Tervezte: Antal Dezső építész-mérnök

szés szerint használhatta föl (elsősorban a szegényházi munkaképteleneket és az azon kívüli rászorulókat látták el belőle)¹²

A Bizottság mellett megszervezett Tanácsadó Iroda már bizonyos hatósági feladatokat is átvállalt: így például – ingyenesen – segítettek gyámügyekben, gyermekmenhelyi elhelyezésekben, a „vadházasságok” rendezésében, a fronton lévő hozzátartozókkal való kapcsolat fenntartásában. Ez utóbbi különösen azoknak a családoknak jelentett sokat, ahol az otthon maradtok – vagy épp a bevonult – analfabéta volt. Az ingyenes levélírást illetve 1916-tól az eltűntek, a hadifoglyok felkutatását már nem csak a főtiai vehették igénybe, hanem a gödöllői és váci járás 36 községének valamennyi családja.¹³

A háború és a forradalmak után a község számba vehette veszteségeit. Sajnos a hadigondozásra szorulóak számáról adat nem maradt az utókorra.¹⁴ Mindenesetre tény, hogy az 1920-as karácsonyi jótékonyági akció bebizonyította: önerőből Fót képtelen megoldani a szociális problémákat. Gróf Károlyi Lászlóné ezért 1921-ben gyűjtési engedélyért folyamodott a vármegye alispánjához, s egyúttal a belügyminiszterhez is. Célként egy, hadirokkantaknak, hadiözvegyeknek és hadiárvaiknak otthont adó, családi házas telep felépítését jelölték meg, Suum cuique – Mindenkinék a magáét – néven.¹⁵ Hasonló telepek külföldön már a háború elején létesültek, s a polgári kor neves szociális szakírója, Czettler Ernő 1916-ban hírt is adott róluk.¹⁶

Az építkezéshez szükséges birtoktestet a Károlyi-uradalomból hasították ki, s bocsátották – ellenszolgáltatás nélkül – rendelkezésre. A valamivel több, mint huszonegy holdas terület 150 ház felépítésére lett volna elegendő, a szükséges közösségi létesítményekkel – pl. iskola – együtt.¹⁷ Megjegyzendő, hogy a Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter nevével fémjelzett földreform idején a birtokból az Országos Földbirtokrendező Bizottság további részeket csatolt el, illetve vett igénybe vagyonszállásföldként; ám Károlyi László egy esetben sem kérte, hogy a korábban átadott földeket ezekben beszámítsák, jöllehet, erre lehetősége lett volna.¹⁸

A grófné által kezdeményezett gyűjtés meglepően gyors eredményt hozott, s 1922. május 25-én 18 lakóházat adhattak át, egy továbbián pedig néprajzi és helytörténeti gyűjteményt helyeztek el. Felavatásukon számos előkelőség is megjelent, így Hanauer Árpád István váci püspök, Bernolák Nándor népjóléti miniszter (és az utódja, Vass József nagyrépost is), diplomaták; az avatóbeszédet Horthy Miklós, Magyarország kormányzója tartotta. Érdekes módon sajtóvisszhangja alig volt az eseménynek, amiért talán a küszöbön álló nemzetgyűlési választások okolhatók.¹⁹ Az 1922-es avatás után tovább folytatódott a gyűjtés; az adakozók között számos külföldi polgár mellett államférfiak is megtalálhatók, így például egy-egy házat építtetett XI. Pius pápa, a szíamí uralkodó, Japán császára, Mussolini és lord Rothemere. Az eredményekről, 58 ház felépítéséről és a további tervekről 1929-ben jól szerkesztett, látványos kiadványban számolt be az Alap.²⁰ Ebből egy igen átgondoltan, korszerű elvek szerint megtervezett telep falu elképzelése rajzolódik ki. Az újonnan épülő településrész szerves kapcsolatban volt a község többi részével, ugyanakkor külön iskolával, népházzal (művelődési házzal)

¹² A több, mint egy évtizeddel később országosan megszervezett szegénygondozási rendszer, az úgynevezett Egri Norma teljesen hasonló elvek alapján működött. *Hámori Péter*: Az Egri (Magyar) Norma. Kísérlet a magyar szegény- (koldus-) ügy rendezésére. In: *Fuga temporum. Emlékkönyv Eperjessy Géza 70. születésnapjára*. Szerk.: *Závodszy Géza*. Bp., 1997. 257–286. old.

¹³ A főtí szociális intézményekről IV. Károly egyik belső bizalmasa, Szerényi József báró írt méltatást (*Szerényi József*: Egy szociális mintaintézmény. A főtí népjóléti központ. Munkásügyi Szemle, 1916. 4. 43–50. old.)

¹⁴ A Pestmegyei Levéltár 1945 előttről Fót nagyközség anyagából csak a községi képviselőtestület – hiányos – jegyzőkönyveit és nagyon csekély közigazgatási iratanyagot őriz.

¹⁵ Az elnevezés Justinianus törvénykönyvében található jogelvre vezethető vissza. Valószínűleg azonban a szervezőt, Károlyi Lászlónét inkább az motiválhatta a névválasztásnál, hogy a Suum cuique-t számos karitatív céllal alapult közép- és újkori szerzetesrend választotta jelmondatául.

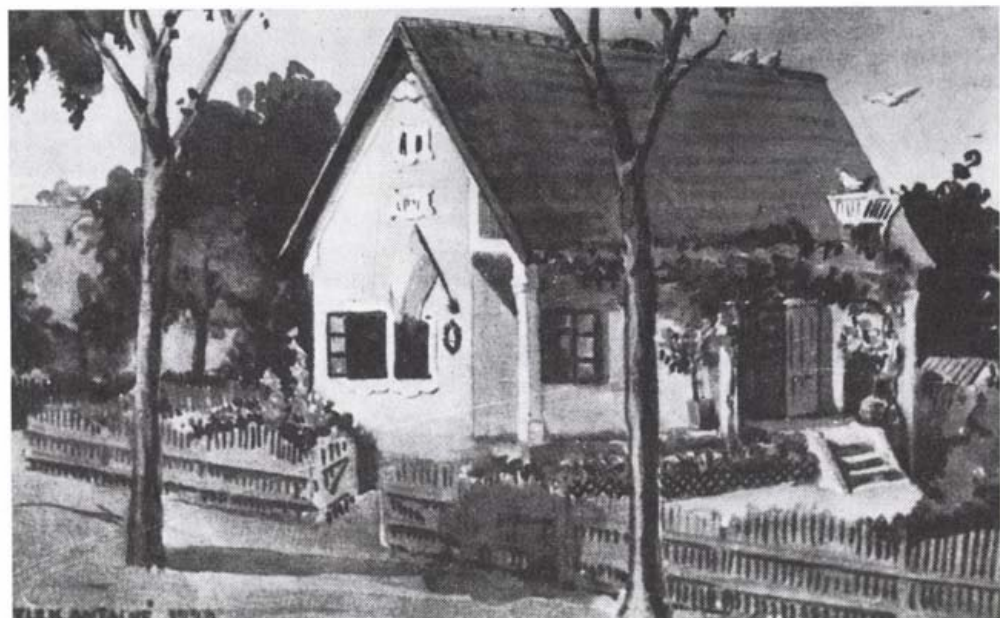
¹⁶ *Czettler Ernő*: A rokkant-telepítés Németországban és Ausztriában. Bp., 1916.

¹⁷ [*Károlyi Lászlóné*]: Egy falu, amelyet az egész világ épít. Fót-Újfalu, a Suum Cuique-alap telepe. [Bp., 1929.]

¹⁸ A FAKSZ-telepnek Horthy Miklósné teleppé való átkeresztelése. Ld.: Fót nagyközség képviselő testületének jegyzőkönyvei (továbbiakban Fót képv. t.) PML. V. V. 1039. Ca. 34/1930. kgy. számú határozat.

¹⁹ Egyedül a katolikus országos napilap, a Nemzeti Újság hozott róla hosszabb tudósítást. (A szociális szeretet példája: a Suum cuique-telep Fóton. Nemzeti Újság, 1922. május 27.)

²⁰ *Károlyi Lászlóné*: im.

XI. Pius pápa adományából épült ház

Erdélyi Zoltán községi főjegyző fogadja a kormányzót

bírt volna (ez utóbbi a gazdasági válság miatt végül csak alapos késéssel, az eredetileg szándékoltnál kisebb méretben épülhetett meg). A telep házterveinél szem előtt tartották az egyszerűség, az alacsony ár mellett a tartósságot és a népi jelleg megőrzését is: ezért építési anyagul többnyire vályogtéglát használtak, de az alapot – szigeteléssel – kőből vagy téglából, később pedig betonból készítették. Az épületek méretét – egy szoba, konyha, kamra – a korabeli házadószabályok határozták meg (eszerint az egyenlő nem több lakóhelyiséges ingatlan adómentes volt). Célként jelölték meg, hogy a házhoz juttatottaknak a megélhetését is biztosítani lehessen; ennek érdekében 1923-ban háziipari foglalkoztató-műhely épült a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium államsegélyéből, ahol szövő-, kosárfonó-, asztalos- és iparművészeti műhely, továbbá varroda működött.²¹ A megélhetést szolgálta az is, hogy minden házhoz kert tartozott (átlagosan 200 négyszögöles kiterjedéssel), ahol a család mindennapi zöldség szükségletének jó része megtermett.

A telep és az azt építtető, működtető Alap Szabályzatát 1925-ben hagyta jóvá a népjóléti és munkaügyi miniszter.²² A Szabályzat részletesen intézkedik a juttatásban részesíthetők köréről: eszerint igényjogosult aki „1, hadirokkant; 2, hadiözvegy; 3, felnőt hadiárva; 4, hadviselt; 5, egyéb rászorult” (a felsorolás egyben igényrendet is jelölt). Feltételként kötötték ki az erkölcsös életvitelt, a munkakészséget, a nemzethűséget, a nincstelenség igazolását és azt, hogy a juttatott legalább három, eltartásra szoruló gyermekkel bírjon. Érdekes, de nem szontalan kitételek voltak, hogy az igénylő rendelkezze a napi életvitelhez szükséges tárgyakkal, bútorokkal, esetleg szerszámokkal; a felvétel három év próbaidőre történt, előtte harminc nappal „a községben szokott módon” (értsd: dobolás útján) történő kihirdetéssel, mely után bármelyik telepes tiltakozhatott a betelepítés ellen (ezután azonban az Alap vezetősége szabadon mérlegelhetett, a tiltakozást nem volt köteles figyelembe venni). A Szabályzat a hétköznapi életéről is rendelkezett: így előírta a konyhakertek gondos megművelését, az utcák fásítását, az épületek évenkénti újrameszelését, tisztán tartását, sőt még azt is, hogy a telepesek gyermekeiket kötelesek iskolába járatni, a családok pedig egymást segíteni betegség vagy szülés esetén. Azokkal szemben, akik mindezt nem tartották be, különféle intézkedéseket fogantatosítottak a négy szemközti feddéstől egészen a birtokból való kimozdításig. Ez utóbbit az is lehetővé tette, hogy a 25 éves – kamatmentes – törlesztés letelétig a családok csak bérlőnek számítottak, a telekkönyvi tulajdonos az Alap volt. Megjegyzendő, hogy az ismertett Szabályzat – úgy tűnik – nem eredeti alkotás: mintájául a vármegye déli részén létesített Hadigondozottak Kalocsai Kertesháztelepe Alapítvány 1921. október 16-án elfogadott okirata szolgált.²³

A fóti Suum cuique-telep dinamikus fejlődésében törés a gazdasági válság jelentett. Az addig több-kevesebb rendszerességgel törlesztő családok többsége a havi 10-12 pengős részleteket sem tudta fizetni, s jelentős hátralékba került; ennek és az adakozási kedv lanyhulásának következtében lassult az építkezések üteme is.²⁴ A nehézségek csak a harmincas évek derekán csökkentek; 1939-re a telepen már 81 ház állt, megkezdődött a népház és négy további családi ház felépítése. A negyvenes évek elején az 1940. évi XXIII. törvénycikk által létesített Országos Nép- és Családvédelmi Alap, illetve annak vármegyei szerve, a Közjóléti Szövetkezet segítségével további tíz házat hoztak tető alá, melyeket azonban már nem hadirokkantak, hanem saját ingatlanon nem bíró, öt-hét gyermekes családok kaptak meg.²⁵ Nemcsak a telep, de az egész község szempontjából is jelentős esemény volt, amikor 1931-ben a mindenekelőtt anya- és csecsemővédelemmel foglalkozó országos Stefánia Szövetség megszervezte az egészségvédelmi kört.²⁶ Nem volt véletlen, hogy a (később az állami fenntartású Zöldkeresztes-szervezet által átvett) egészségház ekkor a Suum cuique-telepen került felépítésre. A hely kijelölésénél

²¹ Államsegély kiutalása a fóti hadirokkant-foglalkoztató részére. PML. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának közigazgatási iratai (továbbiakban: PPSK alisp.) IV. 408 b. 12.232/1923.)

²² 45.305/1925. NMN szám alatt (megtalálható: PML. PPSK. alisp. IV. 408 b. 24.444/1932.)

²³ A Hadigondozottak Kalocsai Kertesháztelepe Alapítvány alapítási okiratai és telepes rendtartása. A Hadigondozottak Kalocsai Kertesháztelepe Házadományozó és Felügyelő Bizottsága, Kalocsa, 1936. Az egyetlen, lényeges különbség a két szabályzat között, hogy Fóton nem jelentett előnyt a juttatásnál a helybéli származás.

²⁴ Öt házat a törlesztésekből szándékoztak megépíteni. (Horváth Lajos im. 48. old.)

²⁵ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Közjóléti Szövetkezet iratai XI. 404. 4. csomó

²⁶ Zöldkeresztes és Stefániai egészségvédelmi körök nyilvántartása. PML. PPSK. Tiszti főorvos iratai IV. 411. 4. 55. kötet

nemcsak a juttatottak és gyermekeik egészségi állapotára, és a községbeli átlagnál rosszabb szociális helyzetükre voltak tekintettel, de arra is, hogy így a terhes- és gyermekrendelésre, oltásra induló falusiak kénytelenek a telepre menni, s ezáltal a telepiek és a község többi lakosa közti ellentétek tompulni fognak.

A megoldást indokolta, hogy a nem várt nehézség, mellyel kezdettől fogva szembe kellett nézni a Suum Cuique Alap vezetésének – s úgy tűnik, csaknem minden más szociális céllal létesült telep szervezőinek – az a „társadalmi elfogadottság” problémája volt. Hogy a főtíak idegenek, sőt „jött-mentek” tekintették a – többnyire más falvakból származó²⁷ – telepieket, az iratanyag pusztulása dacára is számos adat bizonyítja. Így például a község több, mint tíz év alatt sem teljesítette azt a vállalást, hogy társadalmi adakozásból egy házat épít (sőt, az építéshez szükséges 1932-es értéken 3300 pengőből mindössze 965 pengő 22 fillér gyűlt össze).²⁸ Sokatmondóan bizonyítja a falu vezetőségének ellenérzéseit, hogy a telepi társaskör segélykérését – az egyébként viszonylag jómódú – község rendre megtagadta.²⁹ 1942-ben Endre László alispán felszólítására, hogy tegyenek javaslatot a községi cigányok kérdésének megoldására, az a válasz született, hogy „mivel hanyagságuk miatt nem adnak nekik munkát”, munkatáborot kell létesíteni, melynek helyéül a Suum cuique-telepet javasolták.³⁰ További adalék, hogy 1944-ben a jegyző a német katonák és magyar honvédek számára a falu területén kettő, míg a telepen kilenc házat jelölt ki beszállásolásra, dacára annak, hogy az utóbbiak mind egyszoba-konyhások voltak (kiváltva különben ezzel az illetékes hadművelési kormánybiztos tiltakozását és az alispán közbelépését is).³¹ Bár kevésbé adatolható, de gyanítható, hogy az ellenérzések korántsem csak a község vezető rétegét képezőkre, a tehetősekre terjedtek ki; példa erre, hogy 1946-ban a Magyarországi Kommunista Párt nőszervezete, az MNDSz főtí csoportja meglehetősen éles hangvételű levélben tiltakozott a vármegye alispánjánál az ellen, hogy a község négy nyári napközijéből egyet továbbra is az ekkor már rokkanttelepnek nevezett községreszen helyezzenek el.³² Az ellenszenv a régi, az indok viszont újszerű volt: az itt élők „az elnyomó, antidemokratikus rendszer hívei, reakciók.” (Emlékezzünk: a juttatás feltétele volt a nemzethűség - de ugyanakkor a nincstelenség is!).³³

Összefoglalásul megállapítható, hogy a Suum Cuique Alap és az általa létrehozott telep a juttatottak szerves társadalmi beilleszkedése terén többé-kevésbé kudarcot vallott. Más téren azonban tagadhatatlanul sikeres volt: a juttatottak számára nemcsak emberséges életkörülményeket nyújtott, de munkalehetőséget, megélhetést, a munkaképteleneknek pedig segílyt is.³⁴ Kimondottan előremutató megoldásként értékelhetjük, hogy – hasonlóan Kalocsához – a közösség, a közösségi tudat kiépítése érdekében számos lépést tettek. Talán még ennél is fontosabb újítás volt, hogy a telepi lakosok életviszonyait folyamatosan felügyelték, elősegítve – s egyszerűsre mind meg is követelve – szocializációjukat, a környezetükre, családjukra való igényességet, illetve megakadályozva lecsúszásukat.³⁵

Hámori Péter

²⁷ A Suum cuique-telep lakóinak származására közvetlen adatot nem sikerült föllelni; sokatmondó azonban, hogy míg az összes környékbeli község lakosságának elvándorlási mutatója – Budapest közelsége miatt – 5–16 % között mozgott, addig Fót lakosságánál ez az adat 1922. és 1932. között 5,7 %-os többletet mutatott. (*Petrilla Aladár: Közegészségügyi statisztika. Bp., 1943. 218. old.*)

²⁸ A főtí Suum cuique-telep községi segélyezése. Fót képv. t. V. 1039. Ca. 25/1932 kgy.

²⁹ Ua., 11/1934 kgy.

³⁰ Cigányok foglalkoztatása. PML. PPSK. alisp. IV. 408 b. 6223/1942.

³¹ A 3. Hadtestparancsnokság mellé kirendelt M. Kir. Hadművelési Kormánybiztos átirata Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjához a főtí beszállásolások ügyében. Szám nélkül és olvashatatlan dátummal (1944 december?); PML. PPSK. alisp. IV. 401/1944.

³² Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Közjóléti Szövetkezet irata XI. 404. 1. csomó

³³ Megjegyzendő, hogy a háború után a legtöbb szociális célú telep lakóival szemben legalábbis bizonytalanság, de többnyire inkább ellenszenv mutatkozott meg az MKP, majd az MDP helyi szervezetei és országos vezetősége részéről. (Példa erre a Magyar Dolgozók Pártja Baranya Megyei Pártbizottságának 1948. május 4-iki jelentése.)

³⁴ A társadalmi gyűjtés egy, közelebbről meg nem határozott részét erre fordították. *Károlyi Lászlóné: im. 10. old.*

³⁵ Ez utóbbi különösen a harcteret járt, hadirokkant katonák esetében volt fontos, amit a budapesti nyomortelepek példáján is ékesen bizonyít.

A Lakatos Demeter Egyesület tíz esztendeje¹

Az előzmények

Hivatalosan, a bírósági bejegyzés dátumát tekintve ugyan csak 1990. szeptember 27-én jött létre a *Lakatos Demeter Egyesület*, de a szervezésével kapcsolatos előzményeket is ideszámítva, bőven megvan a tíz esztendő.

Vagy talán több is?!

Tulajdonképpen mikor kezdődik egy szervezet élete? Amikor az alapítók elkezdnek gondolkodni a létrehozásán? Vagy amikor valakiben megszületik a gondolat, hogy létre kellene hozni? Vagy talán már akkor, amikor néhányan már létrehozták volna, de a körülmények meghiusították próbálkozásukat?

Ha ez utóbbi kritériumot vennénk alapul, akkor tizenöt évvel korábbra kell visszapillantnunk. 1974-ben merült fel ugyanis először a gondolat, hogy össze kellene hívnunk azokat, akik rendszeresebben járnak a moldvai csángók közé, vagy akár csak alkalmasszerűen is megfordultak ott. De természetesen még ez az összejövétel sem volt előzmények nélküli, hiszen nem véletlenül indult meg az 1960-as évek végén több tucat fiatal – és nem csupán fiatal –, hogy bár egy rövid látogatásra, Erdély magyar falvait járva, átugorjon a Kárpátokon, és fölkeressen akár egyetlen csángó falut, lássa azokat, akikről már oly sokat hallott.

Igen, akkoriban, az 1960-as évek végén több száz, vagy inkább több ezer fiatal hallott hírt a „világ legelfeledettebb kisebbségéről”, a Moldvában élő csángómagyarokról. Hogy kitől hallották? Hát nem a tanáraiktól! De nem is a Magyar Rádióból, Televízióból! Az akkori újságokban sem sokat olvashattak a moldvai magyarok sorsáról. Egy hetvenes évei felé közeledő, de még egyenes tartású, nagy tudású és életét a csángóknak elkötelezett ember járta akkoriban a bátrabb igazgatójú művelődési házakat, iskolákat, de sokszor csak valamelyikünk lakásán gyűltünk össze, hogy hallgathassuk előadásait, bölcs, tette serkentő beszédét. Domokos Pál Péter volt ő, „a moldvai csángók vándorapostola”, aki az 1960-as évek derekán megszabadult egy korábbi ügyből következő rendőri felügyelettől, szobafogságból s egyéb kortünetek alól, s máris hozzálátott, hogy a csángók sorsát megismertesse azokkal, akik egyáltalában érdeklődtek irántuk.

Ennek az érdeklődésnek természetesen sokféle volt a gyökere. Volt, akit csak ezeknek az összejöveteleknek a féllilegális hangulata vonzott; akadtak, akik a kuriózumot látták benne; de nagyon sokakban feltámadt az őszinte érdeklődés, az odautazás vágya, sőt a segíteni, az értük való tenni akarás szándéka is. Fölkerekedtek hát Domokos Pál Péter, később Kallós Zoltán és mások útmutatása szerint, majd pedig egymás nyomdokain. Volt, aki fényképezte a csángó népeletet, volt, aki népdalt gyűjtött, viseletet kunyerált vagy vásárolt, s volt, aki éppen csak megjárta magát, hogy idehaza elmesélhesse a barátoknak: jártam Moldvában. De azért mindenkire ragadt valami, mindenkit megérintett valami abból a világból. Volt, akit a moldvai csángók hagyományos kultúrája bővült el, mások a tájba lettek szerelmesek, s akadtak, akiknek az ökle szorult ökölbe, látva a szegény moldvai csángók gazdasági nyomorát, politikai kiszolgáltatottságát, emberi megalázottságát. S akik „megjárták” a Kárpátokon túli magyarokat, visszatértük után igen sokan elmentek Domokos Pál Péterhez, kinek ajtaja mindig nyitva állt a Moldvából érkezők előtt, s elmondták neki, amit láttak, hallottak, tapasztaltak. Ő pedig magyarázta, értelmezte, kiegészítette a tapasztaltakat, szakirodalmat adott a kezünkbe, s további utakra buzdított bennünket.

Az 1970-es évek elejére már talán száznál is többen voltunk, akik megfordultunk a moldvai magyarok között, jó néhányan pedig rendszeresen jártunk oda. Többé-kevésbé ismertük is egymást, indokolt volt tehát, hogy összejöjjünk, megbeszéljük a tapasztalatokat, s valamiképpen összehangoljuk a munkát. Ennek a találkozóznak azonban (1974-ben vagyunk!) valami fedőnevet, alibit kellett találni. Akkor már több mint egy évtizede bekapcsolódtam a Néprajzi Múzeum önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalmába, harmadmagammal a készülő Néprajzi Atlaszhoz is gyűjtöttem a csángók között, kézenfekvő volt tehát, hogy afféle néprajzi-módszer-

¹ Részlet egy nagyobb tanulmányból.

tani megbeszélésnek álcázzuk az összejevetelt. A másik Atlasz-gyűjtő, Kóka Rozália akkoriban az Erdi Művelődési Otthonnak volt igazgatóhelyettese, némi konspirációval oda hívtuk tehát mindazokat, akiket számba tudtunk venni.

Úgy emlékszem száznál több meghívólevelet küldtünk ki, s több mint hetvenen jöttünk össze. Mindenki elmondta a maga tapasztalatait, beszéltünk arról, hogy fontos lenne: ne csak nézelődni menjünk Moldvába, de gyűjtsünk is valamit, persze nem elsősorban tárgyakat, hanem ismeretanyagot – ehhez ott voltak a Néprajzi Múzeum útmutatói –; beszéltünk arról, hogy ha tárgyakat, viseleteket, szőtestet, varrottast hoz valaki, ne adja el bárhol, előbb ajánlja fel megvételre a Néprajzi Múzeumnak. Egyszóval beszéltünk mi ott sokféle dologról. És még valamiről: hogy létre kellene hozni – eladott csángó néprajzi tárgyakból, publikációk honoráriumából, s egyéb forrásokból – egy olyan alapot, amiből az esetleg Magyarországra látogató csángó ismerőseinknek, vagy az otthon maradottaknak, valami támogatást, ajándékot adhatnánk elsősorban azért, hogy segítsünk rajtuk, és hogy érezzék: gondolunk rájuk, hogy ezt azért kapják, mert magyaroknak tekintjük őket.

Ebből akkor nem lett semmi! A rendőrség napok múltával berendelt néhányunkat a Gyorskocsi utcába, kihallgatások, fenyegetések következtek. Szegény Domokos Pál Péternek is el kellett viselnie 73 esztendő, ősz fejével ezeket a megaláztatásokat. De a csángókkal való foglalkozás, a velük való törődés, s az értük való tenniakarás *szervezett összefogásának* a szándéka – azt hiszem, nem tévedek – azon az érdi találkozáson született meg.

Csak éppen 16 esztendőt kellett várni a megfelelő alkalomra.

Kik is azok a moldvai csángók?

Románia Moldva nevű tartományában – az egykori Etelközben élő katolikus vallású moldvai csángók száma a becslések szerint mintegy 250 ezerre tehető, közülük körülbelül 80-100 ezer őrzi még magyar anyanyelvét és kultúráját.

A moldvai csángómagyarok történelme, mint minden népé, népcsoporté, az idők homályába vész. Elvileg elképzelhető, hogy azoknak a magyaroknak a leszármazottai is voltak, lehetek köztük, akik Árpád honfoglalása után az Etelközben maradtak; ezt a lehetőséget – megbízható ásatások hiányában – jelenleg nem lehet sem cáfolni, sem megerősíteni. A magyarok első, oklevelekkel igazolható nyomain ebben a térségben a XIII. század elejéről valók. Ebben az időben Románia még nem létezett, sőt elődje, a Moldvai fejedelemség sem. A XII. században Magyarország keleti szomszédja Kunország volt. A XIII. század elején a pápa dominikánus szerzeteseket küldött Kunországba, hogy keresztény hitre térítsék a pogány kunokat. A több ezer megkeresztelt kun között volt Borc fejedelem is, akit 1227-ben keresztelt meg Béla, Magyarország akkori trónörököse. Ugyanő szentelte fel és iktatta be Theodorikot, a kunok első püspökét, amiről a pápa Bélához írt köszönő levele is tanúskodik. A kunok a mongol fenyegetés elől a magyar király oltalmába helyezték magukat, s a magyar királyok ettől kezdve viselték címeik között a „Rex Cumanae”-t is.

1241-ben Batu kán feldúlta Kunországot, majd Magyarországot is. Kunország politikailag megszűnt, elpusztult a milkói püspökség is, s újabb mongol pusztítástól tartva a magyar király magyar csoportokat telepített a Kárpátok keleti oldalára és a Szeret völgyébe, s a katolikus vallás terjesztésére új püspökséget hozott létre ezen a vidéken. A mongolok pusztítása miatt meggyérült lakosság helyére ez időben egy pásztornép húzódott fel a Balkánról, akiket akkoriban vlahoknak, később oláhoknak, újabban pedig románoknak neveznek és görögkeleti vallásúak.

A XIV-XV. században folytatódott a magyarok betelepülése Moldvába, növelve a korábban már ott élő katolikus magyarok számát. A moldvai fejedelmek udvarában sok tisztségviselő, a városokban pedig számos kereskedő, kézműves magyar ember volt. A XV. század folyamán több ezer huszita vallású magyar került Erdélyből és Magyarország déli részéből Moldvába, ahol városokat alapítottak és magyar nyelvre fordították a bibliát. 1541 után, amikor a Magyar Birodalom három részre szakadt, s az ország középső része török fönhatóság alá került, a Moldvában élő katolikus magyarok magukra maradtak, kiszolgáltatva a török és a tatár veszedelem mellett az erősödő román nemzeti, valamint az ortodox vallási hatásoknak.

Azok a magyarok, akik túléltek a meg-megújuló török és tatár pusztítást, Moldva nyugati részére húzódtak, s a városokból a hegyek és dombok között megbújó falvakba menekültek, sokan pedig visszaköltöztek Erdélybe. A Moldvában maradtak egyre nehezebben tudták megőrizni nyelvüket és vallásukat. 1622-ben a római pápa Moldvát missziós területté nyilvánította, s a katolikusok egyházi gondozását lengyel és olasz papokra bízta, akik azonban nem beszélték a nép nyelvét, szavukat sem értették. A csángómagyarok ismételen könyörgő levélben fordultak a Szentszékhez és magyarul prédikáló papot kértek. Az első ilyen leveleket az 1600-as évek első feléből ismerjük, a legutolsókat napjainkban küldték, de kérésük rendre válasz nélkül maradt. Így kezdődött el a moldvai csángómagyarok szellemi és kulturális hanyatlása.

A Moldvában élő magyarok nem tudták volna vallási és etnikai jellegüket megőrizni, ha sorraik nem gyarapították volna újabb és újabb magyar csoportok, akik elsősorban Erdélyből jöttek, ahol folytatódott a török és tatár hadjáratok, a XVII. század végétől pedig az osztrákok pusztították Magyarország keleti részét. Az utolsó nagy kivándorlás 1764-ben történt, amikor az erdélyi Madéfalván több száz székelyt mészároltak le, mert protestáltak az osztrák császári önkény ellen.

Amikor a moldvai fejedelemség független lett (1858), majd egyesült a szomszédos román fejedelemséggel, s létrejött Románia, felerősödött a román nacionalizmus, s erőteljesebbé vált a kisebbségek asszimilációjára való törekvés. A román kormány engedélyével Jászvásáron létrehozhatták a katolikus szemináriumot, azzal a feltétellel, hogy az teljesen román nyelven működik. A csángómagyarok nem kaptak anyanyelvi iskolákat, katolikus papjaikat arra nevelték, hogy megtagadják anyanyelvüket és letagadják népük kultúráját. Hatóságilag elrendelték a diplomákban a román nyelv kötelező használatát, beleértve a szertartást és a gyóntatást is.

A II. világháború során megkötött államközi egyezmény értelmében – mikor a bukovinai székelyeket hazahoztuk –, legálisan, majd még néhány esztendőig illegálisan, több mint száz moldvai csángó család települt át Magyarországra. Hosszas bujdosás és menekülés után a Baranya megyei Egyházaskozáron, Szárászon és Mekényesen telepedtek le, s zömük ma is ezekben a falvakban él.

1949 után Moldvában több mint száz csángó településen engedélyezték, hogy valamilyen formában (iskola, tagozat, osztály, fakultáció) magyar nyelvet, illetve magyar nyelven is tanulhassanak a csángó gyermekek, de aztán az 1950-es évek végére megszüntették ezt a lehetőséget. Így a csángók Moldvában azóta sem tanulhatnak anyanyelvükön, csak ha Erdélyben lévő magyar iskolákba iratkoznak.

Causescu diktatúrája idején az erdélyi és a magyarországi magyaroknak egyaránt megtiltották, hogy fölkeressék a csángómagyar falvakat, még turisták sem látogathattak el ezekre a területekre. Ennek ellenére igen sok, a csángók hagyományos kultúrája iránt érdeklődő – főleg fiatal – járt közöttük, vállalva a rendőri zaklatások legkülönbözőbb formáját. A hivatalos román hatóságok a csángómagyarok létezésének pusztá tényét is igyekeztek eltagadni, még a népszámlálások alkalmával sem vették figyelembe a magyar kisebbségnek ezt a csoportját.

De hát miért írom ezeket múlt időben, mikor a helyzet jórészt azóta sem változott ?!

1989 decembere óta a csángómagyarok helyzete valamennyire javult. 1990 márciusától létrehozták a Moldvai Csángó Magyarok Szervezetét, amely tíz éven keresztül saját újságot adott ki Erdélyben. A szervezet legfontosabb célkitűzése a csángók politikai, gazdasági és kulturális érdekképviselete. Az utóbbi években komoly kapcsolatokat alakítottak ki az RMDSSzel, s annak néhány képviselőjével, a Magyarországon működő, s a határontúli magyarokkal foglalkozó szervezetekkel és intézményekkel, nem utolsósorban a Lakatos Demeter Egyesülettel; továbbá érdeklődnek a moldvai csángók sorsa iránt az Európai Unió szervezetei is.

A Lakatos Demeter Egyesület megalakítása

Adott volt tehát a rendkívül vonzó, teljes elkötelezettséget igénylő téma, amelyben helyet kaphatott számos érdeklődés. A moldvai csángókkal való foglalkozás, érdekeik valamilyen formában való képviselete egyfelől jelképezte a képmutató, a kisépek megmaradását a szocialista internacionalizmussal szőnyeg alá söprő bolsevik szemlélet elleni fellépést; másfelől vonzotta azokat is, akik a legjobb értelemben vett romantikát keresték a szekusok és helybéli

besúgók által „elaknásított” csángó terepen, végezetül tartalmas gyűjtési témát kínált azoknak, akik a néphagyomány legarchaikusabb rétegeiben keresték múltunk emlékeit. Időközben megjelentek Kallós Zoltán, és Domokos Pál Péter új könyvei a moldvai csángómagyarokról, foglalkozott velük a Tiszatáj, a Forrás, a Kortárs és jó néhány más folyóirat; újra kiadták Mikecs László, P. Gegő Elek csángókkal foglalkozó műveit; a tudományos érdeklődéssel összefonódó nemzeti elkötelezettség tehát zászlajára írhatta a „legelfeledettebb magyar kisebbség” ügyét. Jelképpé vált a csángó sors, amely előrevetítette a határokon túl – és természetesen innen is – kisebbségben élő magyarság sorsát. Minden előadásban, kiállítás-megnyitóban, újságcikkben megfogalmazhattuk: ez a sors vár mindnyájunkra, ha nem követünk el mindent annak érdekében, hogy ne így legyen.

Amikor tehát az 1980-as évek végén az Agrárgazdasági Kutató Intézet földszinti tanácstermében néhányan, a csángók sorsát a szívünkön viselők összeültünk, s arról beszélgettünk, hogy létre kellene hozni egy szervezetet a moldvai csángók iránt különböző – néprajzi, nyelvészeti, népzenei, történeti, nemzetiségpolitikai stb. – okokból, vagy pusztán természetes kíváncsiságból érdeklődő emberek összefogására, nem volt nehéz dolgunk. Nem sok gyakorlatunk volt a civil szervezetek alakítása terén, de körülbelül tudtuk, hogy mit akarunk, s ami fő, megvolt a lista azokról, akiket annak idején, 1974-ben összehívtunk az érdi találkozóra.

1990 tavaszán folytak a szervezés előkészületei. Tisztáztuk, hogy a különböző csángó népcsoportok (moldvai-, hétfalusi-, dévai-, gyimesi-) közül kizárólag a moldvai csángókkal foglalkozunk, a többiekkel csak annyiban, amennyire történelmileg, etnikailag összefüggnek a moldvaiakkal, továbbá olyan érdeklődést mutatunk irántuk, mint minden kisebbségi téma iránt. Meghatároztuk a létrehozandó Egyesület alapvető célkitűzéseit. Éspedig:

- a.) A moldvai csángómagyarok történelmével, néprajzával foglalkozók tevékenységének összehangolása, munkájuk segítése.
- b.) A moldvai csángómagyarok művelődési értékeinek, társadalmi és politikai helyzetének minél szélesebb körben való megismertetése.
- c.) A moldvai csángókkal való kulturális, vallási és emberi kapcsolatok elősegítése.

Fölmerült a névadás kérdése. Egyértelmű volt, hogy nem szerepelhet az Egyesület nevében a *moldvai csángó* kifejezés. Egyrészt mert tagjai – kevés kivételtől eltekintve – nem csángók lesznek, másrészt akkor már létrejött Sepsiszentgyörgyön egy főként Erdélybe települt, moldvai csángók által alapított szervezet, a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége. Végül is *Lakatos Demeter* (1911–1974) szabófalvi csángó költő nevét választottuk, aki verseiben a moldvai táj szépségeit és csángó „népem baját” énekelte, s aki nyíltan vallotta és vállalta csángómagyar voltát. Lakatos (Mítica) Demeter magyar léte, a XX. században, itt Közép-Európában, csak romános helyesírással tudta leírni érzéseit és gondolatait, mert anyanyelvű iskola hiányában magyarul nem, illetve csak hallás után tudott írni. Ez nyelvészeti szempontból rendkívül érdekessé teszi Lakatos Demeternek a csángó élőbeszédet tükröző írásait, de emberileg végtelenül elszomorító. Olyan népcsoport költője volt tehát, amely ma is a szóbeliség szintjén él, nyelve, hagyomány, műveltsége szájról-szájra, apáról fiúra öröklődik.

A *Lakatos Demeter Egyesület* alakuló ülésére 1990. július 18-án került sor, az Agrárgazdasági Kutató Intézet tanácstermében. A jelenlévő 13 személy egyhangúlag elfogadta az Alapszabályt és kinyilvánította készségét az Egyesület megalapítására és az abban való tevékenységre. A Fővárosi Bíróság 1990. szeptember 27-én jegyezte be a Lakatos Demeter Egyesületet.

Egyesületünk természetesen nem elődök és nem társak nélkül való szervezet. Elődjének vallja a hasonló feladatokra vállalkozó, 1861-ben alakult Szent László Társulatot, amely céljával tűzte ki az akkori Magyarország területén kívül élő magyarok gondozását; mint megfogalmazták: „vallásos életükben, anyanyelvük megtartásában, istápolásában magyar papok küldésével, könyvekkel, folyóiratokkal, vallási és szociális intézmények megszervezésével őket a katolicizmusnak és a magyarságnak megtartsa.” Különösképpen azért tekinthetjük elődünknek a Szent László Társulatot, mert – főként működésük első évtizedeiben – tevékenységük túlnyomó része a moldvai és a bukovinai magyarok támogatására összpontosult. Ugyanakkor kezdettől fogva testvérszervezetüknek tekintettük a sepsiszentgyörgyi – 1996-tól bákói – székhellyel működő Moldvai Csángó Magyarok Szervezetét, valamint rendszeresen együttműködünk azokkal a hazai szervezetekkel, amelyek – részben vagy egészen – a szomszédos országokban élő magyarok iránt elkötelezettek és tenniakarókat fogják össze.

A Lakatos Demeter Egyesület vázlatos története

Egy újonnan alakult civil szervezet számára óriási előny, ha olyan közismert személyiség áll az élén, aki hitelesíti, és széles körben ismertté teszi nevét, célkitűzéseit. Mert hiszen Lakatos Demeter csángó költőt bizony igen kevesen ismerték akkor Magyarországon – ma is talán csak valamivel többen hallottak róla –, de még a *csángó* szóra sem jöttek lázba tömegével az emberek. Különösen nem az 1990-es évek elején, mikor hirtelen olyan sok egyéb olyasmire lehetett mozdulni – amire korábban nem.

Ilyen értelemben nem túl szerencsés időszakban született az Egyesület. Azok a témák – táncház, népművészet, csángók stb. – amikre korábban százával, ha nem ezrével tolongtak az emberek az Egyetemi Színpadra, a Jurta Színházba, vagy akárhová, határozottan elvesztették a hatalommal való szembenállást, a nemzeti ellenzékiéget jelképező tartalmukat. A társadalmi, politikai változásokat sürgető „ellenzékiek” immár direktben politizáltak pártokban, közhivatalokban, önkormányzatokban, vagy éppen a parlamentben.

Bizony, ha az éppen csak megalakult Lakatos Demeter Egyesület élén nem állt volna két közismert és minden tekintetben nemzeti elkötelezettségű személyiség, sokkal nehezebb lett volna az indulás. *Domokos Pál Péter* tiszteletbeli elnökünk és *Benda Kálmán* elnökünk azonban a korábbi években, évtizedekben a nemzeti ellenállás két olyan jelképpé vált személyisége volt, akik szakmai, emberi és politikai tekintetben egyaránt hitelesítették Egyesületünket.

Domokos Pál Péter azok közé az emberek közé tartozott, akik nem úgy hagyták itt a világot, ahogyan találták. Igaz, a világ is sokat változott körülötte csaknem évszázadnyi élete során. Nyolcvanadik, nyolcvanötödik születésnapjának megünneplése szinte tüntetésszámba ment, alkalmat nyújtott a nemzet egy részének hitvallására. Mindenhová elment, ahová csak hívták, hogy beszéljen a moldvai magyarok művelődési értékeiről, politikai elnyomatásáról. Fizikai erejének fogyásával növekedett lelki ereje. Súlyos autóbalesetéből is fölépülve, töretlen kedvvel dolgozva, tervekkel és reményekkel telve érte meg Magyarország függetlenné válását, a rendszerváltást. 1990 elején felcsillant annak a reménye is, hogy talán a sokat szenvedett moldvai csángók sorsa is jobbra fordul. Bár *Domokos Pál Péter*, aki jól ismerte a román nemzetiségi politika indítékait, nem volt bizakodó. „Eddig még csalódtam minden ígéretükben, minden törvényükben, minden intézkedésükben” – mondta egyik beszélgetésünk során. De azért örült, mikor híret vette a moldvai csángók iránt elkötelezett követői, tanítványai szervezkedésének, a Lakatos Demeter Egyesület megalakulásának és szívesen elvállalta a tiszteletbeli elnökséget.

Elnökünk, *Benda Kálmán* Egyesületünk megalakulásakor a református Ráday Gyűjtemény könyvtárának igazgatója, de számunkra akkor fontosabbnak tűnt, hogy az MTA Történettudományi Intézetében működő és a Moldvai Csángó Okmánytár összeállításán dolgozó munkacsoportnak volt a vezetője, akkor már számos, a moldvai magyarok történelmével foglalkozó dolgozat publikálója. *Benda Kálmán* életének, tudósi munkásságának kiemelkedő csúcspontjai és szakadékpontjai a XX. századi magyar értelmiség sorsát, kálváriáját példázzák. Az események mögé pillantani akaró történészi szemlélet vezette őt a moldvai csángómagyarok történelmének feltárására, a vatikáni levéltárban őrzött, s a moldvai csángómagyarokra vonatkozó jelentések és más dokumentumok rendszerezésére, feldolgozására és közreadására. Ez az elkötelezettség vitte őt a csángókért tenni akaró embereket összefogó Lakatos Demeter Egyesület alapítói közé, s lett 1990-ben szervezetünk elnökünk.

Tiszteletbeli elnökünk közelgő kilencvenedik születésnapja alkalmából március 2-án a Magyar Néprajzi Társasággal közösen *egész napos tanácskozást szerveztünk* a moldvai magyarok történelméről, néprajzáról, mai sorsáról. A budapesti Ráday Gyűjtemény Dísztermében tartott ünnepi ülésen mintegy háromszázan vettek részt. Több mint húsz, hosszabb-rövidebb előadás hangzott el, a termet a pusztinai születésű Szócs Anna szöttesei és Csoma Gergely színes fényképfelvételei díszítették. Faragó Laura és egyházaskozári csángó asszonyok énekszóval köszöntötték *Domokos Pál Pétert*, a két szervezet nevében *Balassa Iván* méltatta tiszteletbeli elnökünket. Ezen a rendezvényen szöltünk először ilyen széles körben a néhány hónapja megalakult Lakatos Demeter Egyesületről, célkitűzéseinkről. Szűkebb ismeretségi körünket leszámítva lényegében ez volt első nagyobb tagtaborzásunk is. Már akkor elhatároztuk, hogy az elhangzott előadásokat megjelentetjük.

Egyesületünk életének egyik legemlékezetesebb eseménye II. János Pál pápa magyarországi látogatása alkalmából ideérkező, *több mint ezer moldvai csángó kijövetelének, programjának megszervezése* volt. Ezt tagjainkon kívül számos más szervezettel együttműködve sikerült megvalósítanunk. A csángók magyarországi látogatásának kiemelkedő eseménye volt az Esztergomba történő hajókirándulás, a gellérthegyi Sziklakápolnában számukra rendezett misén való részvétel, az Országház belsejének megtekintése, a Szent István Bazilikában való misehallgatás. Felemelő, torkot szorító, szívet dobbantó jelenetek voltak ezek, de leginkább talán az, mikor az ezernyi, viseletbe öltözött csángó, kereszt alatt, méltóságteljesen végigvonult a Belvárosi templomtól a Duna parton, a Bazilikához. Akárcsak a csíksomlyói búcsún, úgy vonultak egyházi dalokat énekelve a tarkainges csángó lányok, asszonyok és a fehérbe öltözött férfiak. Az autók, autóbuszok leálltak, a járókelők száj tátva nézték a csodálatos látványt: ezer csángó vonul a magyar főváros utcáin, hogy misét hallgasson a Bazilikában.

Ott pedig Domokos Pál Péter várta őket, a csángók legendás híré, „vándorapostola”, akit úgy tartottak számon a moldvai csángó falvakban, mint ahogy Mátyás királyról beszélhetett egykor a nép. Ott várta őket székelyharisnyásan, csizmásan, fekete atillában. Beszélt hozzájuk az az ember, akiről oly sokszor kérdezték Moldvában: él-e még, igaz-e, hogy meghalt? Szellemi fejedelem és választott népe nem találkozhatott volna méltóbb helyen és időben, mint a Szentatya látogatására érkezett csángók és Domokos Pál Péter, Szent István oltárképről letekintő alakja előtt.

A templomban Jáki Sándor Teodóz vezetőségi tagunk, valamint a lujzikalugari születésű Horváth Antal esperes celebrált számukra misét. Amióta világ a világ, soha, még a Millennium idején sem járt ennyi csángómagyar Budapesten, nemhogy számukra szolgáltatott misét hallgattak volna! Végül pedig a legnagyobb esemény: a Hősök terén a Pápával való találkozás, aholis a csángómagyarok képviselői átadták a Szentatyának ajándékukat és kérésüket, amelyben alázatosan kérik, engedélyezze a Vatikán, hogy moldvai falvaik templomaiban anyanyelvükön is imádkozhassanak, gyónhassanak és hallgathassák Isten igéjét.

* * *

A Lakatos Demeter Egyesület megalakulása óta eltelt évtizedben sokat, nagyon sokat tettünk a moldvai csángómagyarokért, bár korántsem annyit, amennyit szívünk szerint szeretnénk volna. Megjelentettük Domokos Pál Péter 90. Születésnapjának tiszteletére rendezett tanácskozáson elhangzott előadásokat.² Elindítottuk a *Csángó füzetek* sorozatot.³ Több, a csángók múltjával, jelenével és jövőjével foglalkozó tanácskozást szerveztünk itthon és Erdélyben is, rendszerint más szervezetekkel közösen. Harangot öntettünk az 1945 után a Baranya megyei Egyházasközpontra került, s az 1990-es években templomot építő csángók számára. Havonta rendszeresen ismeretterjesztő előadásokat tartunk tagjaink és az érdeklődők számára moldvai csángómagyarok történelméről, néprajzáról, sorsáról. Anyagiakkal és jószándékkal is segítjük az Erdélyben és a Magyarországon tanuló csángó diákokat. Együttműködünk a Bákóban székelő Moldvai Csángó Magyarok Szervezetével.

Még hosszasan sorolhatnám tevékenységünk különböző területeit anélkül, hogy egy pillanatra is elégedettek lehetnénk önmagunkkal.

* * *

Néhány tanulság Egyesületünk történetének végére.

Mint minden civil szervezet, a Lakatos Demeter Egyesület is igen sok, máskülönben elvesztő, vagy szunnyadó *energiát tudott mozgósítani*. Tagjainknak körülbelül negyede-harmada vállalt valamilyen formában aktív munkát az Egyesületben, és hozzávetőlegesen egytizedük igen tevékenyen dolgozott. Ezt annál is inkább elismeréssel kell említeni, mert hiszen az Egyesület egyetlen tagja, vagy tisztségviselője *sem kapott soha semmilyen tiszteletdíjat*. Ilyet, ha fordításról, kiállítás-rendezésről volt szó, a munkát elvégző csángó diákoknak fizettünk, hiszen ők valóban rá voltak szorulva.

² „megfogtala Apóm szokcor kezemtül...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Szerk.: *Halász Péter*. Bp. 1995.

³ A Moldvai magyarság bibliográfiája. Összeállította *Halász Péter*. Csángó füzetek 1. Bp. 1996.; Csángó sorskérdések. Az újkijgyósi tanácskozás előadásai. Szerk.: *Halász Péter*. Csángó füzetek 2. Bp. 1997.

Egyesületünk eddigi tevékenységének nagy tanulsága, hogy *a civil szférában egyetlen szervezet önmagában, csak igen korlátozottan képes vállalt feladatainak megvalósítására*. A Lakatos Demeter Egyesület szinte minden jelentősebb akcióját más szervezettel, legtöbbször más szervezetekkel összefogva, anyagi, szellemi, esetenként fizikai erőinket összevetve, tudta megvalósítani.

Az elmúlt tíz esztendő alatt igen sok pályázatot készítettünk, s ezeknek nagyobbik felével nyertünk is – persze sohasem akkora összeget, amennyit szerettünk volna. Tapasztalatunk szerint *a megírt pályázatoknak ötven százalékos az esélyük*, ezzel szemben a meg nem írt pályázat esélye nulla. Az a megfigyelésünk, hogy érdemes gondot fordítani a pályázat elkészítésére, mégpedig nem csupán a rubrikák pontos kitöltésére, hanem arra is, hogy a pályázatban megfogalmazott koncepció vonzó, lehetőleg pedig minél meggyőzőbb legyen.

Végezetül – bár erről Egyesületünk tíz esztendejét bemutató áttekintésben egy szó sem esett – hangsúlyozni kell ennek a tíz esztendőnek azt a kézzel megfoghatatlan, mérlegelhetetlen hozadékát, amit a csángók iránt érdeklődő és értük tenni is akaró tagok közösséggé formálódása jelent. Ez a közösség ma már nem az, ami öt vagy tíz esztendővel ezelőtt volt, és nem is csupán kétszázegynéhány tagdíjat fizető – vagy nem fizető – ember társasága. *Valódi közösség jött létre, amelyre minden jó ügy érdekében számítani lehet.*

Halász Péter

Lakatos Demeter, szabófalvi csángó költő (Halász Péter felvétele)

SORSKÉRDÉSEK

Magyar sziget a Lápos felső medencéjében

A Lápos az egyesült Szamos legnagyobb mellékfolyója. Az egykori Szatmár, Szolnok-Doboka és Máramaros megyék határvidékén emelkedő vulkáni hegyekben ered. Völgye északra fordul, kanyarja és a Békás szorosra emlékeztető meredek sziklafalakkal kísért hosszú szorosa felett széles medencévé tágul. Ebben román falvakkal körülvéve fekszik az egykor erős magyar többségű régi járási székhely Magyarlápos (Țirgu Lapuș) és a szinte teljesen magyar Domokos (Damacușeni).

A medencét keleten a Kárpátok legbüszkébb vulkáni hegye, a Cibles (1842 m) zárja le, az északon emelkedők közül a Sátor (1041 m) a legjelesebb, a déliek alacsonyabbak, de több csúcs magasabb 600 méternél. A hegyek bányakincset, aranyat, ezüstöt, rezet rejtenek, fogyó mennyiségben. A Lápos-völgyének ez a felső szakasza Szolnok-Doboka, korábban a sóbányászatról ismert Belső-Szolnok (sol=só) megyéhez tartozott. Az újabb romániai megyebeosztás szerint ez Máramaros megye, amely a Trianonnal Romániához került Dél-Máramarosból, Kelet-Szatmárból és a szolnok-dobokai területről áll. Székhelye Nagybánya (Baia Mare) lett, ahonnan tájunk autóbusszal is elérhető. Autóbusz még a Szamos-völgyi Galgó-Gilgauról jár Magyarláposra, onnan pedig más járatok indulnak a Lápos-völgy felső szakaszára és a Láposba Domokos felett befolyó Szőcs-patak völgyébe, a Cibles alá.

Ezt a két falut Gunda Béla akadémikus, etnográfiank nemrég elhunyt nagy öregje, a magyarság külön csoportjaként sorolja fel. Máramaros egy távolabbi városának magyar plébánosa néhány éve már nem is tartotta valószínűnek, hogy megőrizhették volna magyarságukat. Tőlük aránylag távol van néhány, az 1941. évi népszámlálás szerint még magyar többségű falu. Ilyen a Lápos mentén feljebb Erzsébetbánya és jóval lejjebb az északra forduló folyó kanyarján és Kőváron túl Magyarberkesz, tovább a Petőfi mézesheteiről ismert Koltó.

Magyarláposon szálláshelyről való tudakozódásomra azt a választ kaptam, hogy szálloda van Láposon, de nem üzemel. Helyette azt javasolták, hogy szállás ügyben forduljak a református kurátorhoz, az pedig tovább küldött a katolikus kurátorhoz, Péter Istvánhoz. Ő népes családjával befogadott, patrónám erdőmérnök lánya Anna lett, aki éppen Magyarországra készült. Péter István autóvillamosági szerelőként ment nyugdíjba. Bányatulajdonos is volt. Naponta jár templomba. Főleg bivalytejen él. Amíg nem fordul igazán hűvösre az idő, naponta megfürdik a Lápos hidegvízű üdülőtávjában. 82 évesen is vállalkozott a Cibles megmászására. 1941–42-ben életével játszva megtagadta a katonai szolgálatot azzal, hogy nem vesz részt támadó háborúban. Öt lánya közül három mérnök, egyik lánya hittanár Szászrégenben, egy másik pedig Bélyd gróf-utód férjével bolthálózatot üzemeltet. Három fia iparos Láposon.

Magyarlápos és Domokos már a korai Árpád-korban is létezett, amit az is mutat, hogy az első nagy pusztítás 1070-ben egy kun betöréstől érte őket. Magyarlápos neve az 1600-as években még József- (Yosep- Magyar-, Josip) Lápos volt. A monda szerint egy Joszip nevű román alapította, akinek kecskéi voltak, és helyet cserélt egy hegyes tájon lakó magyarral, akinek lovai voltak, hogy állataik alkalmasabb helyen legyenek. A faluban vár is lehetett, amit a Vár-tető helynév valószínűsít. A Vigyázótetőről feltehetően tatárok betörését figyelték. Domokos eredetéről is van hasonló monda. Eszerint egy Kővárból egy románnal együtt szökött Domokos nevű rab alapította. Ő először magas helyen telepedett le, a román völgyben, de cseréltek. Egy ideig Tolvaj Domokosnak hívták (a falut talán később is), mert semmije sem lévén tolvajkodott. Domokos neve 1325-ben Szőcső volt, mert ott fekszik, ahol a Szőcs patak befolyik a Láposba, 1393-ban már Damunkusfalva.

Mindkét faluban éltek nemesek, jobbágyok, szabadosok, zsellérek, „kóborlók”. 1750-ből való adatok szerint Láposon 58, Domokoson 7 egytelkes nemes család, 6, illetve 9 szabados, 18, illetve 20 jobbágy, 47, illetve 7 zsellér és 8-8 kóborló lakott. Láposon a XVIII. sz.-ban a ne-

mesek egytizede román volt. A sok láposi nemes család közül a Benkő, Kádár és Técsi család a nevezetesebb. Láposon született Benkő Ferenc, többek közt az első magyar ásványtani könyv, a Magyar mineralógia (Kolozsivár, 1786.) szerzője.

A két falu tulajdonosa – többször is váltakozva – egy vagy több távoli földesúr vagy vár (Domokosé Csicsóvár) volt. Domokos 1503-ban több évre a moldvai vajdáé lett. Nagy bajokról az 1500-as évekből kezdődnek tudósítások. Láposról 1552-ben a „falu felét” Apahidára hajtották hosszú mezei munkára.

A legnagyobb pusztítást azután szenvedték, amikor 1599-ben Mihály havasalföldi vajda a német császár helytartójaként Erdély ura lett. A vajda zsoldosai, mivel nem kapták meg a császártól az ígért zsoldot, raboltak, gyilkoltak az után is, hogy Basta császári biztos megölette Mihály vajdát. Makkai László adatokon alapuló számítása szerint a későbbi Szolnok-Doboka megyében akkor a magyarok 85, a szászok 88, a többnyire félreeső falvakban lakó románok 45 %-át irtották ki. Ezután kerültek a megyében is többségbe a románok. Utána 1603-ban Láposon csak 34 lakost vettek számba az 50 évvel korábbi 200-hoz képest. A közeli Nagy-Szamos völgyében jóval nagyobb arányú volt a magyarság pusztulása. 1661-ben Ali basa, hogy a szultán megbízásából megtorolja II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi trónszerző hadjáratát, Erdélyt egy Kádár József által idézett szemtanú szerint „semmivé tevő”, és Láposon, Domokoson is nagy pusztítást végzett, ahonnan tatárjai sok magyart hurcoltak el rabszolgának. Miután a törökök 1660-ban elfoglalták Nagyváradot, a Lápos-völgyiek is nagyon megcsínylették martalócaik garázdálkodását.

A helyi és a környező falvak románjai – Tamás Lajos szerint – az Anjou-korban települtek ide, Szentgyörgyi Mária szerint később is, főleg Máramarosból. Velük a magyarláposi és domokosi magyaroknak régebben nem voltak jelentős ellentéteik. Ezek csak a XVIII. század végén kezdtek kialakulni. 1848-ban a magyarok közül sokan beálltak nemzetőrnek, Láposról 160-an, Domokosról 120-an. Parancsnokuk, századosként, Técsi Samu szolgabíró lett. Domokost 1848 őszén a völgyben felelő Rogoz románjai felgyújtották, később a domokosiak pedig Rogozt. A láposiak akkor megvédték magukat, de a közülük elfogottakat a támadók kivégezték. A Magyarlápossal délen szomszédos Rohiba, ahol ortodox kolostor állt és áll, ide hajtották akkor a Nagy-Szamos völgyéből akasztani a magyarokat. A szabadságharc bukása után a két falu 2000 forint sárc kifizetése árán menekült meg az elpusztítástól, de Técsi Samut, aki előbb kifizette az 1200 tallér fejeváltságot, bebörtönözték. 1918 végén pedig, amint Láposon elmondták, a helybeli románok fel akarták koncolni a magyarokat, de ezt nem tették meg, mert akkor feljebb a Lápos-völgyben magyar katonaság állomásozott.

A XVIII. században mindkét faluban kétfordulós gazdálkodás folyt, amelyről a XIX. században álltak át háromfordulósra. A XVIII–XIX. században abból is éltek, hogy sőt fuvaroztak Dészaknáról Szilágysomlyóra. Lápos határából 1863-ban úrbéri kárpótlást kapott gróf Esterházy István és Szamosújvár városa. Az előbbi utóda 1910 táján még Láposon (is) lakott és 2146 holdja volt, benne 313 kh szántóföld és 1358 kh erdő. Rajta kívül még egy család gazdálkodott nagyobb szántóföldön, 240 holdon, a többi öt „birtokos” 100 holdnál kisebb szántóterületen. A többi 509 gazdára átlagosan 4,2 kh, Domokoson 4,6 kh jutott, tehát túlnyomó részük törpebirtokon élt, amiből csak nyomorogni lehetett. Más munka után kellett nézni, el-vagy kivándorolni. A szegények a nagyobb gazdáknál lehettek napszámosok, részes aratók, harmadosok, kaphattak munkát a közeli erdőkben, bányákban. Láposon sok iparos dolgozott, ahol az 1720-i összeírás is 12 iparost, kereskedőt talált.

Magyarláposon 1850-ben létesült postahivatal, a múlt század végén pedig már működött tej- és hitelszövetkezet, gazdakör Domokoson is. Akkor az 1901-ben közöltek szerint Domokoson a kukorica volt a fő táplálék, de búza és rozskenyeret is ettek. A földet egyszerű eszközökkel művelték, sokat tehénfogattal, Domokoson az 1895. évi mezőgazdasági összeírás szerint 90 tehénfogatot vettek száma 77 ló-, illetve ökor- és egy bivalyfogattal.

Láposon hetipiacot, híres vásárokat tartottak, évente négyet. A vásárookra legtöbbször színtársulat is jött. Az iskolában játszottak, nagyon lelkesen 6-7-en, 11-12 szerepes darabokat gyakori szünetekkel, átöltözésekkel. Ilyenkor zsúfolásig megtelt az iskola és nagyon megtapsolták őket. „Magyar szó színpadon a magyarság végvárában!” – írta róluk Kádár József 1901-ben.

A domokosi templom

Láposvölgyi táj Domokos felett kalangyákkal

Magyarlápост egy 1553. és 1615. évi oklevél oppidumnak, mezővárosnak írja. Városi rangot újabban kapott, de csak főutcájának egymással szembenező katolikus és református temploma táján kiszélesedő része városias jellegű. Mind a két templom a múlt század közepén épült. A régebbi, gótikus református templomot omladozó állapota miatt le kellett bontani. Az utcára néz az új kupolás kéttornyú román ortodox templom. Előtte van „A felszabadító román katona” szobra. Itt áll a nem üzemelő szálloda és egy másik kétemeletes épület, amelyben vendéglő is működik.

Láposon a románok már erős többségben vannak, többször annyian mint 1941-ben. Nagy részük ortodox (görögkeleti), kevesen görög katolikusok, akik istentiszteletüket a volt mozi-épületben tartják. Fatemplomuk a falu északi végén a temetőben állt. A láposi románok többsége felsőbb akaratból 1798-ban tért át ortodoxról görög katolikus vallásra, 1945 után szintén felsőbb akaratból ismét ortodoxok lettek. Az 1941. évi népszámlálás Láposon 1517 magyar anyanyelvűt vett számba. Közülük 436-an zsidók voltak, akik – mint a 271 jiddis nyelvű – nem tértek vissza a deportálásból, vagy ha haza is tértek, elköltöztek. A magyarok száma ma kevesebb mint 1941-ben, mintegy 1050-en vannak, akárcsak az 1850. évi katonai összeírásokról; kétharmaduk református, egyharmaduk római katolikus.

Láposnak 1271-ben már volt római katolikus plébániája, Domokosnak a XIV. század elején temploma. A hitújításkor a magyarok túlnyomó része református lett, néhányan unitáriusok. Lápost 1639-ben virágzó református egyházközségnek írik, amelynek 1643-ig Domokos filiája volt. Katolikus misét újra 1737-ben tartottak Láposon, 1783-ban ferencesek költöztek a faluba, akik a harmincadházban miséztek. 1813-ban római katolikus fatemplom épült. Láposon a reformátusoknak évekig nem volt papjuk, ma már van fiatal lelkészük. Zokon vették, hogy régi papjukat Tótkés László Nagyváradra vitte helyettesének. Fiatal a katolikus plébános is, akárcsak Domokos református lelkésze.

Domokoson kedvezőbb a magyarság helyzete, mint Láposon. Az 1941 évi 777-nél több, 950 magyar él a faluban, és szinte mind református. Az összesen 20 itteni románból 15-en áttértek a magyarok református vallására. A helyzet azonban nem ilyen kedvező, mert több magyar egyes házasságban él, gyermekeik magyarságának megmaradása bizonytalan. Domokos új temploma magas tornyával messze uralja a táj képét. A régi 1910 táján leégett, az újat holland segítséggel tartják karban. Még régebbi templomuk Ali basa tatárjainak garázdálkodásakor égett le.

Domokoson csak magyar iskola van, éspedig 8 osztályos, Láposon viszont csak 4 osztályos. A nagyobb gyerekek Domokosra járhatnak, de azt nem sokan vállalják, hanem a láposi román iskolába járnak. És ha már az iskolában román beszédre szoktak, többen ezen maradnak, és bonyolultabb magyar szöveget már alig értenek meg, alig tudnak magyarul fogalmazni. Láposon újabban román középiskola is épült.

Magyarlápós református iskolája egyike volt Erdélyben a legrégebb felekezeti iskoláknak, 1873-ig működött. A katolikus gyerekeket 1821-ben lakásán kezdte tanítani a plébános. Mindkét felekezet gyerekei az 1873-ban létesült állami iskolában tanultak tovább.

Nem szólv a láposi vásárokon játszott színelőadásokról, a műkedvelő színjátszásról. Láposon és Domokoson régebben és a közelmúltban is az énekkar tette színesebbé a magyarok életét. Ott jártamkor, 1997-ben, működésük meg volt szakadva. A fiatal papok – mint egyikük mondta – a pedagógusokkal együtt remélhetőleg feltámasztják őket. A karácsonyi kántálás, húsvéti, Szent György napi locsolkodás szokása ma is él. Húsvétkor bárányt is szokás vágni. A láposi nők viseletéről Kádár József 1901-ben nem írt, szerinte „a férfiaké tűnik ki”. A közölt képen a nők egyszerű népviseletben vannak. A domokosi nőkről azt írta, hogy bolti kelmét viselnek, csak fehéreneműjük házi szövésű. A férfiak akkor Láposon zsinóros világoskék spencert viseltek vörös kihajtókkal, Domokoson zsinóros fekete szokmányt. Mindkettő zekeszerű kabát volt.

A Lápos medencéjében, feljebb a Szőcs-patak völgyének legfelső falujában az erős román többségű Tőkésen (Groșii) 244 magyart talált az 1941. évi népszámlálás. Ezek túlnyomó része a Tőkéshez tartozó Gereblén lakott. Ők már románul beszélnek, de megtartották római katolikus vallásukat. A magyarlápósi plébános gondolja őket.

A Lápos forrásvidékén a Domokos felett sorakozó Rogozon és Oláhláposon (Lapuș) túl erdős környezetben fekszik Erzsébetbánya (Baiuș). Útközben a magas rudakra rakott kalangyákban száradó széna, a legelő bivalycsordák mutatják, hogy igazi erdélyi tájon járunk. Erzsébetbányán 1769-ben indult meg a rendszeres bányászat, miután pásztorok 30 évvel korábban arany- és ezüsttartalmú köveket találtak. Mivel területé Oláhláposhoz tartozott, neve előbb Oláhláposbánya volt. Lakosaik többsége ma is magyarul beszél, és római katolikus, önálló plébániájuk van mintegy 1200 hívővel. Közülük sokan német és szláv származásúak.

Az Erzsébetbánya feletti erdős környezet üdülőket is vonz a völgy alsóbb részéről. Oláhláposon és Rogozon jellegzetes román házakat, székely kapukhoz hasonló, de egyszerűbb kapukat, szép fatemplomot láthatunk. Rogoz temploma bélyegre is rákerült.

Oláhlápos felett Rojahídja településen vasgyár működött, de 1892-ben a vasérckészlet kimerülése miatt megszűnt. A gyárat Máramarosba, Kabolapolyánára (később Gyertyánliget) telepítették át, ami a munkalehetőség elvesztése miatt érzékenyen érintette a Lápos-völgy népét. A Magyarlápós és Domokos között 1950 után létesült bútorgyárban a legutóbbi években szűnt meg a munka, fokozva a munkahelyeken amúgy sem bővelkedő völgyben a munkanélküliséget. Magyarlápós közelében még folyik bányászat.

A régi paraszti mezőgazdaságot szerény eszközökkel újították fel. Bivalyt inkább románok tartanak. Az igénytelen, erős bivalyokkal könnyebb a nehéz talajt művelni, amiről 1901-ben 1750-re vonatkozóan Kádár József azt írta, hogy a „térén” 4, a hegyes részen 6 ökörrel lehet szántani. Ma kevés számárfogatot is tartanak, a szamár tejét, zsíráját, húsát fogyasztják is.

A jövőn az is segíthetne, ha fellendülne a turistaforgalom. Erre Cholnoky Jenő, az 1920–1930-as évek kiváló geográfusa is alkalmasnak tartotta. Magyarlápósról lehetne kajaktúrára indulni a Lápos magas sziklafalak közé zárt szorosát át. Láposon a medence déli lejtőjén sűrű fenyvessel körülvett hidegebb vízü és egy másik, fákkal nem körülvett, ezért jobban felmelegedő, duzzasztott tó kínál üdülési lehetőséget. Az utóbbi alatt is, felette is forrás fakad. Ennél a tónál kempinget terveztek kialakítani, de az elkészült építmény teteje kétszer is eltűnt. A környező hegyek bejárása, a Cibles – nem nehéz – megmászása nagy élmény. Gerebléről indulva 4-5 óra alatt lehet rá feljutni. Támaszpontul szolgálat a közvetlenül a csúcson, a pusztuló régi mellett álló új kis menedékkunyhó. A Ciblesről jó időben csodálatos kilátás nyílik a máramarosi havasokra és a történelmi Magyarországon északra, a Radnai havasokra is.

Dr. Gábrriel András

Irodalom:

Cholnoky Jenő: Magyarország földrajza, Bp. 1936.; Gunda Béla: Magyarország néprajzi csoportjai. In: A magyar nép. A művelődés könyvtára 9. kötet. Bp. 1943. 91–113. old.; Kőpeczi Béla (szerk.): Erdély története. 1987. I. k. 28. térkép.; Maknai László: Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVIII. század végén. Kolozsvár, 1942.; Rubinek György (szerk.): Magyarországi gazdaságtörténet. Bp., 1911. 1057. old.; Szentgyörgyi Mária: Kővár vidékének társadalma. Bp. 1972.; Tagányi Károly–Réthy László: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. I–VII. kötet. Décs, 1901. (Benne a különböző falvakról szóló részt Kádár József írta.); Tamás Lajos: Az erdélyi oláhság. In: A történelmi Erdély. Bp. 1936. 417–475. old.

A Mura vidéki magyarság megmaradásáért¹

Mura vidéket hiába keresik a történelmi Magyarország térképén, ez a földrajzi fogalom gyakorlatilag 1920 után honosodott meg. Azt a területet értjük Mura vidéken, amelyet a történelmi Vas és Zala vármegyék területéből csatoltak a délszláv állam szlovén régiójához. Ez az egykori alsólendvai járás jelentős része, valamint az úgynevezett tótsági vagy muraszombati járás Vas vármegyében. Ez az a térség, ami a trianoni békeszerződés megkötésekor kb. 92 ezer lakost számlált, és ebből mintegy 25 ezernyi volt magyar. Ez a 25 ezernyi magyar kb. 30 településen élt a mai szlovén – magyar határ mentén, mindegy 50 km hosszú és 5-10 km széles sávban. Legészakibb települése Őrihodos, legdélebbi települése Pince (a magyar oldalon Tornyiszentmiklós, határátkelőhelyként is nyilvántartják az utóbbi 8-9 esztendőben).

Ez a vidék néprajzi tagolódás szempontjából rendkívül érdekes, ha viszonylag kis területről is van szó. Legészakibb települései a történelmi Őrséghez tartoznak, a közepe táján a göcseji sajátosságok jellemzőek a vidékre, az úgynevezett Lendva vidéken pedig a települések egy része a történelmi Hetéshez tartozik. Lendva vidék azonban ezen belül is sajátos: Hetéshez, de Göcsejhez sem sorolható a szó szoros értelmében, inkább valami köztes terület, számos olyan érték hordozója, ami indokolttá teszi, hogy külön egységként kezeljük. A Trianon előtti időszakban a vidék fölvirágoztatása és jelentősebb megjelenése az összmagyar vérkeringésbe a XIV–XV. századra tehető, a történelmi Zala vármegye legfontosabb főúri családja, a Bánffy nemzetség kibontakozásával függ össze. Rendkívül fontos ez az időszak, mert a XVI. században ebben a térségben Nagykanizsa mellett Alsólendva volt a legjelentősebb település. A következő fontos időszak a század fordulója (XIX–XX.), amikor a város és környéke ismét felértékelődött, főleg azért, mert a Stájer vidékek és a magyar Álföld közötti árucere forgalomban említésre méltó közvetítő szerepet töltött be a szarvasmarha-kereskedelem, valamint a stájer és a karintiai vidékek könnyűipari cikkei kereskedelmét illetően.

Trianon után a helyzet gyökeresen megváltozott. A vidék szó szerint a határra szorult és a következő évtizedekben olyan negatív jelenségek adódtak, amelyekre nem igen volt példa az egész Kárpát-medencében. Ez a viszonylag kis létszámú közösség rendkívül nehéz körülményekkel találta magát szemben. Szeretnék mindjárt utalni az első problémára: a muravidéki magyarságot klasszikus értelemben nem lehet a „délvidéki magyarsághoz” besorolni. A vajdasági magyarságtól kb. 400 km-nyi távolságra, a drávaszögiekől 300 km-re van, tehát nem beszélhetünk összefüggő délvidéki magyarságról. De nem csak ezért került nehéz helyzetbe a Mura vidéki magyarság. Tudni kell, hogy a határ mentén a magyar értelmiség jelentős része már Trianon idején, vagy még az azt megelőző hónapokban elhagyta a vidéket. Akik nem hagyták el, azokat pedig a következő két-három esztendőben, de mondjuk 1927-1928-ig szinte teljesen kisöpörték onnan. A Mura vidéki magyarság értelmiség nélkül maradt.

A másik rendkívül fontos tényező, hogy az elcsatolt területek közül a két világháború között éppen Jugoszláviában alkalmazták, talán a legdrasztikusabb asszimilációs politikát. (Most csak a Mura vidéki helyzetre térek ki.) Az agrárreform során törvénnyel rendelkeztek atekintetben, hogy aki magyarnak vallja magát az a földosztás során nem részesülhet a földosztás alá került földbirtokokban. Ezzel a folyamattal párhuzamosan gyakorlatilag annak szerves részeként megkezdődött a kolonizáció, a betelepítések, amelyek rendkívüli mértéket öltöttek. Két önálló települést hoztak létre, a már említett harminc magyarlakta település mellett, valamint több magyar települést is telepesekkel „töltött meg”. A betelepítési hullám több fázisban zajlott. Voltak a Tenger mellékéről származó, az akkori Olaszország területéről érkező szlovén telepesek, voltak muravidéki szlovén falvakból való kistelepések, és voltak egyéb területekről érkező telepesek is. Ennek a következményeit istenigazából csak az 1950-es évektől lehetett fölmérni. Manapság arról van szó, hogy a vegyesházasságok és számos egyéb negatív jelenség ezekre a betelepítési tényezőkre vezethető vissza.

A Mura vidéki magyarság Trianon után olyan közegbe került, amely ipari vonatkozásban fejlettebb volt, mint az anyaország. Ennek aztán drasztikus következményei lettek, ugyanis az egykori Monarchián belül Csehország után a mostani Szlovéniához tartozó Stájer vidékek, a

¹ Elhangzott 1999. július 3-án, Zalaegerszegen a XXVII. Honismereti Akadémián. (Szerk.)

történelmi Krajna, és Karintia déli részei, voltak a legfejlettebbek. Ebből kifolyólag, főként a második világháború után, amikor a magyarságnak életmódot, értékrendet kellett változtatni, ez a folyamat úgy következett be, hogy a dominánsabb, szlovén értékek váltak mérvadóvá. Ezzel együtt óriási nemzetadatbeli zavarok következtek be és ezek jelentős mértékben megtizedelték a Mura vidéki magyarságot. Ehhez járult Jugoszlávia elnemzetietlenítő politikája. Az 1950-es években a Mura vidéken még létezett úgynevezett anyanyelvi oktatási rendszer, és ez fontos szerepet töltött be a nemzeti tudat megőrzésében, az anyanyelv ápolásában, még akkor is, ha rosszul volt megszervezve. De a már említett nemzettudat-zavar és értékrend-váltás miatt az 1950-es évek végére megszüntették az anyanyelven folyó oktatást és kétnyelvű oktatási rendszert vezettek be. Ezt egészen az 1990-es évek közepéig azzal indokolta a hatalom – sokan még most is elhiszik –, hogy magyar nyelvvél és a magyar értékekkel nem lehet érvényesülni, abban nincs perspektíva, mert ezzel presztízsüket veszítették a szlovénnel szemben. Ugyanakkor az oktatással kapcsolatosan kibocsátott törvények és rendeletek mutatják: igenis azzal a céllal történtek ezek az intézkedések, hogy minél jobban a „testvériség egységes szellemében” éljen a Mura vidéki magyarság. Értsd: minél jobban asszimilálódjon. Ennek hatásait nagyon gyorsan lehetett tapasztalni. Például: egy Kapca nevezetű településen, amelynek Trianon idején még 400-nál több színmagyar lakosa volt, 1971-ben már 285-en „jugoszláv”-nak vallották magukat. (E negatív folyamathoz erőteljes lökést adott a jugoszláv–magyar határszakaszon létrehozott „vasfüggöny”, ami a Mura vidéki magyarságot hermetikusan elzárta anyanemzetétől).

Amiről eddig beszéltem, az nem azt a képet festi, amit Önök a tv-ben láttak, vagy az újságokban olvastak a szlovén ideális kisebbségi politikáról. Ez is volt a célom. Szerettem volna érzékeltetni, hogy ha pozitív irányzatokról kívánunk szólni, akkor igazából az 1970-es évek közepétől beszélhetünk azokról, csak hogy akkorra már többé-kevésbé megtört a magyarság öntudata. Szlovéniában akkor már nyilvánvalóvá váltak bizonyos politikai célkitűzések és rendkívül fontos szerepet kapott az úgynevezett politikai tőkecsinálás. Ebben pedig szépen megfér a kisebbségi jogvédelem megeremtelése is, amihez a hatalom formálisan biztosította a kereteket. Sajnos azonban a Mura vidéki magyarság már nem, vagy nem teljes egészében volt képes élni a törvényadta lehetőségekkel. Ma tehát ténylegesen példaértékűek a szlovén kisebbségi rendelkezések. Az alkotmány és a különböző törvények kisebbségi rendelkezései, megállapítják az őshonos nemzeti közösségek egyenrangúságát, a kisebbségi anyanyelv egyenrangú státusát, lehetőséget teremtenek érdekvédelmi szervezetek létrehozására, parlamenti képviselést nyújtanak. Továbbá úgynevezett külön jogrendszert dolgoztak ki a pozitív diszkrimináció elve alapján, amely kiterjed az oktatásra, a kultúrára, a tájékoztatásra, az anyanyelvi kapcsolatokra, és ezekhez a tevékenységekhez anyagi támogatást is nyújtott. Ezek az intézkedések azonban túlságosan későn jöttek ahhoz, hogy az a 25 ezer fős közösség, amely a trianoni békekötés idején még létezett és igen erősnek bizonyult, sőt még a két világháború között is tartotta magát, az 1970-es években és azt követően megfelelően élni tudott volna a kedvező lehetőségekkel.

Ilyen körülmények között kell értékelnünk a Mura vidéki magyarság honismereti tevékenységét is. Sajnos az elnemzetietlenítő politika idején, tehát az 1970-es évek előtt, még nem bontakozott ki olyan jellegű honismereti munka, amely kimondottan a magyar értékeket, a magyar hagyományokat helyezte volna előtérbe, és azokat próbálta volna tudatosítani a Mura vidéki magyarság körében. Az 1970-es évek végén történt egyfajta áttörés. Olyan stratégiát próbáltak kidolgozni, amelynek szerves része volt a településtörténet megírása. Három-négy településről elfogadható szintű összegzések készültek, éppen Mura vidéki magyarok tollából. Hogy ez milyen jelentős dolog, annak értékeléséhez tudnunk kell, a Mura vidéki magyarságnak volt ugyan hetilapja az 1950-es években is, de az a szlovén nyelvű regionális lap tükörfordítása volt, semmilyen magyar vonatkozású kérdésre akkor még nem térhetett ki. Az első, tollhoz nyúló emberek mégis az újságírók közül valók. Az a néhány újságíró, aki akkor Mura vidéken tevékenykedett, fontosnak látta a már említett településtörténetek megírását. Erre az időre tehető a népdalgyűjtés, a népszokás-gyűjtés kezdete, ami igaz, hogy még csak gyermekcipőben jár, de itt jelentkeztek az első együttműködési törekvések Magyarországgal. Ez azért fontos, mert az 1950-es években itt – ahogy arra már utaltam – sem baráti, sem családi, sem szakmai kapcsolatok művelésére nem volt mód. Csak az 1970-es évek végétől jöhettek magyarországi népdalgyűjtők, és néprajzkutatók gyűjteni a Mura vidékre. Kerecsényi Edit volt

az, aki a néprajzkutatás terén megtörte a jeget, nagy akaraterevével és óriási szakmai felkészültséggel próbált gyűjteni, főleg a hetési magyar falvakban. Ennek eredményét most aratjuk le, amikor nagyon szép gyűjtemények, fontos szakmai feldolgozások állnak össze. A tájegységet bemutató munkák is megjelentek, éppen az ő tollából. Nagy változás következett be az 1980-as évek második felétől, amikor a Mura vidéki magyarság körében átértékelődött a kisebbségpolitika megítélése és megfogalmazódott, hogy a Mura vidéki magyarság állapota katasztrofális, és nagyon komoly intézkedésekre van szükség ahhoz, hogy a kis közösség beolvadásának ütemét csökkenteni lehessen. Ehhez valamennyire hozzájárult a szlovén rendszerváltás, Szlovénia önállósága, mely bizonyos jogi alapokat, anyagi kereteket éppen ebben az időszakban és ebben a kontextusban tudott nyújtani. Úgy gondolom valamennyire mi is tudtunk élni a történelem adta lehetőségekkel. Ennél is fontosabb, hogy az 1980-as évektől fokozatosan kezdtek Magyarországról visszatérni azok az értelmiségiek, akik alapvetően más nemzetudattal rendelkeznek, mint akik Szlovéniában tanultak. Ők Magyarországon fölismerték, hogy milyen igazságtalanságnak volt kitéve a Mura vidéki magyarság és mekkorák a veszteségei az összmagyar nemzeti értékek tekintetében. Ezekre a tényezőkre alapozva kívánták, tudták fölépíteni a honismereti mozgalom stratégiáját. Három fő területet tűztünk ki célul. Az egyik a *helytörténet* alapos, szakszerű művelése, a másik a *művelődéstörténet* minél szélesebb formában való fölkarolása, és a harmadik a *néprajzi kutatómunka, gyűjtőmunka* meghonosítása. Hangsúlyozom, hogy már az 1980-as évektől Zala és Vas megye közgyűjteményeivel jól együtt tudunk működni, ezekkel szinte napi kapcsolat alakult ki. Gyakorlatilag térségünkben előbb létrehoztuk a régiót, mint ahogy az a nagy politika vesszőparipájává vált volna. Az elmúlt 15 esztendőben több mint 50 publikáció, önálló kiadvány született, ezek helytörténettel, néprajzzal, szociográfiával foglalkoznak.

A Mura vidéki magyarság megpróbál visszakanyarodni az eredeti értékekhez, tehát azokhoz az értékekhez, amelyek ezen a vidéken honosak. Az iskolák tanulóit ma már el tudjuk vinni pl. a kapornaki tájházba, amit tavalyelőtt hoztunk létre. Rendkívül érdekes néprajzi-helytörténeti gyűjteményről van szó, ahol az Őrség értékei megjelennek. Ez rendkívül fontos a nemzeti tudat megőrzése szempontjából, de úgy gondolom, hogy az egész történelmi Őrség tekintetében is fontos létesítmény, mert Óriszentpéteren kívül pillanatnyilag nincsen ehhez hasonló gyűjtemény a történelmi Őrségben. Ugyanez történik most a Hetésben. A magyar államalapítás ezredik évfordulója tiszteletére kívánjuk Radamosban megnyitni a Hetési Helytörténeti Néprajzi Gyűjteményt. Ennek fontos sajátossága, hogy nem voltunk tekintettel a politikai határokra, mert a Magyarországhoz tartozó (Gáborjánháza, Bödeháza, Zalaszombatfa) térséget is fölkaroltuk – hála Istennek ők is akarták a „csatlakozást” –, ilyen formában a radamosi gyűjteményben a történelmi Hetés egységesen jelenik meg. Ez rendkívül, fontos most, amikor a határmenti regionális értékek éppen kialakulóban vannak.

Hadd szóljak végezetül magáról a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézetről, amelynek igazgatója vagyok. Nem azt akarom mondani, hogy emellett még nincsenek fontos intézmények, mert pl. a Lendvai Múzeum minden státuszproblémától függetlenül is nagyon sokat tesz a magyar értékek megmentésében, de ilyen a lendvai könyvtár is, akik már az elmúlt néhány esztendőben megpróbálnak felsorakozni mellénk. De a lényeg az, hogy a mi intézetünk azzal a céllal jött létre, hogy a magyar nemzeti értékekért tevékenykedjen. Az Intézet alapítását illetően meg kell említeni a szlovén állam nagyvonalúságát, mely lehetővé tette és anyagilag támogatta 1993-ban a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet létrejöttét. Ez sajátos intézmény a Kárpát-medencében. Négy fő tevékenységi körünk egy célt szolgál. Fő célunk az eredeti magyar értékeremtés, amely rendkívül fontos minden kisebbségi közegben, kis közösség esetében még inkább. Emellett vannak multikulturális funkciói is az intézménynek. Multikulturalizmus alatt mi nem azt értjük, amit nagyon sokan megpróbáltak velünk értelmezteni, hogy valaki szlovénul kezdi a mondatot és más nyelven fejezi be, vagy pedig olyan vegyes színházi vagy egyéb produkciók születnek, amelyekből nem igen lehet megérteni az üzenetet. Nem ez a multikulturalizmus, hanem az, amikor egymás mellett megvan, és jól megvan *két eredeti érték*. Kiegészíti egymást valamilyen formában, de nem keveredik. Az intézet négy fő területe közül az egyik a *műkedvelés*. Honismereti szempontból is fontos, hogy nálunk mintegy 45 hagyományörző csoport működik, népdalkörök, néptáncos, hímző szakkörök, amelyek kimondottan az eredeti értékeket próbálják felsorakoztatni. A műkedvelés mellett az *anyanyelvőpolás* és a *nemzet tudat formálása* a következő csoport. Ide tartoznak az irodalmi, tör-

ténelmi vetélkedők, a nyári táborok, a színházi látogatások, és az ismeretterjesztő előadások. További tevékenységünk a *könyvkiadás*. Megközelítőleg 10 kiadványunk van évente, ebből 2-3 folyóirat, a többi helytörténeti, néprajzi, szépirodalmi alkalmi kiadvány. Végezetül a *tudományos kutatómunka* is az Intézethez tartozik: tehát a helytörténet, a néprajz és a szociográfia fölkarolása, külső tudományos munkatársak bevonásával. 1998-tól az Intézet – jövedelemmentes alapon – egy magyar könyvesboltot működtet Lendván.

Hangsúlyozni kívánom, hogy anyagi támogatásunkban jelenleg kb. 75-80 %-ban szerepelnek a szlovén költségvetési források, 10-15%-ban anyaországi állami és alapítványi források, a szomszédos megyék támogatása, és kb. 5-10%-ban vannak jelen önkormányzati források is.

Befejezésül annyit, hogy bár kimondottan kicsiny népcsoport vagyunk, mégis fontos magyar értékeket próbálunk és tudunk teremteni és megővni.

Göncz László

Az egykori vár Alsólendván, ma múzeum (Halász Péter felvétele)

Bemutatjuk a szerkesztőbizottság tagjait

A 28. évfolyamába lépő Honismeret szerkesztőbizottsága tagjainak arcával és munkásságuk rövid bemutatásával találkozunk az itt következő oldalakon a Tisztelt Olvasó. Ismerem jó néhány folyóirat szerkesztőségének munkáját, s nyugodt lélekkel mondhatom, kevés ilyen szorgalmas és aktív szerkesztőbizottság létezik, mint a miénk. Huszonhét évfolyam számonkénti összeállítása szárazhatvankét szerkesztőbizottsági ülés, és akár hiszi akár nem, mind az 162-öt meg is tartottuk.

Nem állítom, hogy a mindenkori bizottság valamennyi tagja egytől-egyig részt is vett ezen az üléseken, de azt igen, hogy mindenki kivette és kivészi részét a folyóirat elkészítésének felelősségéből és munkálataiból. Szaktudásuk, segítőkészségük, kapcsolataik, ötleteik, írásaik mind-mind hozzájárultak a lap színvonalához és jól ellensúlyozták a szerkesztő gyarlóságait. Annál is inkább, mert a Honismeretnek nincs szerkesztősége, csak szerkesztője, ezért is több munka hárul a szerkesztőbizottság tagjaira.

Néhányuknak már több évtizede szerepel a neve a folyóirat első oldalain, és vannak akik csak két esztendeje tagjai az akkor megújult szerkesztőbizottságnak. Az itt következő rövid bemutatással – aminél természetesen sokkal bővebbet érdemelnének – az ő munkájukat kívánom megköszönni. De szeretném, ha azok is éreznék hálámat, akik már nem tagjai bizottságunknak, s azokra is szeretettel gondolok, akik odafönről figyelik munkánkat.

Halász Péter

Andrásfalvy Bertalan 1931-ben november 17-én született Sopronban. Egyetemi tanulmányait a Budapesti Bölcsészettudományi Karon román és magyar nyelv- és irodalom szakon kezdte, majd 1955-ben néprajz szakos muzeológus diplomával végezte. 1955-ben Szekszárdon kezdte muzeológusi szolgálatát, majd 1960-tól 1976-ig a pécsi Dunántúli Tudományos Intézetben dolgozott. 1965-ben diplomát szerzett a kecskeméti Kertészeti Főiskolán. 1976–1977-ben a Baranya Megyei Levéltár munkatársa, 1977 és 1985 között a pécsi Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályának a vezetője, 1985-től 1989-ig az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának osztályvezetője. 1972-től tartott néprajzi témájú előadásokat a pécsi Janus Pannonius Tanárképző Főiskolán, amelynek utódjában, a Janus Pannonius Tudományegyetemen 1989-ben docenssé nevezték ki. 1990 és 1994 között Pécs város országgyűlési képviselője. 1990 májusától 1993 februárjáig Művelődési és Köznevelési Miniszter, 1994 óta a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem egyetemi tanára.

Már egyetemista korában gyűjtött a Buda-környékére telepített székelyek között, s azóta is megkülönböztetett érdeklődéssel kutatja a Bukovinából a Völgységbe került székelységet. Főbb kutatási területei a regionális témák, az ártéri gazdálkodás, a gyümölcsészet, valamint a népszokásokra jellemző, különösen az értékrendben megnyilvánuló sajátosságok, a néptánc, továbbá a néphagyomány továbbélésének, társadalmi szerepének kérdései. Egyetemi éveinek kezdete óta részt vett az öntevékeny népművészeti mozgalmak elvi módszertani, gyakorlati és tudományos segítségével. Néprajzi oktatási programot dolgozott ki az iskolák számára, népismereti tankönyvet, jegyzeteket írt. 1975-től a Magyar Néprajzi Társaság főtítkára, majd a elnöke, 1991-től 1996-ig elnöke. 1983-ban Györffy István Emlékéremmel, 1980-ban a svéd Erixon-díjjal tüntették ki. Legfontosabb munkái: *A vörös bor Magyarországon* (1957); *A bukovinai székelyek kultúrájáról* (1973); *Duna mente népének ártéri gazdálkodása...* (1975); *Néprajzi csoportok, kistáj és régió* (1980); *Mit jelenthet a néphagyomány a jövő műveltségében* (1984); *Néphagyomány, nemzetudat, történelemkutatás* (1987); *A magyarok európai kultúrája*, angolul. (1996); *Az egyjuttelés ezerszáz esztendeje* (1996).

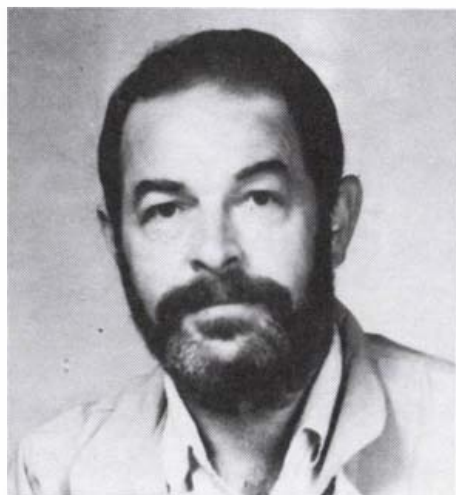
Bartha Éva 1941. július 28-án született Békésen. 1963-ban magyar-történelem-rajz szakos tanári diplomát szerzett a Pécsi Tanárképző Főiskolán, majd 1983-ban történelem kiegészítő szakon középiskolai tanári diplomát az ELTE Bölcsészettudományi Karán. 1963–1976 között Tatabányán tanított általános iskolában. 1976-tól 1988-ig közművelődési előadóként dolgozott Komárom megyében. E munkakörében került kapcsolatba a honismereti munkával, amelybe bekapcsolódva 1988-ban az Országos Honismereti Bizottság titkára lett. 1990-től a Magyar Nemzeti Múzeum legújabb kori történeti adattárában dolgozik muzeológusként.

Az 1990 júniusában megalakult Honismereti Szövetség küldöttgyűlése társadalmi titkárrá választotta. E tisztségében a honismereti mozgalom valamennyi tevékenységét szervezi, koordinálja a tagszervezetekkel, és a Szövetség munkáját támogató szervezetekkel, intézményekkel. A sokrétű munkáról szóló beszámolóit, elemzéseit a Honismeret folyóiratban jelentek meg. A Szövetség mindennapi feladatának elvégzése mellett döntő szerepe volt az elmúlt évtized jelentős honismereti rendezvényeinek, az egész Kárpát-medencére kiterjedő művelődéstörténeti vetélkedőinek példás lebonyolításában.

Bencze Géza 1946-ban született Kaposvárott. A helyi gimnázium után, 1970-ben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem-földrajz szakán végzett. Először a Somogy Megyei Levéltárban levéltárosként dolgozott, majd 1972-től a zalaegerszegi Magyar Olajipari Múzeum tudományos munkatársa, 1979–1982 között a Göcseji Múzeum történész-muzeológusa volt. 1975-ben – egy kistérségi reformkori vízszabályozásával és a vele összefüggő gazdálkodástörténet témájában – bölcsészdoktori címet szerzett. 1982-től megszűnéséig a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumban, majd a Magyar Nemzeti Múzeumban, először főmuzeológusként, majd osztály-, illetve főosztályvezetőként dolgozott. Jelenleg az Országos Műszaki Múzeum főigazgató-helyettese.

Tudományos munkája során előbb a reformkori vízszabályozásokkal, közlekedéstörténettel, gazdaságtörténettel foglalkozott, majd az újonnan alapított Magyar Olajipari Múzeumban a gyűjtő- és feldolgozó munka kialakítása mellett az üzem- és vállalat-történet, a XIX–XX. századi gazdaság- és cégtörténet vált a kutatásai célpontjává. Jelenleg is alapvetően e témakörökben végez tudományos munkát. Muzeológusként tucatnyi kiállítást rendezett, egyéni- és társszerzőként több vállalat- és cégtörténettel foglalkozó kötete, számos tudományos és népszerűsítő tanulmánya, cikke jelent meg. Tagja a Pulszky Társaságnak, a Magyar Történelmi Társulatnak, a TICCIH (az ipari örökség megőrzésének nemzetközi szervezete) Magyar Nemzeti Bizottságának és a Múzeumi Hírlevél szerkesztőbizottságának.

Csorba Csaba 1946. szeptember 28-án Sátoraljaújhelyen született. 1970-ben végzett az ELTE Bölcsészettudományi Karán, régészet-történelem-levéltár szakon. 1974-ben szerzett egyetemi doktorátust (Tulajdonjegyek, mesterjegyek, polgári címerek a középkorban). 1970–1971-ben a debreceni Déri Múzeum, 1972–1981 között a Budapesti Történeti Múzeum középkoros régész-muzeológusa. 1981–1993 között a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár igazgatója, ahol jelentős szerepet vállalt a megyében folyó helytörténeti munkálatok fellendítésében. 1993 óta az ELTE Tanárképző Főiskolai Kara Történelem tanszékének adjunktusa, majd docense, őstörténet-régészetet, középkori magyar- és egyetemes történelmet oktat. Több mint három évtizede foglalkozik közép- és török kori várak-erődítmények kutatásával. Könyve jelent meg Esztergom, Gyula, Tokaj, Ónod és Szerencs (*Várak a Hegynálján*) történetéről. Szlovákiai és romániai várak megismertetését célozta *Vártúrák kalauza III. Külföldi vártúrák* kötete. Újabb vársorozatának eddig két kötete jelent meg: *Regélő váraink*, *Legendás váraink*. Írt városkalauzokat (Esztergom, Pécs), turistakalauzt (*Magyarországi kirándulások*), képes történelmi összefoglalásokat (*Árpád jöve magyar néppel; Árpád örökében, Magyarország képes története* magyar, angol, német nyelven), őstörténetünket áttekintő összefoglalást (*Árpád népe*). Elkészítette a *Sárrét bibliográfiáját*, a *kézműipari vasfeldolgozás bibliográfiáját*, feldolgozta a *vármelegyek címereinek történetét*. A Pannon enciklopédia Magyarország ipara kötetében az őshazától 1700-ig feldolgozta kézműiparunk történetét. Mintegy száz kötetet szerkesztett. Tudományos és ismeretterjesztő tanulmányainak, cikkeinek száma mintegy négyszáz. Több mint fél-száz település címerét tervezte meg az 1990-es években.

Havassy Péter Pál 1953-ban született Balassagyarmaton. 1985-ben az ELTE BTK-án doktorált középkori magyar történelemből. 1976-tól levéltáros, 1983-tól muzeológus. 1985-től a Dobó István Vármúzeum, 1989-től a Budapesti Történeti Múzeum tudományos titkára, szakfelügyelő, 1994-től az Erkel Ferenc Múzeum igazgatója. 1986-tól az egeri főiskola, 1988-tól az ELTE, 1994-től a KLTE tanára. Több történeti és régészeti sorozat szerkesztője, csaknem 50 önálló publikáció szerzője. 1990-től a Honismereti Szövetség elnökségi tagja, 1992-től egyik alelnöke, 1995-től pedig elnökhelyettese.

Több gyulai alapítvány elnöke, illetve képviselője. A Népművészet Ifjú Mestere és az Életmentő Emlékérem kitüntetettje, nívódíjas.

Kanyar József 1916. április 29-én született Kaposúj-lakon. Középiskolai tanulmányait Kaposvárott végezte, néptanítói oklevelet 1941-ben Nagykőrösön, református lelkészi oklevelet 1942-ben Budapesten, doktori diplomát pedig 1944-ben a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerzett. 1945 után a Nemzeti Parasztpárt kerületi titkára, a Pécsi Szabad Szó főszerkesztője, Baranya és Somogy megyei népfőiskolák szervezője. 1948-ban a Somogy Megyei Könyvtár könyvtárosa, 1949-től a megye főlevéltárosa, 1950-től 1980-ig a Megyei Levéltár igazgatója.

A történettudományok kandidátusa fokozatot 1972-ben, a történettudományok doktora címet 1983-ban szerezte meg. Kezdetől fogva tagja a Hazafias Népfőnt Országos Tanácsának, továbbá Elnökségének, elnöke ez utóbbi hatáskörében működött Honismereti Bizottságnak. Megalakulásától, 1990-től 1995-ig elnöke volt a Honismereti Szövetségnek, 1995 óta pedig a Szövetség Örökös Tiszteletbeli Elnöke. 1984-től elnöke a Szárszó Baráti Körnek. A kaposvári Csokonai Vitéz Mihály Tanárképző Főiskola címzetes tanára, 1985-ben Állami Díjjal, 1999-ben életművéért Köztársasági Elnöki Aranyéremmel tüntették ki.

Kutatási területe a művelődéstörténet – ezen belül különösen az oktatástörténet –, valamint az agrártörténet. Szakirodalmi munkásságának tétel-száma meghaladja a négyszázat. Több mint 30 éven át szerkesztette a *Somogyi Almanach* sorozatot. Szerkesztette továbbá a *Somogy megye múltjából* című levéltári évkönyvet, a *Kaposvár, a Fonyód, a Siófok, a Marcali-várostörténeti tanulmányok* című köteteket, a *Szántódi Füzetek* sorozatot, kezdetől fogva főszerkesztője a *Somogyi Honismereti Híradónak*. Főbb művei: *Somogyi parasztság-somogyi nagybirtok 1901–1910* (1957); *Somogy megye Levéltára* (1962); *Elsikkasztott föld-reform–megvalósult földosztás* (1964); *Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történelmi Olvasókönyv* (1967); (1989); *Somogy a felszabadulás hónapjaiban* (1970); *Somogy megye agrártársadalmi az első földreformtól a szocialista mezőgazdaságig 1920–1949.* (1980); *Múzsáknak szentelt kies tartomány. Tanulmányok Somogy művelődéstörténetéből, XVIII–XX. század* (1983); *Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában 1770–1868.* (1989); *A reménység esztendei* (1989); *Szapolyai János. Az utolsó nemzeti király, 1526–1541.* (1995).

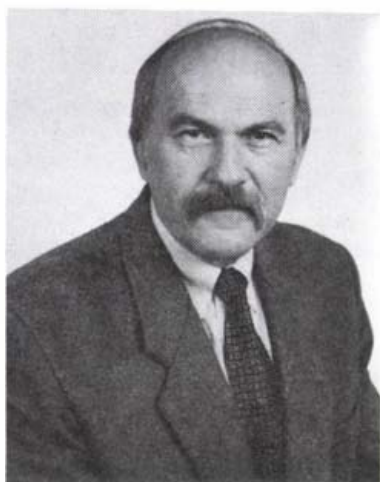

Kováts Dániel 1929. december 22-én született Abaújnádasdon. 1940-ben édesapja a megyei gazdasági felügyelőség vezetője lett Miskolcon, a család oda költözött. A miskolci református gimnáziumban érettségizett 1948-ban, és a budapesti bölcsészkar magyar–angol szakán szerzett középiskolai tanári oklevelet. A miskolc-perecsi szakmunkásképzőben (1953–1955), a zemplénagárdi általános iskolában (1955–1961), a sátorlajújhelyi Kossuth Lajos Gimnáziumban (1961–1974) és a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskolán (1974–1992) tanított. Pedagógiai feladatai mellett honismereti szakkört vezetett, tanítványai pályamunkáiból köteteket adott ki (*Abaúj és Zemplén néphagyományból*, 1971.; *Bodrogközi és hegyközi néphagyományok*, 1985). 1979-ben summa cum laude bölcsészdokto-

rátust szerzett a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Számos irodalomtörténeti, nyelvészeti, névtani, helyismereti közlemény szerzője. Elnöke volt a Hazafias Népfront Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honismereti bizottságának (1981–1991), a Kazinczy Ferenc Társaságnak (1985–1993), a Magyar Irodalomtörténeti Társaság borsod-miskolci tagozatának (1987–1992). Szerkesztője a Kazinczy Társaság Széphalom című évkönyveinek (1986–1997), a Sárospataki Pedagógia Füzeteknek (1980–1999). 1994 óta nyugalmazott főiskolai tanárként Szegeden él és dolgozik. Fontosabb művei: *Tompa Mihály költői útja* (Miklós Róberttel, 1991); *Mondhatná szebben*. Írások a beszéd- és magatartáskultúráról (1994); *Újszászy Kálmán emlékkönyv* (szerkesztőtársakkal, 1996.); *Sárospatak határáinak helynevei* (Balassa Ivánnal, 1997); *Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában* (1998). Munkája elismeréseként többek között Kazinczy-díjjal (1984), Apáczai-díjjal (1991), Borsod-Abaúj-Zemplén megye alkotói díjával (1993) tüntették ki, s megkapta a honismereti mozgalom Bél Mátyás-émlékérmét.

Selmezi Kovács Attila 1942. május 16-án született. Etnográfus, a néprajztudomány doktora, a Néprajzi Múzeum főtanácsosa. Egyetemi tanulmányait a KLTE néprajz–magyar szakán Debrecenben végezte (1967). Muzeológus a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban (1967–1976), a KLTE Néprajzi Tanszék tudományos munkatársa (1976–1979), a Néprajzi Múzeum főigazgató-helyettese (1986–1997). Bölcsészdoktori vizsgát 1969-ben tett a debreceni egyetemen, a történettudomány (néprajz) kandidátusa (1978), a néprajztudomány doktora (1996).

Kutatási területe: gazdaságnéprajz, népi építészet, eszköztörténet, tudománytörténet. 1991-ben létrehozta a Néprajzi Múzeumban A magyar nép hagyományos kultúrája című állandó kiállítást. 1994-ben Móra Ferenc Díjban részesült, 1998-ban megkapta a Magyar Néprajzi Társaság Györffy István Emlékérmét. Fontosabb munkái: *Reguly Antal palóc jegyzetei* (Eger, 1975), *Csűrös építkezés és gazdálkodás az északi hegyvidéken* (Debrecen,

1976), *Györffy István* (Bp., 1981), *Néprajz a magyar múzeumokban* (szerk.) (Budapest–Szolnok, 1989), *A magyar nép címere* (Bp., 1990); *A magyarországi olajnövény-kultúra* (Bp., 1993); *Kézimalmok a Kárpát-medencében* (Bp., 1999). A Néprajzi Értesítő szerkesztője (1989–1997), a Magyar Múzeumok főszerkesztője (1999–).

Székely András Bertalan 1952. július 7-én született Budapesten. Középiskoláit a budapesti Kossuth Zsuzsa Gimnázium és Szakközépiskolában végezte, ahol 1966-ban érettségizett, kéziszedő (nyomdász) szakon. Földmérő-mérnöki oklevelét 1977-ben a BME Építő-mérnöki Karán vehette át, majd az ELTE BTK-n 1978–1981 között művelődésszociológusi tanulmányokat folytatott. Bölcsészettudományi doktorrá 1982-ben avatták. Mérnöként, népművelőként, kollégiumi tanárként, kisebbségkutatóként dolgozott, majd 1989 óta – kis megszakítással – különböző kormányhivatalokban a kisebbségpolitika tisztviselője. 1996-tól vezeti a Szent László Akadémia Kárpát-medencei Régió Tanszékét, emellett előadott a Soproni Egyetem Köz-

gazdasági Intézetében és a Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézetében.

Haza és határainkon túli folyóiratokban, lapokban 1976 óta közzétett tanulmányai, cikkei mellett 15 magyar és idegen nyelvű kötet szerzője, társszerzője vagy szerkesztője. A honismereti mozgalomban a nyolcvanas évek közepe óta tevékenykedik. Művelődéstörténeti, kisebbségsszociológiai, társadalomtudományi írásai a Honismeretben is olvashatók. A Honismereti Szövetség elnökségében az 1990-es évek elejétől – egy ideig alelnökként is – a határon túli magyarsággal való kapcsolattartás feladatát látja el.

A honismerettel kapcsolatos kötetei: (Joó Rudolf bevezető tanulmányával) *Anyanyelv és közösségi tudat a nemzetiségi középiskolákban*. Bp., 1986; (Mukics Ferencsel) *Két nép hű fia. Beszélgetések Pável Ágostonról – Zvesti sin dveh narodov. Pogovori o Avgustu Pavlu*. Szombathely, 1986; (Társszerzőként) *Magyarok és szlovének*. Bp., 1987; (Társszerzőként) *Madzari in slovensci*. Ljubljana, 1987; (Válogatás, sajtó alá rendezés, bevezető tanulmány:) *Venczel József: Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Bp., 1988; (Interjúkötet Varga Sándorral:) „...ezért mind küzdeni kell”. *Életút a szlovéniai magyarság szolgálatában*. Szombathely, 1990; *A Rábától a Muráig. Nemzetiségek egy határ két oldalán*. Bp., 1992; (Válogatás, szerkesztés, záró tanulmány:) *Venczel József: A falumunka útján*. Székelyudvarhely – Bp., 1993; *Od Rabe do Mure. Narodnosti na obeh straneh meje*. Monošter/Szentgotthárd, 1994; (Segédszerkesztő, társszerző:) *Pedagógiai lexikon*. Bp., 1997; (Válogatás, szerkesztés, előszó, kiséletrajzok:) *Barométer. Az ex-YU magyar közérzeti irodalom antológiája*. Zenta-Tóthfalu-Szabadka, 1997.

Tolnay Gábor tanító, tanár, agrártörténész, Ócsodön született 1931. január 31-én. Szarvason a Vajda Péter Gimnáziumban érettségizett (1949), a szarvasi Tanítóképző Intézetben 1950-ben végzett, az ELTE BTK magyar-történelem szakán 1963-ban kapott diplomát. A történelemtudomány kandidátusa címet 1994-ben szerezte meg.

1951–1962: tanyai tanító, 1962–1973: általános iskolai és gimnáziumi igazgatóhelyettes. 1973–1978-ig a DATE mezőgazdasági Főiskolai Kar könyvtárának vezetője, főigazgató, hivatalvezető. 1978 és 1990 között a mezőgazdasági Dózsa György Gimnáziumban tanár, könyvtárvezető, 1990-től nyugdíjas. Ebben az állapotában 1991–1994 között a szolnoki Kárpótlási Hivatal főtanácsosa, 1994-től a mezőgazdasági Tűri Fazekas Múzeum igazgatója. 1999-től a Jász-Nagykunszolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága tudományos titkára. Kitüntetései: Csete Balázs-díj 1994, Bél Mátyás díj 1999, Ócsöd község díszpolgára 1999.

Kutatási területe a XX. század első felének magyar agrártörténete, a Nagyatádi-féle földreform végrehajtása. Több mint száz dolgozat és önálló kötet szerzője, 23 kötet társszerzője. Főbb művei: *Az 1920-as évek földreformja Szolnok megyében* (1987); *Szántóföldi növénytermesztés Szolnok vármegyében a két világháború között* (1990); *A Nagyatádi-féle földreform és az 1935. évi mezőgazdasági statisztika* (1990); *A ló-, a sertés- és juhtenyésztés alakulása a két világháború között Szolnok megyében* (1994); *A föld árának alakulása a Nagyatádi-féle földreform után* (1995); *Néhány kataszteri fogalom agrártörténeti vonatkozásai* (1999); *Jász-Nagykunszolnok vármegye mezőgazdaságának egyes kérdései 1920–1944 között* (Szolnok, 1994).

Viga Gyula Mátészalkán született 1952. május 14-én. 1976-ban a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett etnográfus és középiskolai történelemtanári diplomát, de végzős hallgató korától, 1975-től a miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzos munkatársa. Jelenlegi és eddig egyetlen munkahelyén segédmuzeológus, muzeológus, osztályvezető, tudományos titkár, majd – jelenleg is – megyei múzeumigazgató-helyettes beosztásban tevékenykedett. Másodállású oktatója a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának, volt óraadó a debreceni egyetemen is.

Kutatásait a paraszti gazdálkodás, az állattartás, az árucserre területén végzi utóbbi másfél évtizedben elsősorban a tájak és népek közötti gazdasági kapcsolatok, a táji munkamegosztás problematikája foglalkoztatja. Mintegy 200 kisebb-nagyobb tudományos közleménye mellett eddig 7 önálló könyve jelent meg. Pl.: *Árucserre és migráció Észak-Magyarországon*. Debrecen-Miskolc, 1990.; *Hármas határon* (Tanulmányok a Bodrogköz változó népi kultúrájáról) Miskolc, 1996.; *Utak és találkozások* (Tanulmányok a népi kapcsolatok köréből) Miskolc, 1999.

Társszerkesztőként, szerkesztőként csaknem két évtizede szerkeszti a miskolci múzeum kiadványait, szerkesztője a Néprajzi Látóhatár című periodikának, tagja az Ethnographia szerkesztőbizottságának.

A Notitia Hungariae Emlékérem

A földrajzinév-gyűjtés és -kiadás helyzete¹

A Honismereti Akadémia fő témájához a legszorosabban kapcsolódva rövid tájékoztatást kívánok adni az 1960-as évek elején a Zala megye által kezdeményezett, majd Végh József elvülhetetlen érdeméből a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és az egykori honismereti szakkörök által országos mozgalommá terebélyesedett földrajzinév-gyűjtés és -kiadás jelenlegi helyzetéről.

1. Ebben a körben bizonyára köztudott, a *Zala megye földrajzi neveinek* (Zalaegerszeg, 1964.) a megjelenésével azt a célt tűztük magunk elé, hogy tanítók, tanárok, lelkesek és más értelmiségiek bevonásával, szakképzett kutatók (nyelvészek, néprajzosok, muzeológusok, levéltárosok) közreműködésével térképezve összegyűjtjük hazánk valamennyi településén a határrészek, dűlők, erdők, folyók, patakok, kutak, források, falurészek, utcák, terek, névvel jelölt házak, tanyák stb. neveit. Mindezek mellett a nevekhez fűződő történeteket, mondákat, gazdaságtörténeti közléseket, továbbá a régészeti leletekre vonatkozó megfigyeléseket is lejegyezzük. Az anyaggyűjtés nemcsak az élő (magyar és nem magyar: német, szerb-horvát, szlovén, szlovák stb.), hanem a múlt századi és a XX. századi kataszteri térképek neveire is kiterjed; sőt Pesty Frigyesnek az 1860-as években felvett és az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött gyűjteményét nemcsak bedolgozzuk adattárainkba, hanem testes kötetekben külön is megjelentetjük. (Pesty Frigyes helynévtárából: *Tolna megye*. Közzétette Gaál Attila és Kőhegyi Mihály; *Fejér megye*. Közzétette Párniczky Józsefné; *Komárom megye*. Közzétette Pastinszky Miklós és Tapolcainé Sári Szabó Éva; *Jászkunság*. Közzétette Bognár András; *Külső-Szolnok*. Közzétette Bognár András; *Békés megye*. Közzétette Jankovics B. Dénes; *Hont megye*. Közzétette Bognár András; *Pest-Pilis-Solt megye*. Közzétette Bognár András; *Bereg, Ugocsa és Ung megye*. Közzétette Mizser Lajos; *Bihar megye*. Közzétette Hoffmann István és Kis Tamás. Sajtó alatt *Szabolcs megye*. Közzétette Mizser Lajos; előkészületben *Zemplén és Máramaros megye*. Közzétési Mizser Lajos.

2. 1964-től nyomtatásban, a települések bel- és külterületi térképével, betűrendes helynévmutatóval ellátva megjelent a teljes

a) *Baranya megye* (2332 lap, 236 település, 39 190 térképezett hely, a továbbiakban locus); *Heves megye* (1108 lap, 118 település, 32 270 locus); *Komárom megye* (494 lap, 79 település, 13 001 locus); *Somogy megye* (1174 lap, 253 település, 32 271 locus); *Tolna megye* (841 lap, 108 település, 19 114 locus); *Vas megye* (839 lap, 231 település, 24 855 locus); *Zala megye* (894 lap, 289 település, 26 980 locus).

b) A következő megyékben folyamatban van a kötetek megjelenése; eddig a következők láttak napvilágot: *Bács-Kiskun megye 1 járása* (118 lap, 7 település, 2819 locus); *Borsod-Abaúj-Zemplén megye Bodrogköz tájegység és Sátoraljaújhely város* (425 lap, 21 település, 2751 locus); *Győr-Moson-Sopron megye 1 járása* (108 lap, 19 település, 1982 locus); *Hajdú-Bihar megye 1 járása* (50 lap, 7 település, 1269 locus); *Jász-Nagykun-Szolnok megye 2 járása* (462 lap, 29 település, 14 353 locus); *Pest megye: Csepel-sziget* (333 lap, 12 település, 2860 locus); *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 5 járása* (2317 lap, 123 település, 17 880 locus); *Veszprém megye 3 járása* (1141 lap, 161 település, 27 977 locus); *Csongrád megye 2 városa* (368 lap, 3371 locus). Ebben a megyében Inczeffi Géza munkálkodása révén feldolgozva megjelentek *Szeged és Makó környékének* a földrajzi nevei, továbbá *Tápié és a megye nyugati feléé*.

Az itt előszámlált kötetek 13 682 lapján hazánk 1788 településének a 271 293 térképezett nevét olvashatjuk. De mivel a locusok számának a másfélszerese a különböző (hangtani, alak-

¹ Elhangzott a XXVII. Országos Honismereti Akadémián, Zalaegerszeg, 1999. július 3-án. (Szerk.)

tani, lexikális stb.) változatoknak a száma, ez utóbbiakkal, valamint a nem magyar nevekkel együtt mintegy 700 000 szóbeli és írásbeli (kataszteri, hivatalos belterületi) név található gyűjteményeinkben. Hogy érzékeltessem, mekkora összefogásra volt és van szükség, összeszámoltam: a megjelent 7 megye teljes névanyagát 1383 munkatársunk gyűjtötte a települések határának a bejárásával, adatközlők közreműködésével. (Csak Somogy és Zala megyében 2449 adatközlőt kellett kikérdeznüik.)

3. Az utóbbi tíz évben – körülbelül tehát a rendszerváltás után – részben mert több munkatársunk aktív politikai szerepet vállalt szűkebb pátriájában, részben mert közéleti munkatársainkra a felsőoktatásban igencsak nagy teher hárult, mi is súlyos szakembergondokkal küszködünk. Mindezekhez még az is hozzájárult, hogy lényegesen megváltozott a megyék hatalmi, főleg pedig gazdasági helyzete, amelyekre ez az országos vállalkozás elsősorban épült. Némi túlzással azt is mondhatom: államhatalmi és anyagi támasz nélkül maradtunk. Éppen ezért 1999 áprilisában írásban kértem az OTKA Kutatói Fórumát, vizsgálta meg, mit tudna tenni a magyar tudományosság ennek a nemzeti – tehát nem szaktudományi – feladatnak, mi több, kötelességnek az életben tartásáért. Most is ezt teszem: azért kértem szót, hogy a Honismereti Szövetség vezetőségének, főleg pedig a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának a figyelmét felhívjam, az érdekelt megyékkel összefogva ne hagyja, hogy a tető alá hozás előtt néhány évvel torzóban maradjon ez az európai viszonylatban is egyedülálló vállalkozás: a még élő és megmenthető helyneveink összegyűjtése, térképezése, illetőleg *nyomatásban való közzététele*.

Ördög Ferenc

Honfoglaló vitéz emlékműve Szolyván

A novemberi nap, lágyan simogatta a hatalmas szürkemárvány obeliszket, s a rajta lévő márványtáblát, melyen a következő felirat olvasható: *E halom egy lovasul eltemetett honfoglalás-kori harcos síremléke. Állította: A Szolyvai Magyar Kulturális Szövetség a Honfoglalás 1100. évfordulója emlékére. 1999.*

A Vereckei-szoros lejtőjén, a mai Szolyva városba vezető út 6. kilométerkövénél levő kurgánt Lehoczky Tivadar, neves helytörténész, tanár tárta fel az 1870-es évben. A halom temetkezési helynek bizonyult: honfoglalás kori harcos földi maradványait, lova csontjait és egy tarsolyt találtak benne; az utóbbi féltve őrzött nemzeti ereklyénk. Évtizedekig kereszt és kis kápolna ékesítette és őrizte e történelmi kegyhelyet, melyeket a gonosz által irányított kezek megsemmisítettek. Ám most újjászentelte a hálás utókor.

A Szózat elénekzése után, Vass István, a szolyvai magyarok vezetője szólott az avató ünnepségre egybegyűltekhez: „Őseink nem retúrjeggyl a zsebükben érkeztek ide...” – mondta. Dupka György, a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (MÉKK) elnöke, méltatva az esemény történelmi jelentőségét köszönetet mondott Kárpátalja ma-

gyarsága nevében a szolyvaiaknak, majd Balla Béla tanuló Illyés Gyula: Árpád című versét szavalta el. Simon Miklós, országgyűlési képviselő Torgyán József miniszter úr és a Kisgazdapárt üdvözlését tolmácsolta. Tóth Mihály, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség elnöke visszatekintésében hídfőnek nevezte a Kárpátok bércei által körülölelt obeliszket.

Az esemény szónoka, dr. Szöllősy Tibor, a Técső Magyar Kulturális Szervezet elnöke Kárpátalja másfélszázezernyi magyarja nevében imába foglalt köszönetet mondott az egykori honfoglaló vitéznek, hogy – sokadmagával – ide vezérelt minket a Kárpátok övezte tájra.

Pocsai Vince, református lelkész és Vilmos atya, római katolikus lelkipásztor az ige szavaival méltatták a történelmi nap történéseit, Isten áldását kérték az anyatestből kiszakított nemzetföredékre, emlékeztetve arra, hogy 1100 éve talán éppen ezeken az őszi verőfényes napokon látta meg Árpád népe a Kárpát-medencét, s mily fintora a kérlelhetetlen történelmi sorsfordulónak, hogy 1944-ben ezekben a napokban hajszolta Kárpátalja magyarjait az enyészetbe a Vereckei-hágón át a sztálinista hóhércsapat.

A magyarok imája után az obeliszket eltakarták, felékesítették a hála, a kegyelet, az emlékezés és reménység virágai: koszorút helyezett el Almásy Sándor, a Magyar Köztársaság ukrainai követtségének főtanácsosa, Szakács Zoltán, ungvári főköznul, Tóth István, a HTMH főosztályvezetője, a kárpátaljai magyar szervezetek képviselői, tagjai.

Szöllősy Tibor

Dr. Rusvai Lajos

(1900–1999)

Életének 99. évében, 1999 decemberében elhunyt Dr. Rusvai Lajos rubindiplomás közgazda, nyugalmazott főjegyző, a Jászság hű kutatója. Tisztelői és családtagjai körében 1999. december 10-én helyezték örök nyugalomra szülővárosa, Jászapáti temetőjében.

Élete végéig teljes szellemi frissességgel folytatta helytörténeti kutatásait. Az 1940-es évek elejétől folyamatosan és kitartóan kutatta a Jászság történetét és néprajzát. Doktori disszertációját 1942-ben Jásztelek történetéről írta. E dolgozatában olyan levéltári forrásokat közölt és ezáltal őrizte meg, amelyek azóta elpusztultak. Életművének nagy része sajnálatos módon csak kéziratban olvasható, többségében a szolnoki Damjanich János Múzeum Helytörténeti, illetve Néprajzi Adattárában található. Kiemelkedő munkái közé tartozik Jászsáoszentszentgyörgy történetének megírása, amely társszerzőkkel együtt önálló kötetben jelent meg. A Jászság tanyavilágáról készült, saját élményeit is megörökítő kéziratának hosszabb részletét a Honismereti Téka I. kötete közölte.

Fiatalkorától – Jásztelek közigazgatásában dolgozva is – elkötelezett bűvára volt a Jászság múltjának. A második világháborút követően hosszú évtizedeken keresztül mellőzték korábbi hivatali állása miatt, s kéziratok jobbjára csak íróasztala mélyére kerülhettek. Emberi tartása, örök optimizmusa, kitartása új és új lendületet adott környezetének, munkatársainak és barátainak.

1990-ben a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Honismereti Egyesület Csete Balázs Emlékplakkal tisztelte meg alapító tagját, 1992-ben a Jászok Egyesülete a Jászságért díjjal ismerte el munkásságát, 1997-ben a Honismereti Szövetség Bél Mátyás díjjal tüntette ki.

Tánczosné dr. Bereczki Ibolya–Dr. Nagy Molnár Miklós

Piller Dezső emlékezete

1999. szeptember 19-én, 90 éves korában elhunyt *Piller Dezső*, a zamárdi általános iskola nyugalmazott tanára. Halálával egy kitűnő pedagógus és népművelő, továbbá egyik legkiválóbb honismereti kutatónk, országos rangú néprajzi gyűjtőnk és helytörténeti írónk távozott az élők sorából, aki annak a nemzedéknek volt tagja, amelyről *Sára Sándor* A néptanítók című filmjét forgatta – amelynek egyébként ő is egyik szereplője volt.

1909. május 30-án született a Balaton-felvidék egyik ősi falujában, a Káli-medence északi sarkában meghúzódó Balatonhenyén. Édesapja legénykorában vándor-molnárként járta be a Dunántúlt, és az ifjú Piller tőle ismerte meg a természet szépségeit, a falvak népének nehéz munkáját. Feledhetetlen emlékek a falusi környezet, a források, sziklák, hegyek világa; a por-felhőkben hazatérő nyáj a szürkület kolomphangjával, a fáradt és vállán karikás ostort himbáló pásztorral, – a tavaszi mandulavirágzás, a must-édes szüret, a malomba járó gazdák történeteivel, meséivel.

Iskoláit Monostorapátiban, Tapolcán és Szombathelyen végezte. Az elemi iskola padjaiból 1925-ben a Pécsi Püspöki Tanítóképző Intézetbe került. 1930-ban kapta meg diplomáját, majd egyhónapos jáki helyettes tanítóság után – alig húszévesen – a Vas megyei Gasztonyba került, s mint osztálytanító tizennyolc éven át a katolikus elemi népiskolában dolgozott. A fiatal tanító ekkor *Pável Ágoston* és *dr. Smidt Lajos* orvos, szombathelyi múzeumalapító ösztönzésére gyűjtötte iskolája számára a néprajzi hagyományokat és régészeti leleteket. Pedagógiai munkája mellett 1934-ben egyik úttörője volt a *falusi vendéglátásnak*. Az üdülők Budapestről, Szegedről, Debrecenből, de Angliából és Monte Carlóból is érkeztek. A parasztházak úgynevezett tisztaszobáit vették ki, helyben vásárolhattak baromfit, tojást, vaját, fürödhetek, csónakázhattak a Rábán, vagy a patakban, sétálhattak a fenyvesekben és a bükkerdőkben.

1942-ben megnősült, s két gyermeke közül egyikőjük édesapja hivatását folytatja.

Noha Gasztonyban virággal borították a kedves tanító úr esküvői hintóját, és lépten-nyomon érezték a falubeliek szeretetét, megbecsülését, mégis visszavágytak a szülőföldre. 1947-ben Balatonendrédre, majd 1949-től 1970-ben történt nyugdíjba vonulásáig Zamárdiban tani-

tott. Munkája mellett egyre szenvedélyesebben és kivételes szakértelemmel foglalkozott helytörténettel, néprajzzal, régészettel.

Több tucat régészeti és néprajzi dolgozata a *Somogyi Honismereti Híradó*ban és a *Somogyi Honismeret*ben látott napvilágot. Számos cikke jelent meg különböző napilapokban, melyekben régészeti, néprajzi, irodalmi, egészségügyi, földrajzi és mindezek mellett méhészeti témákat dolgozott fel. Például *Zamárdi helynév-gyűjtését* a Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága jelentette meg az 1967-es évkönyvében. *Szántódpuszta* című dolgozata a néprajzi pályázaton megyei első, országos harmadik díjat nyert. Könyvalakban a Rippl-Rónai Múzeum adta ki 1978-ban. *Zamárdi krónika* című kötetét pedig a Somogy Megyei Levéltár jelentette meg 1986-ban Kaposvárott. Piller Dezső egyik társszerzője volt a Zamárdi Községtörténeti tanulmányok című tanulmánykötetnek, amely 1997-ben látott napvilágot.

Visszatekintve Piller Dezső életútjára, elmondhatjuk, hogy a régészet és a néprajz szeretetét már gyermekkorában szívta magába. Gasztonyban a régi boronaházakban megőrzött tárgyak, Balatonendrédén az őskori emlékek és a török-kor leletei, mondái keltették fel az érdeklődését, Zamárdiban az ősi telephelyek sűrű előbukkanása serkentette az értékmentő, gyűjtő, megőrző, elmélkedő és rögzítő munkára. Előbb *iskolamúzeumot* szervezett, később *helytörténeti gyűjtemény* létesítésén fáradozott. Nem rajta múltott, hogy ez nem valósult meg úgy, ahogy ő gondolta. Összegyűjtött 1350 régészeti és néprajzi tárgyat. Leírta Zamárdi határának száz leelőhelyét, a leletek milyenségét és az előkerülés körülményeit. Ezekről mintegy félszáz tollrajzot is készített. Zamárdi Pusztai-dűlőben, az észlelt jelek alapján elkészítette Egyházaszamárd rekonstruált térképét. A falu népének segítségével felfedezte a Kapcsoló-ház környéki réz-bronzkori és a sáfrány-kerti Árpád-kori temetőt. Oklevelek alapján meghatározta Kis-Zamárd és Felső Zamárd helyét. Csákovits József 80 éves zamárdi lakos visszaemlékezései alapján találta meg a több ezer síros, országos jelentőségű avar temetőt. Területén húsz év óta folyik ásatás *Bárdos Edith* régész vezetésével. Régészeti munkája komoly értékekkel gyarapította Somogy múltjáról szóló ismereteinket.

Munkássága elismeréseként a következő kitüntetésekben részesült: Szántódpusztáért Emlékérem (1990), Gasztony díszpolgára (1991), Zamárdi díszpolgára (1994), a Honismereti Szövetségtől pedig megkapta a Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérmét (1998).

Diákok sok nemzedékét nevelte a szép és igaz szó becsületére, emberségére és főként magyarságra. A balatoni ember viharba, múltba-jövőbe figyelő tekintetét hordozta arca, és sok-sok barangolás, viszontagság után meglelte szűkebb pátriáját, véglegesen somogyi lett, és e földbe térhetett örök nyugalomra.

Matyikó Sebestyén József

Komoly Kochan Pál halálára

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület javaslatára Komoly Pál a Honismereti Szövetség oklevelét kapta meg a XXVII. Honismereti Akadémián. Egyesületünk azt tervezte, hogy ezt a kitüntetést, mivel idős korára való tekintettel nem utazhatott Zalaegerszegre, szülőfalujában Pitvaroson a Megyei Honismereti Diáktáborban, 1999. július 29-én, a nyolcvanötödik születésnapját követő napon adjuk át, amikor előadást tart Pitvaros szlovák hagyományairól, ahol a megye fiatal honismerői mellett a falu lakosai is ünnepelhetik az idős néprajzkutató, helytörténész levéltárost. Sajnos, helyette csak levél jött, amiben azt üzenté, hogy mindennap kezelésre jár, mert nehezen mozog, talán egy későbbi alkalommal. Mivel az átadást nem akartuk tovább halogatni, egyesületünk vezetősége a következő napon Szegeden a lakásán köszöntötte Pali bácsit a jeles nap alkalmából. A kitüntetés átadása után még beszélgettünk vele, szülőfalujáról, a diáktábor eseményeiről, terveiről, új könyvének a kiadásáról. Nem gondoltuk, hogy néhány nap múlva kapjuk a hírt, hogy 1999. augusztus 7-én hajnalban Szegeden a lakásában csendben elhunyt.

Komoly Pál 1914. július 28-án – az I. világháború kitörésének a napján – született Pitvaroson nyolcgyermekes szlovák szegényparaszti családban. Eredeti neve Kochan volt. A hat elemi el-

végzése után péktanonc lett. Betegsége miatt azonban nem tudott szakmájában dolgozni, ezért családjával földművesként élt. A II. világháború idején katona. Szerencséjére 1942 decemberében szabadságra jött, s mivel a visszavonulás miatt alakulatához nem tudott visszamenni, ideiglenesen szülőfaluja előljáróságához osztották be szociális előadónak. Időközben elvégezte a polgári iskolát, ekkor változtatta meg nevét Komolyra.

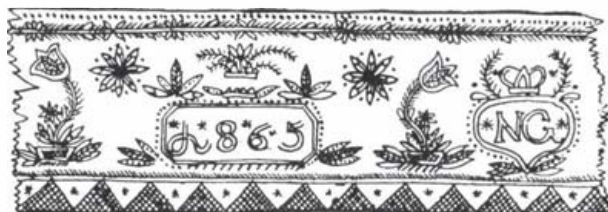
Ez a fordulat indította el a közigazgatási pályán. 1944 decemberében jegyzőnek választották, majd a tanácsok megalakulása után VB titkár lett. 1954-ben Hódmezővásárhelyre került a városi tanácshoz, ahol tervosztályvezető lett, majd az igazgatási osztályon dolgozott. 1957. május 5-én újabb fordulat következik életében. Áthelyezték a Csongrád Megyei Levéltárba. Először levéltári munkaerőként, majd levéltárkezelő, végül főelőadóként dolgozott húsz éven át, 1977 májusáig. A levéltári munkát ezután sem hagyta abba, nyugdíjasként újabb 20 évig Szeged város irattárosa.

Pali bácsi a sokgyermekes paraszti családba való születéséből adódó tapasztalataiból – mi szerint egymásra vagyunk utalva, támogatni, segíteni kell egymást – mindenhova magával hozta jóindulatát, emberszeretetét, aminek munkatársai mellett a kutatók is örülhettek, mert munkájukat önzetlenül segítette, támogatta. Ezt támasztja alá az is, hogy a Kisteleki Ede Alapítvány pályadíját a közelmúltban arról az Oltványi Pálról írt tanulmányával nyerte, aki a XIX. század második felében önzetlenül sokat tett Szeged közoktatásáért, a pedagógusképzésért.

Az új dolgok iránti vonzódásából, az új ismeretek megszerzésének az igényéből sokrétű tudásra tett szert. Megismerkedett a levéltári munka minden területével. Írásra az ösztönözte, hogy másokkal is megoszthassa azokat az ismereteket, amelyek számára érdekesek, amihez lehetőségeiből adódóan hozzájutott; azokat az eseményeket, amelyeket megismert és megélt. Ebben nagy előnye volt kétnyelvűsége, szlovákul és magyarul is anyanyelvi szinten beszélt, mindkét nép hagyományait, kultúráját jól ismerte. Írásait levéltárosi mivoltából adódóan a becsületes, pontos forrástisztelet jellemezte. Az életnek szinte minden területén talált magának megírásra való gondolatot, azonban elsősorban a néprajz, a helytörténet foglalkoztatta. Sokat írt szülőfaluja szlovák hagyományairól, ami azért is jelentős, mert az 1947. évi szlovák–magyar lakosságcsereből adódóan az idősek kihalásával ezek a hagyományok lassan elfelejtődnek. Ezeket a témákat gyűjtötte össze a Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága kiadásában 1992-ben megjelent *Pitvarosi tanulmányok* című kötetében. Csaknem másfélszáz cikket és tanulmányt írt, jelentős részük néprajzi pályázati anyagként szerepel a szegedi Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattárában. Újságcikkeinek a száma is több mint háromszáz. Ezek főképp a két megyei lapban – a Csongrád megyei hírlap és a Délmagyarország, illetve szlovákul a L'udové novinyban jelentek meg.

Tevékeny, gazdag munkásságát szülőfaluja 1996-ban a díszpolgári cím adományozásával ismerte el. Halálával a Dél-Alföld szlovák kultúrája, hagyománya és történelme egyik jelentős ismerőjét veszítettük el.

Bogdán Lajos

Sósgurgulya

KÖNYVESPOLC

Tornyok és temetők

Magyar írók utazásai Felvidéken

Több mint hatvan éve, 1937-ben jelent meg egy nevezetes esszégyűjtemény a felvidéki városok múltjáról, a *Szlovenszkői városképek* (mely most újra hozzáférhetővé vált a miskolci Felsőmagyarország Kiadó jóvoltából); mintha ennek folytatását alkották volna meg a mai szerkesztők, *Filep Tamás Gusztáv* és *Tóth László*, amikor időben jóval tágabb met-szetben, a XVII. század küszöbétől napjainkig reprezentálják jeles magyar szerzők műveiből vett részletekkel – esszékkel, naplójegyzetekkel, úti levelekkel –, mit jelent a mindenkor magyar irodalom, művelődés, a szellemi élet számára a Felvidék.

„A Felvidék sziklaföldes Híd a dunántúli és az erdélyi bástya közt, Pozsonytól a Tisza forrásvidékéig ível, s széles hátán eloszlik a magyarságra nehezdedő nyugati és keleti nyomás” – írta 1942-ben Cs. Szabó László *A Felvidéki ember* című esszéjében. A *Tornyok és temetők* nyitó írásának első két mondata metaforikus jelentésű: pontosan és érzékletesen jelzi a Felvidék „átmeneti” mivoltát, köztes helyzetét, akár földrajzi, akár demográfiai-etnikai, akár szellemtörténeti értelemben. Hiszen a Felvidék mindig több és nagyon különböző tájegység, nép, nyelv, kultúra, vallás gyűjtőhelye volt. Művelődéstörténeti értelemben csakugyan híd, folyosó volt, amelynek nyugati végpontja Európa magyar kapuja, Dévény volt, keleti részei pedig már Kárpátja égre törő hegyeibe és múltba süppedő vidékébe nyúltak.

Az időrendi szerkezetű antológia első darabja *Szenci Molnár Albert* naplójából való; szerzője 1599. november 26-án jegyezte föl, hogy nyugati utazásából hazatérve végre megérkezett „kilenc éve sóvárgott” szülővárosába, Szencre. E tájhoz sok-sok szállal kötődött *Kazinczy Ferenc*, aki 1789-ben rögzítette kassai tapasztalatait, ebben az időben szerkesztette itt *Batsányival* és *Baróti Szabó Dáviddal* a nevezetes *Magyar Museumot*. Nemkülönböztetendők – ámbar jóval ismertebbek – *Petőfi* úti jegyzetekben megfogalmazott gondolatai a csodált, ámde nem szeretett Kárpátokról. *Jókai Mór* e kötetben való szereplése többszörösen indokolt; tudott tény, hogy az író Komáromban született, és 1848/49-es *Emléksorai* e vár védőinek példázatosan hősi helytállását örökölték meg. Más kor másfajta szövege az erdélyi származású Cs. Szabó László 1937-es keletkezésű esszéje, a *Kárpát kebelében*, mely már a kisebbségi sorban élő magyarság létkörülményeit és életérzését tekintetbe véve szól a múlt-ról. És ezután sorra fölvonulnak a kisebbségi magyar irodalom felvidéki születésű, kötődésű vagy helyben élő alkotói: *Szvatkó Pál*, a két világháború

közi korszak egyik legjelentékenyebb publicistája a felső-magyarországi urbanizáció és polgárosodás történetéről beszél, *Kassák Lajos* Érsekújvárt mutatja be, *Peéry Rezső* Pozsonyt, *Szalatnai Rezső* a Szepességét. A mai felvidéki szerzők közül a helytörténetírásban múlhatatlan érdemeket szerzett *Zalabai Zsigmond* az 1945 után földönfutóvá lett szlovákiai magyarság kálváriáját idézi föl; *Dobos László* az 1964. évi pusztító csallóközi árvíz tragédiáját örökíti meg; *Duba Gyula* szülőfalujáról, Hontfüzesgyarmatról rajzol szociografikus hitelű képet; *Tőzsér Árpád* is szűkebb pátriájáról, a régi Gömör vármegyéről meg Gömörpéterfaláról vall. A nem e tájon született magyar szellemi embereket – mint *Veres Pétert* vagy *Száz Györgyöt* – is megihlette Felvidék sajátos atmoszférája, történelmi hagyománya, sokarcúsága. A jegyzetekkel kiegészített összeállítást *Luzsicza Árpád* ódon felvidéki városok panoramikus kontúrjait és nevezetes épületeit megörökítő rajzai illusztrálják.

Ez a táji antológia is szemléletes és meggyőző példa arra, hogy egy-egy vidék, országrész megörökült múltját nem pusztán a fölleltározott és gondosan számon tartott helytörténeti tények összessége alkotja, de azt is érzékletesen jellemzi, miként élnek e tények az alkotó elmékben, miként fejeződnek ki irodalmi alkotásokban, az esszéekben, szociográfiákban, úti jegyzetekben, levelekben, naplókban, élménybeszámolókból. A história szellemi átlénygésével, spirituális-művészi föltöltésével szólnak a magyar írók a magyar föld e nagyhagyományú darabjáról, kelet-nyugati folyosójáról. Ilyenformán tehát a *Tornyok és temetők* egyszerre hely-, művelődés- és irodalomtörténeti értékű valomágyűjtemény, olyan kiadvány, amely nem pusztán Felvidék múltját, de lelkét is megszólaltatja. (Bp. 1999. Ister Kiadó)

Mezey László Miklós

A Herman Ottó Múzeum centenárium kiadványairól

Jeles évfordulót ünnepelt a múzeumügy 1999-ben Miskolcon: az 1892-től működő Borsod-Miskolci Közművelődési Egyesület száz évvel ezelőtt hozta létre a Borsod-Miskolci Múzeumot. Az intézmény 1953-ban vette fel a sokoldalú tudós, Herman Ottó (1835–1914) nevét. Az immár évszázados intézményben több szakmai rendezvényt, konferenciákkal és kiállításokkal, valamint számos színvonalas kiadvány megjelentetésével ünnepelték a jeles jubileumot. A miskolci múzeumi kollégák évtizedek óta sok könyvet publikáltak, a cente-

náriumi év termése azonban mind a művek jellegében, mind terjedelmében kimagasló. A kötetek, valamint az ünnepi év programfüzete, plakátjai, meghívói mind egységes arculatot mutatnak és megjelenésükben is emlékeztetnek a centenáriumra.

1957 óta rendszeresen napvilágot lát a múzeum meghatározó periodikája, *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*. A korábbi kötetek tartalmát is az jellemezte, hogy a múzeum munkatársainak tanulmányai mellett rendszeresen megjelentek a kutatókkal a szűkebb régióhoz kapcsolódó szakemberek írásai is. Az ünnepi, XXXVII–XXXVIII. kötet (Szerk.: *Veres László–Viga Gyula*, Miskolc, 1999.) előkészítése során a szerkesztők – a múzeum jelenlegi munkatársai mellett – mindazon szakembereket felkérték tanulmány írására, akik korábban az intézményben dolgoztak, vagy hozzá szakmailag kötődtek. Mindezek eredményeként két vastkos kötetben összesen 1360 oldalon láttot napvilágot az évkönyv. Meg sem kíséreltem, hogy annak tartalmát részletesen bemutassam, csupán néhány főbb vonására térek ki.

A régészeti tanulmányok jól tükrözik, hogy a tájilag is erősen tagolt Borsod-Abaúj-Zemplén megye milyen gazdag az archeológiai lelőhelyekben és emlékekben. Jó évszázaddal ezelőtt Miskolc környékén kezdődött az őskor hazai emlékeinek kutatása (*Ringer Árpád* tanulmánya foglalkozik a kötetben ezzel a témával), de az újabb kőkor, a réz- és bronzkor, valamint a népvándorlás kor különböző szakaszai is gazdag leletekben tárultak itt fel. Ki kell emelni *Kemenzei Tibor* tanulmányát, aki annak a *zöldhalompusztai aranyszarvasnak* a történetét és párhuzamait mutatja be, amelyik a Herman Ottó Múzeum emblémájává vált.

A történeti tanulmányok a zempléni várak történetétől a XVIII–XIX. századi céhek emlékhagyományáig ívelnek. Külön is megemlítem a kiváló történész, *Kubinyi András* munkáját, aki a középkor végi Abaúj, Borsod, Heves és Torna megyék központi helyeinek bemutatásával a térség térszerkezetének igen fontos ismérveire világít rá.

Szembetűnően gazdag a néprajzi tanulmányok köre. Az árnyaltan összetett kultúrájú térség kimeríthetetlen forrást jelent az etnográfia művelői számára, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy jó részt a hazai kutatókra vár a történeti vármegyék (Abaúj, Torna, Zemplén és Gömör) felső, ma Szlovákiához tartozó részeinek vizsgálata is. *Novák László* tanulmánya például éppen Gömör vármegye település-néprajzi viszonyait taglalja, de számos más írás is foglalkozik az északi magyar nyelvtérrel néprajzi problematikájával. Kiemelem még *Gáborján Alice* nagy ívű összehasonlító tanulmányát egy tardi szoknyatípusról, valamint a közelmúltban elhunyt *Dömötör Ákos* munkáját a Hangony-völgyének népi elbeszélés kultúrájáról, ami a szerző e vonatkozásban évek óta közölt eredményeinek utolsó fejezete.

A kötet utolsó egységében múzeumlétezési munkák láttak napvilágot. Például *Voit Krisztina* a miskolci múzeum első évtizedeinek történetéhez közöl dokumentumokat, *Fügedi Márta* a néprajzi gyűjtemény alapítójáról, *Kóris Kálmán* tevékenységéről ír, *Dankó Imre* pedig azt mutatja be, hogy a múzeumbarátok körének milyen jelentősége volt az intézmény száz éves történetében.

A múzeum csaknem félmillió egyedileg nyilvántartott műtárgyából nyújt reprezentatív válogatást *A Herman Ottó Múzeum műkincsei* című kötet (Szerk.: *Veres László–Viga Gyula*, Miskolc, 1999. 375 old.). A kiadvány első részében Veres László terjedelmes tanulmányban mutatja be a gyűjtemények évszázados történetét. A múzeum történetének szakaszai jól tükrözik Miskolc város és Borsod vármegye, majd Borsod-Abaúj-Zemplén megye kulturális életének, benne a múzeummal kapcsolatos elvárásainak és múzeumfejlesztési koncepciójának változásait. A máig jellegadó régészeti gyűjtemény mellett, különösen a második világháború után indultak fejlődésnek a történeti és néprajzi kollekciók, majd az 1970-es évek derekától teljesedett ki mai formájában a megye központi múzeumának arculata.

A kötet 197 műtárgy fotóját és az ahhoz tartozó rövid tárgyleírást közöl. Bizonyára vannak a válogatásnak szubjektív szempontjai, de a bemutatott műtárgyak egyenként és összességükben méltán lehetnek büszkeségei a száz éves Herman Ottó Múzeumnak. Úgy gondolom, hogy hasznos lenne valamennyi nagyobb közgyűjteménynek hasonló módon megismertetni legszebb műtárgyait az érdeklődő nagyközönséggel.

Magam különösen hasznosnak tartom *A Herman Ottó Múzeum kiadványait. Bibliográfia és repertórium 1978–1998.* című kiadványt. (Osszeállította: *Csik Leventéné–Hlídé Agnes*. Szerk.: *Veres László–Viga Gyula*, Miskolc, 1999. 164 old.). A múzeum korábban – 1978-ig – már megjelentette könyveinek mutatóját, ám az könyvszerűleg közel nem volt olyan alapos munka, mint az intézmény könyvtárosa által készített jelenlegi összeállítás. Az első tartalmi egységben a feldolgozott kiadványok jelennek meg, ami önmagában is tanúskodik a miskolci múzeum kimagasló könyvkiadói tevékenységéről. A tárgyalat két évtized alatt 130-nál több önálló kötet jelent meg, ami nem csupán a szerzők munkakedvét, de a szerkesztők áldozatos tevékenységét is dicséri, s tükrözi a tudományos munka rangját a miskolci muzeológusok körében. Az intézmény tudományos kutatóhely és hosszú ideje az egyik fontos szervezője a térség társadalomtudományi kutatásainak.

A kötet második egysége tizenhárom témakörben, 1748 tételben tárja fel az egyes írásokat. A könyvet rendkívül hasznos mutatók: név-, földrajzi- és tárgymutató egészítik ki.

Még a címek alapján is tanulságos tájékozódni a kötetben: a különböző múzeumi szakmák kutatási eredményeivel, azok belső arányaival, a szakembe-

rek érdeklődési körével éppen úgy megismerkedhetünk, mint a már elhunyt kutatók munkásságával. A kötet jellegéből adódik, hogy az a továbbiakban hasznos kézikönyvként működik majd az északkeleti régió múltjának megismerésében. Mint ilyet, kifejezetten haszonnal forgathatják a honismeret iránt érdeklődők.

Egy múzeum mindennapi tevékenységével elsősorban egy város és a szűkebb táj kulturális életéhez kapcsolódik, egy-egy kiállítás, múzeumi rendezvény szűkebb körből vonz érdeklődőket. Lehet központja a megyei múzeumi szervezetnek, mint a miskolci Herman Ottó Múzeum, de kisugárzása a megyéni területen csupán áttételesen érvényesül. Az egyes tudományterületek azonban organikus tartják össze a különböző múzeumi szakterületeket. Az idei év jubileumi kiadványai és programja azt jelzi, hogy a miskolci múzeum szerteágazó tevékenységével Miskolc és Borsod-Abaúj-Zemplén kulturális életének egyik központja, ugyanakkor létfontosságú is a különböző szaktudományoknak.

Viszóczky Ilona

KISS JENŐ:

Mihályi nyolcszáz éves

Az egykor Sopron megyei, rábaközi *Mihályi* község első írásbeli említése 1198-ból való, ez a tényette időszervív *Kiss Jenő* nyelvész professzor *Mihályi nyolcszáz éves* című, 145 oldalas kötetének megszületését. A cím a település évszázadokra visszatekintő történeti útját emeli ki, a kötet tartalmára pedig pontosan utal az alcím: *Nyelvi-művelődéstörténeti tallózások*. A szerző a bevezető fejezetben joggal hangsúlyozza, hogy a szép jubileum erkölcsi kötelességet ró a mai mihályiakra, többek között azt, hogy „tegyenek valamit a falu szellemi és anyagi műveltsége emlékeinek, a falu történeti, nyelvi adatainak gyűjtéséért, megőrzéséért és megismertetéséért”. Az önbecsülés kívánja így, továbbá annak felismerése, hogy mennyire fontosak a közösségek építésében a hagyományok. A feladatok és lehetőségek számbavétele után a kötet azzal foglalkozik elmélyülten, ami alkotója tudományterületéhez a legközelebb áll.

Földidéz két neves mihályi ösztönző példáját: *Mihályi Ernő* bencés paptanárnak, a külhoni országokat járt történésznek érdemeit, valamint a földműves sorból nemzetközi hírű nyelvtudóssá lett *Zsirai Miklós* életútját. Mindketten hatással voltak a könyv írójára; *Mihályi Ernő* a helyi értékek megbecsülésének fontosságában erősítette meg, *Zsirai Miklós* pedig a nyelvtudomány művelésében lehetett tanítómestere. Érthető és indokolt, hogy a kötet fő része az ember és a nyelv viszonyrendszer szemponyjából szól a 800 éves község örökségéről, művelődéstörténeti kincseiről. Elemzi a település nevének kialakulását, a személynevek történeti ta-

nulságait, a falurészek, dűlőnevek formai és tartalmi jellemzőit. A „tej-édes szavak”-nak érzett tájszókkal foglalkozó, húszoldalas fejezet nemcsak szógyűjtemény, hanem a megnevezések mögött meghúzódó hátteret, a kulturális kölcsönhatásokat megvilágító kislexikon is egyben. Színes és mozgalmas a mihályi gyermekjátékok bemutatása, a szokásrenddel mélyen összekapcsolódó mondókák ismertetése. Itt is, akárcsak a közmondások és szólások elemzése során, vagy a falucsúfolók, névcsúfolók összegyűjtésében markánsan mutatkozik meg *Kiss Jenő*nek nemcsak tudósi felkészültsége, hanem szülőföldje hagyományos kultúrájában való otthonossága is.

Kiss Jenő nyelvészeti tanulmányok egész sorában foglalkozott már korábban a mihályiak nyelvének történeti és leíró vizsgálatával (a szakirodalmi felsorolásból ezek a művek a szerző szerénysége miatt sajnálatosan kimaradtak), új könyvében azonban ezekhez képest sajátos vonásokkal tudja gazdagítani a képet. Nyelv és magatartásmód összefüggéseit bontja ki a köszönés- és megszólításformák bemutatása során, kitér az osztrák kapcsolatokra, az árucserére és a szellemi orientáció nyelvi következményeire. A mihályi nyelvjárás fő jellemzőinek föltárásával zárul az elemzés, a könyv végén név-, szó-, valamint tárgymutató segíti elő a tájékozódást.

A községi önkormányzat és a Hazánk Könyvkiadó által közzétett *Mihályi nyolcszáz éves* című kötet nem szokványos helytörténeti tablót ad (amit esetleg ez a cím sugalmazhat a honismereti irodalomban, az évfordulós kiadványok között jártas olvasónak), hanem valami különleges csemegét. Szerző és téma igen szerencsés találkozásának tanúi vagyunk: *Kiss Jenő* arról szól szülőföldjéről, szülőföldről népeinek, amiről tudósként mindenki másnál többet tud mondani. A nyelvi, a nyelvben megőrzött hagyaték kincsesházába nyit ajtót mindannyiunknak. Örömmel adunk hírt e könyvről, mert gazdag világ tárul fel benne a belépő, az olvasó előtt. (Győr, 1998.)

Kováts Dániel

FEHÉR ZOLTÁN:

Bátya életrajza

A könyv, szerzőjének a Bevezetésben megfogalmazott szándéka szerint, *néprajzi szemléletű helytörténet* kíván lenni. A szándék nemes, s a megvalósulás során sem maradt üres szó: *Fehér Zoltán*nak sikerült egységes műfajjá ötvöznie a *helytörténetet* és a *néprajzot*. Kiegyensúlyozott, arányos kapcsolatban van egymással a köztörténet helyi vetülete, valamint a bátyai és környékbeli események sajátossága.

Bátya a tájban – ezt a címet viseli az első nagyobb fejezet, amely nemcsak a település határának természeti adottságait vázolja, de azt is bemutatja,

hogy miként élt a tájban az ember, miként tette azt otthonává, azáltal is, hogy nevet adott vizeinek, fókáinak, rétjeinek, szigeteinek, kútjainak, hájtainak, szállásainak, út menti keresztjeinek.

Ezután a *Bátya története és néprajza* című fejezet következik. Meghatározó a település múltjának alakulásában az a körülmény, hogy a XI. sz.-tól hosszú évszázadokon át a szekszárdi apátság birtoka volt, és később csak néhány részlete tartozott a kalocsi érsekséghez. A török hódoltság időszakából meglepően gazdag helytörténeti forrásanyag állt a monográfia szerzőjének rendelkezésére. Az ebből kibontakozó kép szerint Bányán a török időkben hosszú ideig, gyakorlatilag a XVII. sz. derekáig folyamatos és sok tekintetben fejlett gazdasági élet volt, amit a térségben megvalósuló célszerű munkamegosztás jellemezett. Bár a körülmények jórészt konzerválták a termelés feltételeit, a később oly jelentős kertészkedés jelei már a XVI. sz.-ban megfigyelhetők, eredetük tehát nyilván a korábbi századokra nyúlik vissza. A kegyetlen török adópolitika miatt azonban a lakosság fokozatosan leromlott, a település pedig nem fejlődhetett. Nem javították a bátyaiak helyzetét az elmenekült birtokosok egymással való pereskedései és a rajtuk való osztozkodásai sem. A XVII. sz. végi felszabadító háborút „már egy végleg megfogytakozott és elszegényedett parasztság élte meg Bányán”, amely aztán a „felszabadító” harcok során egy időre *elhagyott helyre* vált, s a század utolsó évtizedében sokat szenvedett a hadak vonulásai, s a birtokosok közti marakodások miatt. De a XVIII. sz. hajnalán sem köszöntött béke a bátyaiakra, s általában az egész Duna mellékére. Az ország történetéből ugyan tudtuk, de mennyivel gazdagabban bontakoznak ki előttünk egy település történetén keresztül a kuruc kor lakosságot pusztító eseményei, s különösen annak a politikának a sikeressége, amivel Bécs felharszálta a szabadságharcát vívó magyarság ellen a délszláv népek éledező nacionalizmusát.

Így öröklődött fel Bátya Árpád-kori – talán honfoglalás-kori – magyar lakosságának nagy része a török uralom második felében, majd a felszabadító harcokban, végül az 1700-as évek elején a rác (szerb) és német rablócsapatok dúlásainak következtében. A régi magyar lakosság maradványai és a visszatelepült menekülők mellé a XVIII. sz. első évtizedeiben érkeztek délről azok a katolikus vallású ráco, „akik a következő évszázadokban nagymértékben meghatározták a község etnikai arculatát”. Fehér Zoltán igen nagy súlyt helyez Bátya XVIII–XIX. sz.-i nemzetiségi helyzetének bemutatására, a délszláv betelepülések körüli mendemondák tisztázására, az ezzel kapcsolatos magyarellenes irányzatok megcáfolására, s általában a valós történelmi helyzet bemutatására. A helytörténetírás, mint műfaj, különösen alkalmas arra, hogy a köztörténetben könnyebben gyökeret verő, ideológiai és politikai célokat szolgáló általánosítások helyett a maga teljes valóságában vizsgálja és mutassa be az eseményeket és jelenségeket.

Bátya természetesen nem „csepp a tengerben”, bár az ország történelmének árapályá az átlagosnál talán jobban érezte hatását ennek a kis Dunamenti településnek az életében. Bátya azonban az elmúlt évszázadok során mégiscsak a *maga életét* élte, s Fehér Zoltán nagy érdeme, hogy könyve elsősorban a település „magánéletét” tárja fel és mutatja be. Ebben a tekintetben fontos és tanulságos képet nyújt a könyv a község negyvennyolcas eseményeiről, az úrbéri perekéről, továbbá az önkormányzat, valamint az egyházak működéséről.

Helytörténeti munkáról lévén szó, a szerző részletesen foglalkozik a település XVIII–XIX. sz.-i *népéletével*, amit természetesen elsősorban a leíró néprajz módszerével tákol és mutat be. E téren is elsősorban a sajátosságokat érdemes kiemelni, mint a vízjáráshoz igazodó gazdálkodási mód, a viszonylag sokáig fennmaradó külterjes állattartás, s a korán árutermelővé váló kertészkedés. De kitér a szerző a bátyai viseletre, művelődésre, táplálkozásra is. Csak sajnálni tudjuk, hogy nem kapott külön fejezetet a szokások és a hiedelmek világa, annál is inkább, mert hiszen ismerjük a szerző ebben a témában gyűjtött hatalmas anyagát, ami jöllehet hozzáférhető más kiadványaiban, de tömörített formában való beépítése teljesebbé tette volna ezt a kiadványt.

A hagyományos gazdálkodás bemutatása során a legnagyobb teret természetesen a *paprikatermelés, -feldolgozás és értékesítés* kapta. Rendkívül érdekes lett volna, ha a szerzőnek sikerült volna kiderítenie a paprika bátyai és általában Kalocsa-környéki tájtermelő körzete kialakulásának természeti, közgazdasági, társadalmi és ki tudja még milyen feltételeinek érvényesülését, hiszen oly keveset tudunk a különféle tájokhoz kötődő hagyományos termelési körzeteik létrejöttének törvényszerűségeiről. Sajnos erről Fehér Zoltán könyvéből sem kapunk megnyugtató képet, csak utalásokat olvasunk a kedvező talajviszonyokról, a határ belterjességre szorító szűköségéről, és néhány egyéb körülményről, amik azonban természetesen nem csupán Bátyára jellemzőek. Valószínű, hogy a különböző tényezők együttesen teremtették meg a paprika bátyai tájkeretét. A termelési kultúra apáról fiúra öröklődő hagyománya azonban nem csupán a termelés folyamatát jelenti, hanem a feldolgozást is, vagy amint a szerző által idézett Hegedűs P. József fogalmazta: a paprika *kikészítésének művészetét*. Ehhez kapcsolódik azután a paprika feldolgozásának és értékesítésének folyamata, ami Bányán – akárcsak más, intenzív árutermelő tájkeretekben – a termelők és a kereskedők vég nélküli és egyoldalú háborúskodásának története, s ez a háborúság itt is a termelők szorosatos vereségével, s a kereskedők fölényes győzelmével járt. Fehér Zoltán igen alapos és kiterjedt forrásanyagra támaszkodva elemzi ezt a folyamatot, gondosan bemutatja az eleve kilátástalan küzdelem újabb és újabb fordulóit. Kilátástalan ez a máig tartó küzdelem a termelők számára, mert a feldolgozók és a kereskedők jobban szerveztettek, ilyenformán az ő területükön

szűkebbek a termék csatornáit, mint a termelői szférában. A termelők hátrányos helyzetén csak holland típusú szövetkezesek tudnának valamelyest javítani, ehhez azonban más történelmi és társadalmi viszonyok szükségesek voltak volna.

A *Bátya életrajza* című könyv tehát végigkíséri a település lakosságának folyamatos küzdelmét a pusztá létéért, időről időre pedig a magyarságukért, politikai meggyőződésükért, anyagi gyarodásukért. Törökkel, rácával, némettel; érsékséggel, idegen birtokosokkal és bérlőkkel, helyi birtokosokkal, közigazgatással, paprikaföldelőkkel, monopól helyzetben lévő paprikakereskedőkkel harcoltak a bátyaiak az elmúlt évszázadok során, s valamilyen alkut – ha számukra nem is mindig kedvezőt – rendszerint sikerült kötniük, a megmaradás, a túlélés érdekében. Az 1950-es években következett el a totális vereség, a hagyományos stratégia csődje, a gyökerek durva kiszagatása, a bátyai lakosság életének fenekestül felforgatása: az önkormányzat megszüntetése, a paraszti földtulajdon alapuló hagyományos értékek devalválása.

Éppen ideje volt, hogy Fehér Zoltán elkészítette Bátya község szélesvásznú, történelmi-néprajzi táblóját. Szerzőnk hatalmas, csak intézmények, munkacsoportok teljesítményéhez mérhető munkát végzett. Pusztán az összehordott adatok tekintetében is lenyűgöző a teljesítmény. Saját többévtizedes helytörténelmi kutatásai is lehetővé tették, hogy könyve megírásakor biztos alapokra építhesse. Így a bőséges levéltári anyagot eredményesen ötvözi a helyben gyűjtött történelmi mondák anyagával, a helynevekből és a személynevekből lezűrhető ismeretekkel.

Ha egyszer megérjük, hogy a helytörténetírást – mint a honismeret fontos és szerves részét – oktatni fogják tanító- és tanárképző intézményeinkben, Fehér Zoltán könyve minden bizonnyal ott lesz a legfontosabb kötelező olvasmányok listáján. (Bátya Önk. 1996.)

Halász Péter

A Dunaujvárosi Történelmi Klub kiadványai

1997-ben, a DUNAFERR Dunai Vasmű Vasas Szakszervezeti Szövetség kezdeményezésére és a vállalat támogatott egyetértésével létrejött a Dunaujvárosi Történelmi Klub. A hajdan Mohácsra tervezett, majd Dunapentelén, Sztálinvárosban felépült gyáróriás ma már Dunaujvárosban élő tagjai, miközben részesei voltak az alapításnak, meg a közel-múlt nagy ívű változásainak, megőrizték múltjuk, történelmük értékeit is. A Klub által kiadott történelmi munkák ezért túlnyúlnak a szűkebb gazdaságtörténeten, átívelnek a történelem, a környezet nagy területein, mozgósítva a várost és az érdeklődő közvéleményt a dunaujvárosi múlt és jelen ismeretére.

A Dunaujvárosi Történelmi Klub rendszeres tevékenysége (előadások, kiállítások, ünnepek, megemlékezések) között a történelem személyiségeinek és eseményeinek megőrzése is szerepel. Tagjai közül azok, akik különböző felsőfokú tanulmányokat folytatnak, gyakran a dunaujvárosi gazdaság és ipartörténet egyes korszakait, az abban szerepet vállalt szakmai, tudományos teljesítményükkel kiemelkedő életutakat is feldolgozzák. Az elmúlt évben is több diplomadolgozat foglalkozott ezekkel az eseményekkel, személyekkel, sőt elemző módon diplomamunkájukat is bemutatva, amellyel annakidején a műszaki haladás területén alkottak sok tekintetben újat. Ebbe a tevékenységi körbe tartoznak a Múltidéző sorozat színes kiadványai, számos képpel, vállalva a helytörténelmi értékek megőrzését.

A kiadványok sorában jelent meg a hajdani gyáralapító és igazgató életútja, Borovszky Ambrosius – képekben. (Borovszky Győr Zsuzsanna és Borovszky Piroska gyűjteményéből válogatta és szerk. *Kozma Erzsébet*. Dunaujvárosi Történelmi Klub. 1999. 24 old.), a dunántúli kurucháborúk korszakából villant fel epizódokat *Óri Zoltán*: Kurucok a Duna mellett. (Szerk. *Kozma Erzsébet*. Dunaujvárosi Történelmi Klub. 1999. 24 old.) munkája. A ma már alig elképzelhető vízi világot idézi fel a Pentelei halászkövek, Tonka István visszaemlékezése. (Szerk. *Kozma Erzsébet*. Dunaujvárosi Történelmi Klub. 1999. 16 old.)

Dr. Krisztián Béla

KÓS KÁROLY:

Népi földművelés Kalotaszegen

A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára sorozat 7. köteteként látott napvilágot Kós Károly: Népi földművelés Kalotaszegen című munkája. A kötet fejezeteinek első változatát több mint ötven évvel ezelőtt vetette papírra a szerző, akinek – immáron átdolgozott – műve most először jelenhetett meg nyomtatásban. A Györfly István Néprajzi Egyesület Kós Károly születésének 80. évfordulóján e gesztussal méltó emléket állított az 1996-ban elhunyt néprajzkutatónak, kinek munkássága az erdélyi magyarság szinte teljes tárgyi és szellemi kultúráját felölelte.

„Néprajzkutatásunk régi örökségeként még él az a tévhit, hogy a néprajztudomány két részre oszlik: a tárgyi és szellemi néprajzra...” A befejezetlen félmondat – melyet e formájában a szerző 1944-ből, a tanulmányhoz írott előszavából idéztem – híven tükrözi azt a kutatói koncepciót, melyet Kós Károly a néprajztudomány történetének egyik mozgalmas időszakában, magára nézve irányadónak tartott, s amely egyaránt érvényes jelen művére, s későbbi munkáira is. Amit e mondatban „régii örökség”-nek nevez, azt a néprajztudományunknak többek között olyan nagy nevei – egy korábbi nemzedék

tagjai – képviselik, mint Györfly István, Viski Károly, Bátky Zsigmond. Ezen örökség szellemében néhány esztendővel azelőtt, hogy Kós e sorokat írta, olyan máig ható jelentőséggel bíró mű látott napvilágot, mint *A nagyarság népraja*.

Saját teóriájával – mely szerint a népi kultúra, annak szellemi és tárgyi megnyilvánulásai egységként interpretálható és mutatható be – az 1940-es évek első felében már biztosan nem állott egyedül. Ugyanezen előszóban örvendezve említi, hogy „*Jól esik hallanom e rangos fiatal néprajztudósunk* (ti.: Gunda Béla) *szájából a jelen dolgozatomban is érvényre jutó felfogásom újbóli megerősítését.*” (Egy pillanatra betekinthetünk abba a folyamatba, hogy a kultúrakutatás, néprajztudomány irányelvei hogyan változnak meg. Csak utalunk itt arra, hogy öt évvel később, 1949-ben Gunda Béla vezetésével megkezdődött a néprajztudomány „debreceni iskolája”, amely a fent említett alapelv irányadása mellett neves kutatóink több generációját nevelte ki.)

A Népi földművelés Kalotaszegen című tanulmány, tehát ebben – az akkor újnak mondható – felfogásban íródott. Ennek köszönhetően anyaga rendkívül színes, tartalma gazdag. A könyv szőlő a földművelők településéről, társadalmáról, tevékenységéről, anyagi kultúrájáról, s azokról a hagyományokról, szokásokról, babonákról és hiedelmekről is, melyek a földművelés munkafázisaihoz, eszközeihez, földrajzi helyeihez kapcsolódnak.

A Kós Károlyra jellemző precizitás, s a lényeglátás képessége – s itt utalunk édesapja örökére – alakítja etnográfusi leírásait. Az adatokkal teli szövegrészeket többnyire saját rajzai kísérik. Muzeológus lévén a tárgyak fontos szerepet játszanak gondolatvilágában, tudományosságában. Tárgyrajzai ezért pontosak, olykor magyarázó jellegű – mondhatni – tankönyvi ábrák.

Legalább két szempontból tehát rendkívül értékes munkát tarthat kezében az olvasó: először is, mert a könyv jelen formájában érdekes tudománytörténeti adatokkal szolgál. Ráadásul Balassa Iván bevezető tanulmányából fontos információkhoz juthatunk – főként akik nem ismerhettük Erdélytán legnagyobb kutatóját – Kós Károly életéről, kapcsolatairól, s munkájának körülményeiről. Másodszer azért, mert a dolgozat pontosan rögzíti Kalotaszeg – mint a magyar néprajz kutatásainak egy szinte soha nem apadó forrásának – kultúrája egy igen fontos történeti egységét. (Debrecen, 1999. Szerk.: *Viga Gyula*)

Cseh Zsolt

NAGY GÉZA:

Bodrogköz helytörténeti és néprajzi bibliográfiája 1837–1997. I–II.

Kevés tájegységünk dicsekedhet azzal, hogy a történetével, népéletével foglalkozó irodalomnak három bibliográfiája is napvilágot látott. A Bodrog-

köz ilyen. Már több, mint másfél száz éve az érdeklődés központjában áll, s bár történetéről-népéletéről nagy, összefoglaló, monografikus feldolgozások nem jelentek meg, a rengeteg adatközlést, tömör cikklet, sok-sok tanulmányt alig lehet számontartani. Ebbe a nagy érdeklődésbe belezajlott a Bodrogköz közvetlen szomszédsága – a Hegyalja, a Rétköz, a Hegyköz, illetve Tokaj, Sárospatak és Sátoraljaújhely – világviszonylatban is fontos, számontartott, táljal erősen motivált gazdasági-gazdálkodási; társadalmi-közösségi és kulturális-művelődési struktúrája.

Janó Ákos egy helyen azt mondta, hogy a Bodrogköz hazánk leginkább kutatott kistája. Ahogy kezünkbe vesszük, fellapozzuk Nagy Géza most megjelent, kétkötetes, félezer oldalas, 3769 tétellel dolgozó bodrogközi helytörténeti és néprajzi bibliográfiáját, meggyőződhetünk igazáról. A Bodrogköz valóban hazánk legintenzívebben kutatott kistája.

A szokványosnál több figyelmet érdemel a bibliográfia összeállítója, a Bodrogköz és benne elsősorban Karcsa helytörténetének, néprajzának jeles kutatója, Nagy Géza is. Nagy Gézánál külön figyelemmel kell lenni arra, hogy olyan nagy személyiségek, tudós kutatók mellett tudott úgy kiemelkedni, ahogy kiemelkedett, mint Bakó Ferenc, Bakos József, Balassa Iván, Ecsedi István, Gönyei Sándor, Kovács Dániel, Szolnoky Lajos, Ujzászy Kálmán és még sokan mások. Nem lehet kétséges, hogy a Bodrogköz jelenlegi nagy néprajzi-, helytörténeti kutatója a karcasai Nagy Géza.

Egy bibliográfia célkitűzése lehet a teljesség, de maga a bibliográfia soha sem lehet az. Régen rá kellett volna már döbennünk, hogy egy-egy kiemelt, rendkívüli gondnal-figyelemmel és tájékozottsággal készült bibliográfia sem teljes, s hogy ilyesmi megközelítése azoknak a bibliográfiáknak sikerül valamelyest, amelyeknek előzményeik voltak. Nagy Géza bodrogközi bibliográfiája ilyen szerencsés helyzetben van. Hiszen munkájának két előzménye is van: Bakos József két bodrogközi bibliográfiai füzet (1947, 1949) mellett Janó Ákos két-szer közölt bibliográfiája (1986). Nagy Géza óriási anyaggal dolgozott. Munkájának nagy érdeme az anyag téma szerinti csoportosítása. Alig hihető, Nagy Géza huszonhat fejezetbe osztottan írja le tételleit (I. Bibliográfiák, lexikonok, szótárak, statisztikák, katalógusok; II. Tudománytörténet; III. Gyűjtőmunkák; IV. Néprajzi gyűjtés; V. Tájak, népcsoportok; VI. Település, építkezés; VII. Földművelés; VIII. Gyűjtögetés és vadászat; IX. Állattartás, pásztorkodás; X. Halászat, vizek, vízszabályozás; XI. Méhészet; XII. Közlekedés, teherhordás; XIII. Kereskedelem, mértékek, vásár; XIV. Táplálkozás, vendéglátás; XV. Mesterségek, foglalkozások; XVI. Népművészet, népviselet; XVII. Társadalom; XVIII. Szokások; XIX. Hitvilág; XX. Népköltészet; XXI. Néprajz; XXII. Néptánc; XXIII. Régészet; XXIV. Művelődés és sport; XXV. Törvényhatóság és más szerveződések; XXVI. Földrajz, természetrajz.) Tájékoztatót végzett a XVIII. csoport

belső tagolását bemutatjuk. 1. születéshez, kereszteléshez, 2. lakodalomhoz, 3. temetéshez, 4. sátoros ünnepekhez fűződő, 5. az év napjaihoz fűződő, 6. játékokhoz fűződő szokások.

Bibliográfiánk nem annotált. Erre nincs is szükség, mert a legtöbb cím megfelelő módon tájékoztat a tartalomról. De ha mégis további tájékoztatásra is szükség volna, akkor ott van a fentebb ismertetett tárgycsoportosítás, illetve a tárgycsoportosításokon, fejezeteken belüli tagolás. Minthogy gyakorlati célok is szolgáló helytörténeti-néprajzi bibliográfiáról van szó, ez a tájékozódási rendszer-lehetőség kielégítőnek látszik. Mégpedig azért, mert a tájhoz, a helyhez kötött legkülönfélébb tárgykörök is ismertebbek, könnyebben meghatározhatók, mint a tájhoz-helyhez kevésbé kötött tárgykörök, tárgyak. Tekintve, hogy a néprajztudomány egyre inkább „filológiai tudomány” lesz, a jövő néprajzkutatója nem nélkülözheti az ilyen, illetve az ehhez hasonló bibliográfiákat.

Úgy érezzük, hogy minden kistájunknak, az ott kialakult társadalomnak, a társadalom különféle összetevőinek, egyszerűen a tájhoz kötődő életmódoknak el kellene készíteni az ehhez hasonló bibliográfiáját. Egy-egy ilyen vállalkozással beláthatatlan fejlődést érhetünk el abban a komplex helytörténeti gyűjtő-, kutató- és feldolgozó munkában, amely sajátosan magába foglalja a néprajztudományt is.

Nagy Géza munkája a műfaj minden követelményének messzemenően megfelel, pontos, következetes, hely-, személy- és tárgymutatóval ellátott kézikönyv. Egyúttal tisztelgő kiadvány is egykori mestere, Kováts Dániel számára, születésének 70. évfordulóján. (Bodrogközi Füzetek 12–13., 14–25. Sárospatak-Karcsa, 1999. 505 old.)

Dankó Imre

Morzsaék

Tanulmányok Kisbán Eszter tiszteletére

Kisbán Esztert köszöntötte születésnapján a Morzsák című tanulmánykötet, melyben barátai, munkatársai, tanítványai munkáikkal tisztelegtek a magyar és európai néprajz, a táplálkozáskultúra elismert kutatója előtt. A táplálkozáskutatás Kisbán Eszter munkássága révén is a néprajztudomány sokoldalúan feltárt területévé vált. Rámutatott a táplálkozás regionális sajátosságaira, a változásokat, az újításokat is számbavéve a magyar népi kultúra egészében is elhelyezte, általános törvényszerűségeket írt le. Összehasonlító módszerével a későbbi kutatások során a táplálkozási korszakok feltárásával a hazai és az európai néprajz szemléletmód-váltásához igazodott. Munkásságával a „paraszti”, „polgári”, „úri” kultúra kapcsolatáról, a táplálkozás és szokásainak egészéről alkothatunk képet, követendő példát nyújtva ezzel a jelen és a jövő kutatói számára.

A Morzsák című kötet tanulmányainak egy része a táplálkozás területéről meríti témáját, más része pedig a néprajz, az etnológia egyéb területét vizsgálja. A bevezetőben Szilágyi Miklós méltatja Kisbán Eszter pályafutását. A tanulmányokból, cikkekből, könyvekből összeállított irodalomjegyzék tartalmazza az eddig életmű gazdag termését.

A szerzők egy része történeti dokumentumokat, újságokat használt fel munkájában. A kötet szerkesztője, *Kuti Klára* egy XVI. századi szakácskönyvet elemez, a savanyú ételeket vizsgálva a kora újkori táplálkozási kultúra változását mutatja be: a cukor elterjedésével a főúri konyhán az étrendben az alapízek eltolódnak a savanyútól az édes felé. *Knézy Judit* a XVIII. századi vendéglátási alkalmakat írta le bérleti szerződések, jegyzékek, kimutatások, étlapok segítségével. *Égető Melinda* a XVII–XIX. századi vendéglátás egy típusát, a hegybirták megillető étkezéseket elemezte a hegytörvények alapján. Összevetette ezeket a táplálkozási szokásokat a céhklomákkal, továbbá kiemelte a kenyér és a pecsenye elterjedésére vonatkozó adatokat.

A levéltári adatok a néprajz számos más területe számára is fontos források. *Tomisa Ilona*, *H. Csukás Györgyi*, *Flórián Mária*, *Vargyas Gábor* tanulmányaikban dokumentumok alapján vizsgálták az egyházi élet mindennapjait, az öröklési szokások és a településképek kapcsolatát, a bunda kialakulását és elterjedését, és egy népcsoport történetét. *Fülemile Ágnes* egy londoni bál magyarországi sajtóvisszhangján keresztül mutatja be hogyan látták hazánkat, a nevezetességeket Angliában a XX. század elején. *Küllös Imola* tanulmányában egy XIX. századi vőfélykönyvet elemez elsősorban formai szempontból, melyben 25 vers szabályos Balassi-strófában íródott, amely nem túl gyakori forma a népköltészetben.

A hazai néprajzi kutatás eredményeinek szélesebb körű elemzéséhez a határainkon is túlmutató összehasonlításokra van szükség. *Hofer Tamás* gazdaságtörténeti és néprajzi adatok felhasználásával a magyarországi, az európai és az észak-amerikai külterjes marhatenyésztés párhuzamait vizsgálva megállapította, hogy a XIII–XV. századtól Európa periférikus, szárazabb éghajlatú területein kibontakozó állattartási forma honosodott meg később Amerikában is. *Bódi Erzsébet* a magyar és a szláv vajnyeresi formákat hasonlította össze a feldolgozott alapanyagot, az eljárást, az elnevezéseket és a fogyasztási szokásokat kutatva. Ez utóbbi szempontból Kisbán Eszter eredményeire képest eltérő trendet állapít meg, véleménye szerint a XVI–XVII. században a mindennapi táplálkozásban a vajnak jelentős szerepe volt. A magyar és a finn parasztagzdaságok XX. század végi helyzetét jellemezve *Szarvas Zsuzsa*, az eltérések magyarázatát a magyar és a finn út közötti különbségekben látja. A finn semlegességi politika viszont, a SZU érdekeit is figyelembe véve, lehetővé tette a kisparaszti gazdaságok folyamatos fejlődését. Az újrainduló parasztagzdaságok nálunk nem rendelkeznek

ilyen gyökerekkel. Összehasonlításokat végzett Szilágyi Miklós a néprajztudomány korai leírásai adatai között, forrásértéküket és reprezentativitásukat vizsgálta a régi vízi világra, gyűjtögetésre vonatkozóan és megállapította, hogy a korai eredmények kritikus értékelése pontosíthatja, esetleg módosíthatja is a korszakról kialakított képünket. Paládi-Kovács Attila az északi magyar nyelvterület, a Felföld és azon belül a kisebb egységek táplálkozókultúráját összevetve rámutat a régió közös kultúrájára, továbbá a „táplálkozási táj” fogalmának jelentőségére és kidolgozatlanságára is.

A néprajz leggyakrabban használt módszere a saját megfigyelésekre, adatgyűjtésekre alapozott

leírás. Nyisztor Tinka szülőfaluja ünnepi ételei közül a töltött tyúk szerepének időbeli változását, módosulását írta le. Sárkány Mihály a kelet-afrikai kikukuknál egy erjesztett ital, a muratina elkészítését, fogyasztásának szokásait, alkalmait vizsgálta tanulmányában.

Örömmel és érdeklődéssel olvastam ezt a tanulmánykötetet tematikai sokszínűsége miatt, s mert fontos szerepet kaptak benne, mint új módszertani szempontok, a történeti folyamatok vizsgálata, a történeti források néprajzi elemzése is. (MTA Néprajzi Kutató Intézet, Bp. 1997.)

Báti Anikó

Kézdizsentlélek és római katolikus temploma a Perkőről

Honismereti Bibliográfia

Albrecht Sándor: A régi Alsóörs. Kiadja a Közégségi Önkormányzata. Alsóörs, 1999. 116 old.

Ajánlások a hagyományos kultúra és a folklór védelmére (UNESCO Közgyűlés, 1989) *EFI Communicationes 1.* Szerk: Hoppál Mihály, Csonka Takács Eszter. Kiadja az Európai Folklór Intézet. Bp. 1999. 9 old.

Balassa M. Iván: A Bodrogköz népi építészeteinek katasztere. *A Magyar Népi Építészeti Archívum Kiadványai 6.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Szentendrei. 1999. 289 old.

Béni Sándorné: Az iskola és az oktatás története Tunyogmatolcon. Kiadja a Petőfi Sándor Általános Iskola. Tunyogmatolcs, 1999. 28 old.

Bunyitai Vince: A nagyváradi L. SZ. Székesegeyház. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad, 1999. 68 old. – Az 1880. évi kiadás utányomása.

Burány Béla: Így éltünk a Délvidéken. Nap Kiadó. Bp. 1999. – A vajdasági magyarság múlt századi és közelmúltbeli történetére emlékező íráskor gyűjteménye.

Csapó Csaba: A magyar királyi csendőrség története. Pannónia Alapítvány. 1999.

Cselekvési terv a szellemi kulturális örökség megővésére és újjáélesztésére (UNESCO Konferencia, 1999). *EFI Communicationes 9.* Szerk: Hoppál Mihály, Csonka Takács Eszter. Kiadja az Európai Folklór Intézet. Bp. 1999. 9 old.

Dankó Imre: Takács Béla élete és munkássága. Kiadja a Tiszántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Református Kollégium. Debrecen, 1999. 78 old. – Dr. Takács Béla református lelkész, a Tiszántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Múzeumának egykori igazgatója tudományos munkája és bibliográfiája.

Dánielisz Endre: „Csonkatorony nyúlik a felhőbe...” *Partiumi Füzetek 10.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a nagyszalontai Arany János Művelődési Egyesület, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad, 1999. 68 old.

A Dombóvári Városszépítő Egyesület 15 éve a dokumentumok tükrében. Kiadja az Egyesület. Dombóvár, 1999. 128 old.

Dukrét Géza: Micske. Református templom. *Erdélyi műemlékek 17.* UTIKITAS Könyvkiadó. Kolozsvár, 1996. 16 old.

Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: Püspökfürdő (Május 1. Fürdő). Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvá-

radi Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad, 1999. 44 old.

Emődi Tamás – Major Miklós: Szilágynagyfalu. Református templom. *Erdélyi műemlékek 23.* UTIKITAS Könyvkiadó, Kolozsvár, 1996. 12 old.

Az Etnológiai Központ Évkönyve – Rocenka Etnologického centra – Jarbuch des Forschungszentrums für Ethnologie. Acta Ethnologica Danubiana 1. Szerk.: *Liszka József.* Liliom Aurum. Dunaszerdahely-Komárom. 2000. 150 old. – A tartalomról: *Liszka József:* Beköszöntő; *Botik, Ján:* A szlovákiai horvátok etnokulturális fejlődése; *Hartinger, Walter:* Mariahilf ob Passau. Egy népszerű búcsújáróhely kialakulása és a kapcsolódó ájtatossági forma elterjedése; *Lukács László:* Etnokulturális kapcsolatok észak és dél között; *Vareka, Josef:* Az Osztrák Monarchia „néprajzi” térlepe 1856-ból és Csehország lakosságának mai etnikai alapú önmeghatározása; *Udvári István-Viga Gyula:* A táj és az életmód néhány összefüggése a Garam völgyének településeiben a XVIII. szd. utolsó harmadában; *Voigt Vilmos:* Diákjaink farsangja; *Ág Tibor:* Egy eddig ismeretlen Kodály-levél; *Ág Tibor:* A szlovákiai magyar népballada-kutatás múltjából; *Harkai Imre:* A szállás-keresés település, mint a vajdasági települészervezet evolúciós eleme; *Ujváry Zoltán:* Királyfia Kis Miklós.

Európai Folklór Intézet. Célok, feladatok, előtörténet. *EFI Communicationes 2.* Szerk: Hoppál Mihály, Csonka Takács Eszter. Kiadja az Európai Folklór Intézet. Bp. 1999. 16 old.

Ferenczy István: Besenyő szállások a Nagy-Szamos – Sajó mentén. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó. Székelyudvarhely. 1999. 71 old.

Fórum. Társadalomtudományi Szemle. A szlovákiai magyar tudományos műhelyek folyóirata. Főszerk: *Öllös László.* Kiadja a Fórum Társadalomtudományi Intézet. Galánta, 1999. 2. sz. 176 old. A tartalomról: *Öllös László:* Örökség és program; *Mátrai Julianna:* A kisebbségi magyar pártok politikai stratégiái Közép- és Kelet-Európában; *Szesztay Ádám:* A hivatalos szlovák-magyar kapcsolatok élénkítése 1956–1957-ben; *Terebessy S. Aranka:* Középső-Zemplén népességfejlődése a dualizmus korában; *Lamtyák István:* Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény; *Zeman László:* Ludmann Ottó (tudós eperjesi tanár); A rendszerváltás éve (Tóth Károlylyal beszélget *Horváth Gabriella* és *Öllös László*); *Végh László:* A Magyar Figyelő (1933-1935) repertórium.

Frauhammer Krisztina: Levelek Máriához. *Devotio Hungarorum 6.* Szerk: *Barna Gábor.* Néprajzi Tanszék. Szeged, 1999. 300 old. és 14 kép. – A máriakálnoki kegyhely vendégekönyve.

Hajdú-Moharos József: Partium. A Kapcsolt részek. A Királyhágómellék földrajzi leírása. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület. h. n. 1997. 163 old.

Hangodi László: Tapolca és környéke 1848/49-ben I. Tapolca mezővárosa 1848/49-ben. Kiadja a Városszépítő Egyesület. Tapolca, 1998. 182 old.

Hargita Kalendárium 2000. Felelős szerk: *Borbély László*. Kiadja a Hargita Népe Kiadóvállalat. Csíkszereda, 2000 old. – A tartalomról: Magyar millennium: Ezer éve koronázták meg Szent Istvánt; Ezredforduló – a hazatérés jegyében: *Oláh-Gál Elvira* beszélget *Potrubány Miklóssal*; *Beke György*: Kodály intelem; Jubileumi szentév a Megváltó születésének 2000. Esztendőjére – *Dr. Jakubinyi György*, a gyulafehérvári főegyházmege érseke körlevele; *Gagyai József*: Ezer telik, ezer nem... Egy ma is élő hiedelem a Székelyföldön; *Szűcs János*: Képek 100 év történelméből: Csíki eseménykrónika; *Szatmári László*: A Csíki Játékszín indulása; *Mihály Zita*: A csíkszeredai Vár tér története; Könyv a könyvek-ről–Muckenaupt Erzsébet főmúzeológussal beszélget *Kristó Tibor*; *Bajna György*: Dr. Gaál Alajos ébresztése; *Beyer László*: Köllő Miklós; *Czirják Károly*: Ez is Maroshévíz; *Dr. Garda Dezső*: *Kristó Tibor*: Vélemények az arányosításról Udvarhely megyében; *Mirk László*: Murán innen, Hetésen és az őrségi végeken; *Demeter-Zsigmond Ibolya–Demeter-Zsigmond István*: Csehétfalvi díszített tetőcserepek; *Kovács Piroska*: Az élet kapuja;

Hermann Róbert: Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után. *Változó világ Többnyelvű könyvtár*, 27. Útmutató Kiadó, Bp. (é. n.) 128 old.

A Herman Ottó Múzeum Műkincsei. Szerk: *Veres László* és *Viga Gyula*. Kiadja a BAZ Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1999. 375 old.

Hogya György: Veszprémi főorvosok. Kiadja a Veszprém Megyei Kórház Csolnoky Ferenc Emlékbizottsága. Veszprém, 1999. 200 old.

Honismereti szöveggyűjtemény. Szerk: *Dr. Micsóczy Lajos*. Kiadja az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Történettudományi Intézet. Eger, 1999. 332 old.

Huszár János: Pápa város világháborús emlékkönyve. *A Pápai Jókai Kör kiadványa* 6. Kiadja a Pápai Jókai Kör. Pápa, 1999. 308 old.

Huszár Tibor–Szabó János (szerk): Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962. Zrínyi Kiadó. Bp. 1999. 435 old. *Gazdag Ferenc*: A kommunista típusú konszolidáció szovjet modellje és a magyar 1956; nemzetközi aspektusok; *Ripp Zoltán*: Az MSZMP legitimációja a Kádár-korszak kezdetén; *Huszár Tibor*: A hatalmi gépezet újjáépítése, a represszió túlsúlya, a kiigazítás esélye: 1956–1960; *Huszár László*: A hatásköri listában szereplők adatainak néhány jellemzője 1957–1962; *Sponga István*: Zártállami parlament: a magyar Országgyűlés helye és szerepe a kádári konszolidáció első éveiben; *Szabó János*: Modellváltás az erőszak pártállami legitimációjában Magyarországon; *Bikki István*: Az ideiglenes Kádár-kor-

mány; *Markó György*: A katonai bíróságok statáriális ítéletei 1956 december – 1957 október között; *Bohár András*: Egy nyitott kultúra felé (1956–1963); *Matus János*: A rendőrség és a politikai nyomozó szervek funkcióinak és szervezetének rövid áttekintése 1945 és 1956 között; A kötetben előforduló legfontosabb személyek rövid életrajza.

Irányelvek az „élő emberi értékek” rendszerének alapításához. (UNESCO Közgűlés, 1993) *EFL Communicationes* 5. Szerk: *Hoppál Mihály, Csonka Tatkács Eszter*. Kiadja az Európai Folklor Intézet. Bp. 1999. 15 old.

Jubileumi kalendárium. Kaláka Klub Austria. Szerk: *Karácsonyi Miklós*. Kiadja az Ausztriai Magyarok Gazdasági Érdekközössége. Wien, 2000. 104 old. – A tartalomról: *Deák Ernő*: Szent István Ország, Szent István Népe(i).

Karacs Zsigmond: Kossuth-szobor a hegyen. *Hegyvödéünk gyöngyszemei* 3. Infotop Kft. Bp. 1999. 48 old.

Kardos László: Az 1848–49. Évi magyar forradalom és szabadságharc emléke Felső-Gömörben. *Pelsőc-Rozsnó*, 1998. 50 old.

Kisvárdai polgári fejlődése a XX. sz. első felében. Előadások a Virágh Ferenc Tudományos Emlékülésen. Szerk: *Szűcs Gábor*. Városi Könyvtár, Kisvárdai, 1997. 76 old. – *Kondor Jenő*: A tiszta szó és a szépség igényével; *Marczinkó István*: Kisvárdai irodalmi élete, hagyományai; *Kriveczky Béla*: Kisvárdai nyomdaipara és sajtótermékei 1866–1946 között; *Szűcs Gábor*: Felekezetek a két világháború között Kisvárdán; *Vizer Zoltán*: A helyi társadalom kutatásáról; *Néző István*: Kisvárdai gazdasági élete a XX. sz. első felében.

Kovács László: A 45 éve alakult Filharmónia tevékenysége Nyíregyházán és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 1952–1997. Filharmónia Kelet-Magyarország Kht. Nyíregyháza, 1999. 174 old.

Limes. A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Tudományos Szemléje. Főszerk: *Virágh Jenő*. Tatabánya, 1999. 3-4 sz. 247 old. – A tartalomról: *Kende Péter*: Mi maradt Közép-Európa Habsburg-világából?; *Beluszky Pál*: Közép-Európa és egy tétova geográfus; *Lengyel László*: Kelet-Közép-Európa Koszovó után; *Gyáni Gábor*: Hol tart ma a történezszerk régióitája; *Szűcs György*: Szlovénia és a Közép-Európa gondolat; *Sokseviits Dénes*: A Közép-Európa gondolat a horvátoknál; *Hamberger Judit*: Közép-Európa a cseh és a szlovák közgondolkodásban az 1990-es években; *Sorin Tomuta*: Ki a mítoszról. A román értelmiség Közép-Európa eszméje; *Fried István*: Centrum és periferia az osztrák irodalomban; *Poszler György–Mohai V. Lajos*: Ezredégi napsütés?; *Pap Norbert–Tóth József*: A regionális fejlődés elméleti kérdései a Kárpát-medencében; *Süli-Zakar István*: A nyugati és a magyar regionalizmus; *Horváth Gyula*: A regionalizmus kihívásai az ezredforduló Európájában; *Eger György*: Vallás, etnikum, régió. Néhány közép-európai határregió vallásszociológiai jellemzői; *Miletics Péter*: Közép-Európa geopolitikai helyzete az 1990-es évek első felében; *Kozma Ferenc*: Kelet-Közép-Európa integrációs esélyei.

Lelovics Tihamér: A peredi csata története. A zsigárdi csata–A királyrévi csata. Szerzői kiadás. Érsekújvár, 1999. 69 old.

Magyar Néprajz IV. Életmód. Főszerk: *Balassa Iván*. Szerk: *Füzes Endre, Kisbán Eszter*. Akad. Kiad. Bp. 1997. 905 old. – Település, Építészet, Lakáskultúra, Táplálkozáskultúra, Öltözködés.

Majsai Károly: Petőfi Sándor és szülei a szalkszentmártoni nagyvendégfogadóban 1845–1846. Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete. Szalkszentmárton, 1996. 196 old.

Majsai Károly: Szalkszentmárton község népköltésének története (iskolák, óvodák) kezdettől napjainkig. Kiadja a Községi Önkormányzata. Szalkszentmárton, 1998. 350 old.

Marosváry László: A diósgyőri hengerművek története. *Tanulmányok Diósgyőr történetéhez*, 5. BAZ Megyei Levéltár. Miskolc, 1999. 303 old.

Mező László: Rekvem egy csapatért: a Miskolci Honvéd Labdarúgócsapatának története, 1950–1990. Kiadja a Honvéd SE. Miskolc, 1999. 111 old.

Mízsér Lajos: Ugocsa és Ung megye Pesty Frigyes 1864–66. Évi Helynévtárban. Az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testületének Közleményei. Stúdium Kiadó. Nyíregyháza, 1999. 157 old.

Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. Szerk: *Rózsa Árpád*. Rubicon–Aquila könyvek. Bp. 1999. 376 old. – Száz portré a magyar történelemből Szent Istvántól Antall Józsefig.

Népi építészet Erdélyben. Szerk.: *Balassa M. Iván–Cseri Miklós*. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum kiadványa. Szentendre, 1999. 370 old. – *Balassa M. Iván:* Erdély népi építésze; *Páll István:* Meddig tart Erdély?(Erdély és az Alföld népi építészetének határa); *Gheorghiu, Teodor Octavian:* Bánsági telepített falvak–tipológiai megközelítés; *Miklósi-Sikes Csaba:* A kalotaszegi falvak népi építészetéről; *Gilyén Nándor:* Szék népi építésze; *Bálint János–Buzás Miklós–Cseri Miklós–Sabján Tibor:* Egy tarcsafalvi lakóház bontásának tapasztalatai; *Gaiu Cornel–Pospescu-Dolj Serban:* Egy erdélyi vegyes lakosságú falu építésze (Cegótelke); *Olsefszky, Edmund:* Tanulmány a Brassó megyei Kőhalom vidékéhez tartozó szász falvak revitalizációjához; *Zentai Tünde:* Térhasználat az erdélyi magyar parasztházban; *Sabján Tibor:* A fűtő; *K.Csilléry Klára:* 17. Századi köznépi festett ládák Erdélyből; *Balázs György–Vajnai Zsófia:* Horizontális vizimalmok Erdélyben és Portugáliában; *Ozsváth Gábor Dániel:* Malomépítészet Torockón a 18–19. században; *Kecskés Péter:* A szőlőfeldolgozás és bortárolás építészeti Erdélyben; *Sebestyén József:* Fedett nagykapuk a Székelyföldön; *Kiss Margit:* Az erdélyi kazetás mennyezetek és falképek állagvizsgálata.

Néző István–Szivák Gábor: Kisvárdai források tükrében. Szemelvény-gyűjtemény. Városi Könyvtár. Kisvárdai, 1999. 421 old.

Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXIII. Salgótarján, 1999. 220 old. – *Bodi György–Pálmáiné Molnár Marianna:* Horváth István publikációs

tevékenysége; *Horváth István:* Jókai Mór Rab Ráby regényének nógrádi vonatkozásai *Balog Zoltán:* Egy losonci vaskereskedő útja az önállósodásig; *Gál Erika–Hír János–Kessler Eugén–Kókay József–Mészáros Lukács–Venczel Márton:* A Mátraszőlős 1. lelőhely középső miocén ősmaradványai; *Grin Igor:* Egy sarkadi mesemondó; *Kerényi Ferenc:* Petőfi „ismeretlen” műve: A Salgó; *Kertész Róbert–Sümegei Pál:* Az Északi-középhegység negyedidőszak végi őstörténete; *Kovács Anna:* Élet–Sors–Művészet; *Limbacher Gábor:* Vallási néprajz és népművészet; *Majcher Tamás:* A Forgách-kastély; *Németh Péter:* Egy középkori nógrádi oklevél Szabolcs megyei helynevei; *Petersik Tivadar:* Nemesi közbirtokosságok Dél-Hevesben; *Praznovszky Mihály:* Mikszáth Kálmán tanárai; *Szűcs Ferenc:* Gróf Forgách Antal (1819–1885); *Ujváry Zoltán:* Adalékok a gömői palócok Luca-napi szokásaihoz; *Vágvölgyiné Bene Orsolya:* Nógrád megye országgyűlési követének alsóházi felszólalásai 1848 júliusában és augusztusában; *Veres László:* Borsod megye kisipara a XIX. sz. végén; *Vigna Gyula:* Adatok Szendehely népének külső kapcsolataihoz a két világháború közötti időszakban.

Nyéki Károly: „...Imádkozzatok értünk, hogy mielőbb meghaljunk...” Halálozások a mátészalkai gettóban, 1944. április–május. Városi Önkormányzat. Mátészalka, 1999. 22 old.

P. Veres Ildikó: Régióink irodalmi hagyományai: Abaúj, Gömör, Zemplén. Torna. Pauz-Westermann. Celldömölk, 1998. 59 old.

Oppidum Csongrád 1999. Szerk: *Georgiádes Ildikó*. Kiadja az Oppidum Csongrád Alapítvány. Csongrád 1999. 132 old. – *Dudás Lajos:* Egy ismeretlen meghívólevél 1848 márciusából; *Dudás Lajos:* A római katolikus egyház megerősödése Csongrádon a XVIII. szd-ban; *Sebestyén István:* A Csemegi család (III.) Csemegi Gyula polgármesteri működése; *Labádi Lajos:* Csongrád a szentesi lapokban (IV.) (1880–1882); *Katona Imre:* A csongrádi bicskajátékok és helyük tipológiai rokonsági rendszerében; *Gát László:* A polgárusuló ifjú vitéz Gát Lajos sütőmester pékségének leírása; *Kiss Attila:* A csongrádi kajak-kenu sport története 1970–1999.; *Szabó Olga:* Idősebb dr. Gulyás Lajos „Csongrád egészségügyének apostola”.

A Ráday Gyűjtemény Évkönyve IX. Szerk.: *Für Lajos*. Bp. 1999. 439 old. – *R. Várkonyi Ágnes:* Bethlen Miklós és II. Rákóczi Ferenc angol-holland kapcsolataihoz; *Tusor Péter:* A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentészék részvételére a magyarországi katolikus restaurációban; *Csorba Dávid:* Coccejánus volt-e Debreceni Ember Pál?; *Für Lajos:* A bécsi ágens: Bessenyei György; *Fehér Katalin:* A felvilágosodás pedagógiai eszméi és a hazai református értelmiség; *Brandt, Juliane:* Szikszai utódai. Református imádságos könyvek a 19. század II. feléből, mint mentalitástörténeti forrás; *Kiss Z. Géza:* Ormánsági építkezők presbiteri jegyzőkönyvek lapjain (Vajszló 1850–1930); *Halász Péter:* A protestáns vallások szerepe a moldvai magyarok életében; *Petróczi Éva:* Sir Philip Sidney 42. szoltára Kálvin és Castiglione köpönyegéből; *Berecz Ágnes:*

Ráday Gedeon aukciós könyvvásárlásai, II. Az Esterházy aukció; *Lábadi Károly*: Ács Zsigmond; *Tibori János*: Balla Árpád lelképásztor Sényőn, 1953–1957. (Levelek a száműzetésből); *Ladányi Sándor*: Az evangelizáció missziói munka megindulása a magyarországi református egyházban 1945-ben, és alakulása 1956-ig; *Tóth István György*: Raguzai misszionáriusok levelei Rómába a magyarországi hódoltságról (1571–1627); *Fazekas István*: Károlyi Árpád iratgyűjteménye a protestáns egyháztörténethez a Haus-, Hof-, und Staatsarchivban; *Postma Ferenc*: Borosnyai Nagy Zsigmond levelei Utrechtből (1736. május 31.); *G. Szabó Botond*: Visnyai János és az 1753-as alföldi parasztfelkelés. Miért ítélték tíz év sáncmunkára egy debreceni diákot? *Sebestyén Kálnai*: Az 1848-as Eötvös-féle iskolai összeírás – különös tekintettel Kalotaszeg oktatásügyére; *Fülöp Éva*: „Gazdászati ügyek” a magyarországi bencés kongregáció 1912. évi káptalanján. Hajdú Tibor főpát előterjesztése.

Reszler Gábor: 50 éve az úton. A Szabolcs Volán Rt. története 1949–1999. R. Press Bt., Nyíregyháza, 1999. 120 old.

A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány első tíz éve: 1989–1998. Szerk: *Boltvári Takács Gábor*. Kiadja az Alapítvány. Sárospatak, 1999. 128 old.

Sárvári Honismereti Híradó. Szerk.: *Dr. Naszádos István*. Kiadja a Város Polgármesteri Hivatala. Sárvár, 1999. 2. sz. 54 old. – *Szentgyörgyi László*: A Sárvári Református Egyházközség története; *Orbán István*: Sárvár és a szombathelyi zsinatok; *Hajdu Tamás*: A magyar nemzeti viselet a XIX. szd. második felében; *Nagy Miklós*: A mezőgazdaság átalakulása Sárváron; *Takács Attila*: Kis kút, kerek kút (Sárvári kutak vizének tisztasága);

Szabolcs-Szatmár-Beregi Zsemlé. A Megyei Önkormányzat folyóirata. Nyíregyháza, 1994. 4. sz. 401–528. old. – A tartalomról: *Kristó Gyula*: Megyék születése a Felső-Tisza vidékén; *Engel Pál*: Szabolcs megye birtokviszonyai a XIV.–XVI. sz. ban; *Koroknay Gyula*: I. Rákóczi György megszerzi Szabolcsot; *Margócsy József*: Nagykovács és Nyíregyháza vetélkedése. Adalékok a Szabolcs vármegyei közélet 1870-es évtizedéhez; *Bódi Ferenc*: A régió vagy a megye kap-e nagyobb szerepet a jövő területpolitikájában? *Marosi Lajos*: Térségi szemléletünk új szintje: a régió; *Ujváry Zoltán*: Erdész Sándor 70 éves.

Sylvester Lajos: Az őrnagy hazatér. Trisedes Press Kiadó. Sepsiszentgyörgy, 1999. 206 old. Gábor Áron emlékének őrzése és ápolása Háromszéken.

Szarkáné Bíró Piroska: Épületek fadíszei öt sárréti településen. Kiadja a Sáréti Múzeum Közalapítvány. Szeghalom, 1999 109 old. – Déványa, Füzesgyarmat, Körösladány, Szeghalom, Vésztő.

Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei. Szerk: *Barna Gábor*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 1. Néprajzi Tanszék, Szeged–Magyar Néprajzi Társaság, Bp. 1998. 395 old. – *Gunda Béla*: Az egyéniség- és személyiségkutatás kibontakozása a néprajztudományban; *Barna Gábor*: Az egyéni-

ségkutatás a magyar vallási néprajzban – Bálint Sándor „Egy magyar szentembere”-e; *Csebíki András*: Népi vallásosság – komplementer vallásosság; *Lugossy Ilona*: Varga Lajos jázsági búcsúvezető, a Verses Szentírás alkotója (1855–1909); *H. Bathó Edit*: Egy ferences fráter a Jázság vallásos életében; *Petánovics Katalin*: „Aki megélt az imádságból”; *Molnár Ágnes*: Koldusok a falu társadalmában; *Szacsny Éva*: Egyházi és világi szerepek összekapcsolódása a századvég református gyülekezeti életében; *Molnár Ambrus*: Egy református „énekdiktáló” Nagydobronyban; *Pusztai Bertalan*: Egy kárpátaljai szentképfestő, Smajda István; *L. Imre Mária*: Szűz Mária dajkája; *Limbacher Gábor*: „Magyarországnak egy külön védőszentje–Szurdokpüspökiből”; *Lengyel Ágnes*: Halottlátó Lőrinciben; *Dobó Márta*: Anomáliák egy református gyülekezetben; *Voigt Vilmos*: A vallásos mese mesélője; *Jároli József*: Paulik István, a gyulai Mária múzeum alapítója; *Varró Ágnes*: Horváth György (1908–1909), Szekesfehérvár búcsúvezetője; *Józsa László*: Kunszentmárton múlt századi szentembere: *Ókrós József*; *ifj. Lele József*: Tápéi búcsúvezetők és szentemberek; *Faragó Jánosné*: Búcsú és búcsúvezetők Jázsárok szálláson; *Csókás Ferenc*: A népi vallásos élet és vezető személyei Bényben; *Polner Zoltán*: Népi imádságok a szegedi nemzet ajkán; *Gergely Katalin*: Rózsafüzér társulatok Gyergyószentmiklóson; *Gál Irma*: A Rózsafüzér Társulat szerepe Gyergyóálfalu vallásos népeletében; *Beszédes Valéria*: A dorozslói Rózsafüzér Társulat; *Bitó Józsefné*: Régi imaházak Szeged-Felsőközpont környékén; *Jáki Sándor Teodóz*: Szempontok az egyházzenei áhítat programjának kialakításában.

Szekélyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk: *Ferencz István*. Kiadja Harghita Megye Önkormányzata-Harghita Kiadóhivatal. Csíkszereda, 1999. II. sz. 150 old. – A tartalomról: „Feltett szándékom volt, hogy Romániába megyek s ott is maradok...” – *Mirk Szidónia Kata* beszélgetése *Lükő Gábor* néprajzkutatóval; *Lükő Gábor*: A magyar-hun szarvasmonda ismeretlen emlékei; *Vincze Gábor*: Adalékok a Márton Áron-per történetéhez; *Czirják Gergely*: A nyomorúság beköltözött a házukba; *Szente Sándor*: Puskás Tivadar emlékezete.

Szekelyné Körösi Ilona: Szenttamástól Világosig. *Kecskemétiék a szabadságharcban I.* Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat. Kecskemét, 1998. 130 old.

Széphalom. Ünnepi kötet Kováts Dániel 70. születésnapjára. *A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*. Szerk: *Balassa Iván*, *Fehér József*, *Högye István*, *Viga Gyula*. Kiadja a Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely, 1999. 728 old. – A tartalomról: *Bojtor István*: Kováts Dániel életrajza; *Högye István*: Kováts és rokoncsaládok története leszármaszási táblázatokkal; *Katona Reszóné*: Kováts Dánielről, a kollégáról és középiskolai tanárról; *Ködböcz József*: Kováts Dániel sárospataki tanítóképzés tanár és a „pataki szellem”; *Deme László*: „Mindenütt otthon”; *Koltay Gábor*: Rendhagyó levél születésnapra; *Peteresák Tivadar*: A tanár és szakközvetítő; *Ujváry Mária*: Emlékek Kováts Dániel tanár úrról; *Illés László*: Hazanéző; *Kováts Dániel* irodalmi munkás-

sága (1955–1998); *Váczy János*: Az igazgató 2.; *Kazinczy Ferenc A. G.*: Kazinczy Bálint és utódai; *Ágoston István György*: Gróf Török Lajos emlékezete; *Praznovszky Mihály*: Egy nógrádi táblalábíró reformjavaslatai (Kazinczy Ferenc és Moccsáry Antal kapcsolata); *Laki-Lukács László*: Epizódok a Kazinczy és a Ragályi családok történetéből. Kazinczy Ferenc borsodi kapcsolata; *Fehér Erzsébet*: Kazinczy két tanulmánya Sárospatak múltjáról; *Dánielisz Endre*: Egy Kazinczy-levél Arany János hagyatékában; *Porkoláb Tibor*: „A hálás utókor”. Az emléklél állítás mint rituális (ön)legitimáció; *Sz. Kúrti Katalin*: Kazinczy és a debreceni művészeti élet; *Barsi Ernő*: Kazinczy Ferenc és a zene; *Dombóvári János*: Hódolat Kazinczy Ferenc szellemének; *Kiss Endre József*: Kazinczy Ferenc a könyvtárban; *Fried István*: Kosztolányi Dezső és Márai Sándor Kazinczy-portréja; *Szentimrey-Vén Dénes*: Kazinczy Ferenc: Anekdotonok; *Isépy Dezső*: Néhány széphalmi Kazinczy-eklektika; *Busa Margit*: Kazinczy Ferenc kéziratának bibliográfiájából *Kovács Sándor Iván*: A széphalmi nyelvmúzeum és a miskolci Kazinczy Egyetem; *Békési Gábor-Szűcs Antal*: Kazinczy Zrinyi-jegyzetei; *Petrőczy Éva*: „Magyar kiadást nem említ...” – Angolok a magyar puritánokról; *Kovács Ferencné*: Dayka Gábor és XVIII. sz-i irodalmunk; *Pocsainé Eperjesi Eszter*: 185 éve született Erdélyi János; *Pásztor Emil*: Mikszáth Kálmán Különös házasság című regényének forrásai és a történelmi valóság; *Kovács Miklós*: Márai Sándor diákévei; *Komáromi Sándor*: Szalai Borbála (Fejezetek a XX. sz-i kárpátaljai magyar gyermekirodalomból); *Baranyai Katalin*: Ahol járok, ahol megyek (Czigány Lóránt életrajzi kötete a lapján); *Szathmári István*: Szenczi Molnár Albert és az abauji, zempléni régió; *Nyirkos István*: Voltak-e a magyarban neutrális magánhangzók; *Halász Péter*: A moldvai csángómagyar falvak helyneveinek néhány településtörténeti tanulsága; *Hajdú Mihály*: Sárospatak környéki tanyanevek; *Ujváry Zoltán*: Ibykos darvai Bornemisszánál és Pázmánynál; *Balassa Iván*: Cifra Gyuri, a Bodrogköz tudós kocsisa; *Dankó Imre*: Luka-Bodrogghalom; *Viga Gyula*–*Viszóczy Ilona*: Néhány szempont a paraszti kultúra változásának vizsgálatához (Bodrogközi példák alapján); *Benke György*: A hagyományos kerámia Sárospatakon; *Peterscsák Tivadar*: Paraszti állattartás a bodrogközi Vissen–Egy szakköri gyűjtés anyaga; *Siska József*: Bodrogközi kocsmák és vendégfogadók; *Nagy Géza*: A karcsai határ vizeinek néprajzi vonatkozásai; *Bencsik János*: Egy tiszacsegei jobbágy-paraszti család kitörési kísérlete (1774–1945); *Berez József*: Szabadművelésből–népnevelés; *Dankó Géza*: Emlekképek és gondolatok a Sárospataki Nyári Kollégiumról; *Nagy Károly*: Miért nem volt Ózdnak középiskolája 1945 előtt?; *Konstantin József*: Viselkedési normák és minták a sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnázium és Szakközépiskola végzősei körében 1988-ban és 1998-ban; *Harangi László*: Imreh Zsiga bácsi megdicséret; *Jósvainé Dankó Katalin*: Ismeretlen ábrázolások a Vörös-toronyban; *Veres László*: Zemplén vármegye céhes kézművesipara a

XIX. sz. elején; *Csorba Csaba*: Kép és történelem. Gondolatok Kazinczy metszetgyűjteménye ürügyén; *Tanás Edit*: Adalékok Vámosújfalú XIX. sz-i népességéről; *Kamody Miklós*: Emlékezés Kazinczy Ferenc nyomán az 1831. évi kolerajárványra; *Oláh József*: Az 1831. Évi kolerázásról a kettős uradalomban; *Dienes Dénes*: Abaujnásdas–Egy hajdán volt magyar református anyageyház; *Poznai Dezsőné*: Nyugtalan idők Nádásdon (1848–1850); *Szabadi József*: Mikszáth Kálmán a képviselő Herman Ottórol; *Eva Margit*: Csoma József, az ember és tudós; *Pap József*: Pálházzal az Országházig – Beszélgetés Pásztor Józseffel történelemről, politikáról, közéletiségről; *Boltvéri-Takács János*: Habsburg Ottó Sárospatakon; *Balácsi Károly*: A sárospataki Népfőiskola hatodik évtizede (1986–1996).

Takács Péter – Udvari István: A Nagykaposi járás népélete Mária Terézia korában. Kiadja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998. 185 old.

Udvari István: A Mária Terézia-féle úrbírendezés ruszin nyelvű forrásai. *Studia Ucrainica et Rusinica Nyiregyháziensia* 6. Kiadja a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyiregyháza, 1999. 125 old. (Ruszin nyelven)

Vajdasági Magyar Kalendárium. Szerk.: *Krekity Olga*. Kiadja a Pannon Press Lapkiadó Kft. Szabad Hét Nap Szerkesztősége, Szabadka, 1999. 313 old. – A tartalomról: *Dudás Károly*: Beköszöntő; *Dr. Pénzes János*: Jubileumi idé; *Dr. Hegedűs Antal*: „Meggzűletett a megváltótok, Krisztus az Úr!”; *Árpád-házi királyaink*; *Gubás Ágota*: Az aracsi pusztatemplom és vonzasköre; *Vörösmarty* a főtí szüreten; *Biacsi Antal*: Helyünk a Vajdaságban; *Raj Rozáliu*–*Nagy István*: Köszönteni jöttünk a szép Szűz Máriát; *Vajdasági magyar breviárium*; *Délvidéki magyar parlament*; *Orosz Ibolya*: A diáksegélyezés nemzetmentő munka;

Vasi Szemle Vas Megye Közgyűlésének tudományos és kulturális folyóirata. Kiadja a Közgyűlés. Szombathely, 1999. 6. sz. 699–832. old. – A tartalomról: *Kerényi Ferenc*: Márkus Emília színésznő halálának 50. évfordulójára; *Tóth Péter*: „A nagyok támasza tudott lenni” Kétszáz éve született Stettner (Zádor) György; *Víg Károly*: Almásy György állattani kutatásai Belső Ázsiában; *Pusztay János*: A minőség perspektívája Vas megyében; *Horváth Boldizsár*: Szellemi élet Szombathelyen – a múltban és napjainkban; *Biczó Krisztina*: Szombathelyi törvényhatósági jogú várossá válása; *Zsiga Tibor*: A „vasfüggöny” és kora Magyarországon.

Verebélyi Kincső: A folklór jogi védelme. *EFFI Communicationes* 4. Kiadja az Európai Folklór Intézet. Bp. 1999. 13 old.

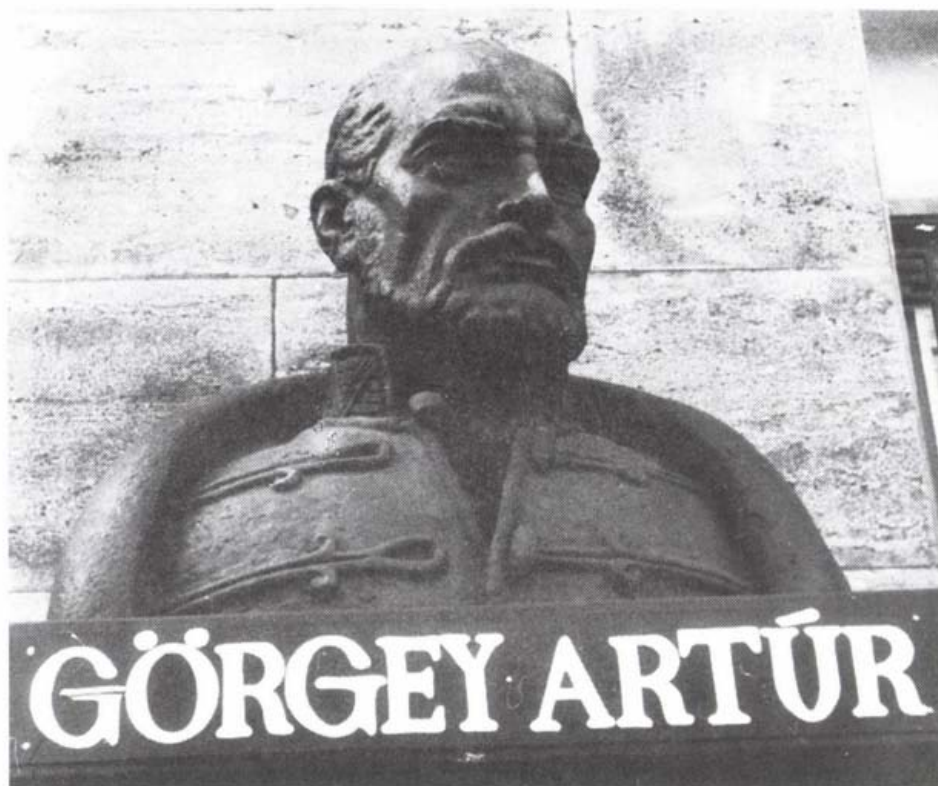
Viga Gyula: Utak és találkozások. Tanulmányok a népi kapcsolatok köréből. *Officina Musei* 10. Miskolc, 1999. 270 old.

Zelenák István: Tokaji zsidó emlékek. Kiadja a Városi Önkormányzat. Tokaj, 1999. 48 old

A miskolci Görgey-szobor

1934. május 21-én országos ünnepség keretében avatták Miskolcon Görgey Artúr 1848–49-es tábornok, a honvédsereg főparancsnokának mellszobrát, Sidló Ferenc szobrászművész alkotását. Az ünnepség emléktábla elhelyezésével ért véget. A márványtáblát az 1928-ban épült MÁV-bérpalota utcai homlokzatán helyezték el, s a következő szöveget tartalmazza: „Görgey Arthúr 1818. január 30.–1916. május 21. a magyar szabadságharc legnagyobb hadvezére. Honvédeivel első ízben a bányavárosokból jövet, 1849. február 22–24-ike közt vonult át városunkon Kápolna felé. Majd március derekán, a diadalmas tavaszi hadjárat küszöbén vezette vitéz hadait erre. Végül seregével Komáromból a Tiszántúlra tartva, július 23–28. közt, a vidéken vívta ki lángeszmeivel túlerős orosz ellenfele maradandó csodálatát. (Dicső névadója emlékére a m. kir. Görgey Arthúr 13. honvéd gyalogezred. Miskolc, 1934. május 21.)”

A szobor avatásakor már létezett Miskolcon a Görgey-múzeum és a Görgey-könyvtár is. A csaknem száz emléktárgyból figyelmet érdemlő volt Görgey halotti maszkja, a családi gyászjelentések, fényképek és képeslapok, a hagyatéék részeként 1848/49-es naplótöredékek, személyes használati tárgyak és fegyverek. Ide került az a 22 darab szalagkoszorú is, amit az avatáskor virágcsokrokkal helyeztek el a szobor talapzatán. A könyvtárról részletes kimutatás nem készült, s nem lehet tudni, hogy a háború kitöréséig hogyan gyarapodott a gyűjtemény, s aztán mi lett a sorsa. Elképzelhető, hogy a volt 10-es honvéd hadimúzeum anyagával, annak részeként a háború elől vasúti kocsiban útnak indították Egerbe. A gyűjtemény azonban nem

érkezett meg soha sem rendeltetési helyére. Nagyértékű anyag pusztult el, s amik megmaradtak (vagy azóta különféle hagyatékokból előkerültek) azokat a Herman Ottó Múzeum történeti gyűjteménye őrzi.

1950 egyik hajnalán a szobor eltűnt a térről. Szerencsére valaki egy pincében rejtette el. 1991-ben a napvilágra került, s a várostörténeti emléktárgyak sorát gyarapította a papszeri múzeumban. A közelmúltban ismét köztéri szobor lett belőle. Az újra Görgey Artúr nevét viselő úton álló Herman Ottó Múzeum főépületének bal oldalán helyezték el.

A Kováts Tibor művész-restaurátor által helyreállított műalkotás ünnepélyes újraavatására 1997. november 7-én került sor.

Kerégyártó Mihály

MEGREDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név:

Cím: irányítószám:

utca: házszám:

Az előfizetés díja egy évre: 840,- Ft
fél évre: 420,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364.
Tel./fax: 327-77-61

Dátum:

aláírás

Erdélyi templomok

158.-Ft

Felsőbánya látképe (Kerekes Erzsébet felvétele)